

HÍD

irodalom

művészet

társadalomtudomány

2010. MÁJUS
5. SZÁM

HÍD

irodalom
művészet
társadalomtudomány

Alapítási év: 1934
LXXIV. évfolyam
2010. május
5. szám

Szerkesztőség

Főszerkesztő:

Faragó Kornélia
(e-mail: corna@eunet.rs)

Főmunkatársak:

Bányai János
Böndör Pál
Harkai Vass Éva
Jung Károly
Lovas Ildikó
Náray Éva
Ózer Ágnes
Szabó Szilvia
Toldi Éva
Tolnai Ottó
Végel László
Vickó Árpád
Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelés:

Buzás Mihály

Fedőlapterv:

íj. Sebestyén Imre

Nyomda:

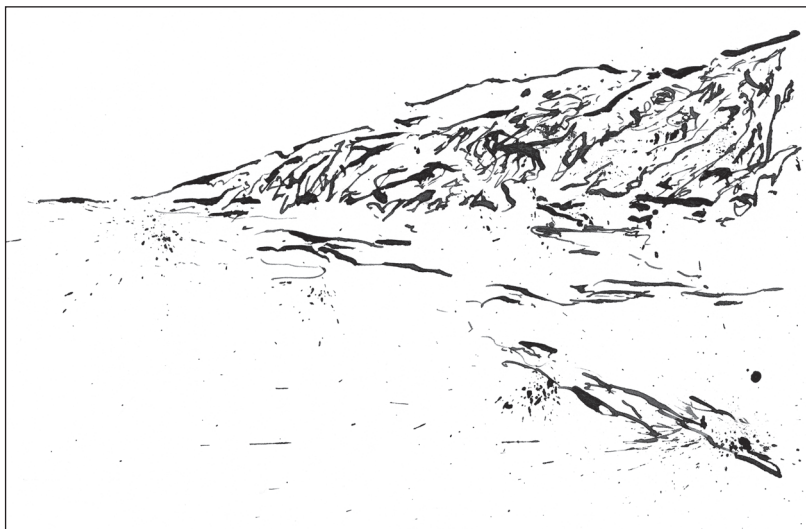
Ideál, Újvidék

Tartalom

A SZOMSZÉD KERTJÉBŐL

ADAMIK Lajos: Löttyintve egy kicsit az isteneknek (Bevezetőféle ötféle szöveghez)	3
Karl-Markus GAUß: A Dunán lefelé (esszé-részletek) (ADAMIK Lajos fordítása)	5
Alfred KOMAREK: Poltnak sírnia kell (regényrészletek) (ADAMIK Lajos fordítása)	13
Heinz CIBULKA: A szomszéd kertjéből (útirajzrészletek) (ADAMIK Lajos fordítása)	26
Eva ROSSMANN: Bor és halál (regényrészletek) (ADAMIK Lajos fordítása)	35
Karl-Markus GAUß: A svinjai kutyaevők (riportrészlet) (ADAMIK Lajos fordítása)	55
NAGY Hajnalka: „Hogy ezt az országot hangokkal megtöltsen teljesen...” (tanulmány)	75
BOMBITZ Attila: A Bernhard-cédulák (tanulmány).	91
NAGY-GYÖRGY Katalin: A félkarú amazonok esete (tanulmány) . .	106
ARANY Mihály: Túl a „trilógián”: egy regénypoétika szintézise (tanulmány)	117

*Osztrák számunk fordításait és tanulmányait
Adamik Lajos és Bombitz Attila válogatta.*

Az összeállítás illusztrátora Christian Thanhäuser

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2010. május. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2010-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Löttyintve egy kicsit az isteneknek

Bevezetőféle ötféle szöveghez

Véletlenszerűen kerülnek itt egymás mellé ezek a szövegek, de a fordító személyén és szerzőik hazáján kívül azért több rejtett-kitakart szál is összefűzi őket. Három közülük Ausztria északkeleti vidékéhez, a Weinviertelhez kötődik – Alfred Komarek nagy sikerű krimisorozata, amelyből a *Poltnak sírnia kell* (*Polt muß weinen*, Haymon Verlag, Innsbruck, 1998) jelent meg elsőként, e vidék legészakibb csücskében, a cseh határ mentén játszódik, Eva Rossmann *Bor és halálja* (*Wein und Tod*, Folio Verlag, Wien und Bozen) pedig a tartomány délebbi tájain, Wolkersdorf közelében, ahonnan tiszta időben még rálátni Bécsre. Végül a néhai Nitsch-modell, Heinz Cibulka fotóművész – aki családjával 1994-ben gyalogtúrára indult, hogy felfedezze Csehországot (*Aus Nachbars Garten*, deA-Verlag, Gumpoldskirchen-Wien, é. n. [1998]) – Wolkersdorftól nem messze, Ladendorfban él; ez a kevés falvak egyike arratájt, amely nem tűnik ki szőlő- és borkultúrájával. Mert amúgy az egész Weinviertel, mint neve is mondja, erről híres: Ausztria legnagyobb borvidéke ez, ahol mindent átsző az apollóivá szelídített dionüszoszi mámor kultusza, s a napoknak és hónapoknak a különféle szőlő- és borünnepek, nyitott pincenapok, kóstolók és szentelők adják meg andalító ritmusát. S amennyivel előbbre járnak „sógoraink” bormarketing dolgában, annyival cizelláltabb kortárs krimitermésük is – hisz lám, ez a termés immár regionális szekciókra tagolható. A fordítót kettős – a bor és a jó szövegek iránti – vonzalom köti Ausztriához és a Weinviertelhez, és persze Dionüszosz helyi főpapjának, az akcióművész Hermann Nitschnek közel három évtizede tartó ismeretsége és barátsága.

No és Karl-Markus Gauß Duna-esszéje és a kelet-szlovákiai cigányságról írott riportja? Ő az egyik legméltatlanabban elhanyagolt, értsd: szinte egyáltalán nem fordított szerző a kortárs osztrák palettáról – éppen ő, aki

könyvek sorát szentelte Közép-, Kelet- és Délkelet-Európának, elnyomott, elfeledett és kihalástól fenyegetett nemzetiségeinek-népcsoportjainak nyelveinek. Duna-esszéjéből, amely Christian Thanhäuser rajzaihoz és fametszeteihez íródott, és nevekre felfűzve, abécérendben visz végig a folyón, miként nyomasztóan aktuális útirajzából is (Christian Thanhäuser – Karl-Markus Gauß: *Die Donau hinab*. Haymon Verlag: Innsbruck–Wien, 2009; Karl-Markus Gauß: *Die Hundesser von Svinia*, Paul Zsolnay Verlag: Wien, 2004), ugyancsak ez a hang cseng ki, az elnyomottak, elüldözöttek, a szélre sodortak és elveszettek iránti részvét, a történelmet fáradhatatlanul faggató kíváncsiság. Kóstoló három palackból a Nagy Folyó partján – ebből is, abból is lötytyintve egy kicsit, ahogy az Homérosz óta illik, az isteneknek.

A Dunán lefelé

Részletek

Hogy a dunai svábok valójában kik voltak, arról sok híresztelés és mendemonda járja. A dolog ott kezdődik, hogy a dunai svábok nem is voltak svábok, pontosabban: hogy a svábok csak egy csoportot alkottak a számos közül, akiket csak a 20. században, érdemtelen történelmi pusztulásuk előtt nem sokkal foglaltak össze közös névvel. Ugyanis frankok, pfalziak, hesseniek, aargauiak, elzásziak, lotaringiaiak, luxemburgiak, türingiaiak és egy sor osztrák örökös tartományból kivándoroltak voltak azok, akik a 17. század végétől nagy hullámokban, a „sváb karavánokkal” eljutottak mélyen Délkelet-Európáig. Elvadult tájra értek, ahol az oszmán és osztrák seregek közti, jóformán végtelen csaták következtében elesett és legyilkolt nemzedékek csontjai porladoztak. A győzelmek után, amelyekkel a császári seregek Savoyai Jenő herceg vezérlete alatt végérvényesen kiszorították az oszmánokat Közép-Európából, a Habsburg-közigazgatás bürokrata buzgalommal látott munkához, hogy módszeresen újratelepítse a szinte teljesen elnéptelenedett vidéket; ez a vidék, ha a mai államok kategóriáiban gondolkodunk, Magyarország déli részét, Horvátország keleti szélét, valamint Szerbia és Románia jókora területeit ölelte át, és abban az időben mindenestül a Duna menti monarchia része volt.

Ilyen mérvű betelepítéshez emberek kellettek, méghozzá sokan, akik hajlandók voltak elhagyni a hazájukat. A német-nemzeti mitológia később a keleti végvidék merész meghódítóivá, harcias határvédőkké, a keresztény Nyugat bástyáivá nyilvánította őket a fenyegető iszlám veszéllyel szemben. De a hazáját akkor is csak az hagyta el, aki nem látott lehetőséget arra, hogy a honi ínségen és elnyomáson fordítson: így olyanok indultak útnak, akik a feudális önkény vagy a vallási elnyomás igáját nyögték, számkivetett egzisztenciák, kézművesek, akik napszámosként tengették az életüket, parasztok sarjai, akiknek az örökségből semmi nem jutott, fiatalasszonyok,

akiket az özvegyiség nyomorba vagy prostitúcióba taszított. Nagynémet ideológia biztosan nem volt a batyujukban, amikor nekivágtak a bizonytalanoknak, és azt remélték, hogy ott, idegen földön jobban fog menni a soruk, mint otthon.

Az első nemzedéket elpusztították a járványok, a hideg telek, a rossz termés, a hely és az éghajlat ismeretének hiánya. Utódaik azonban 1900 tájára már mindenütt jómódban éltek, és csak ekkor letek rá mint „dunai svábok” valami közös identitásfelére. Mintegy másfél millió lelket számoltak, „a legfiatalabbik német törzsként” tartották őket számon, és állandó szomszédságban éltek a Duna menti térség más nemzetiségeivel, magyarokkal, horvátokkal, szerbekkel, románokkal, zsidókkal, cigányokkal és még fél tucat kisebb népcsoporttal. Ezt az együttélést nem kell felhőtlen idillé eszményítenünk, de a történelmi források egészen a 19. századig nem szólnak nemzeti konfliktusokról. E történelmi térségre éppen a különböző népek együttélése nyomta rá a bélyegét, és ki-ki számára a túlélés puszta feltétele volt, hogy nap mint nap kilépjen saját nemzetiségének határai közül. Nagyapám, Michael Herdt csak négy évig járt népiskolába, de hat nyelven tudott társalogni, mert a Bácskában minden kisvárosban és majd minden faluban hat náció élt együtt.

Mi dunai svábok voltunk. Összes rokonom, aki „lentről”, a Szerémségből, a Bánátból vagy a Bácskából érkezett, másmilyen németet beszélt, mint amit én a játszótársaimtól vagy a helyi felnőttektől hallottam. És akkor hogyan kerültünk mi Ausztriába, ezek közé az emberek közé? A Wehrmacht az egész Balkánt végigszántotta véres nyomával, és ehhez a dunai svábok hathatós segítségét is igénybe vette. A dunai sváboknak ezért fizetniük kellett a háború végén; bűnös kisebbséggé nyilvánították, és kollektíve elüldözték őket. Aki maradt, mert bízott abban, hogy a szerb üzleti partnerekhez és szomszédokhoz fűződő barátsága és bizonyítható ártatlansága megóvja az üldözéstől, annak csalódnia kellett. Ezreket és ezreket zártak közülük lágerekbe, ahol éhen haltak, ha nem a tífusz vagy a tüdőbaj vitte el őket; akiknek szerencséjük volt, és túléltek, évekkal később szabadultak, s ha nem hagyták el megkésve az országot, sietve csatlakoztak a szerbek vagy horvátok államalkotó nemzetiségéhez, akiknek amúgy is beszélték a nyelvét.

Szerb történészek rég elismerik, hogy a politikai elit ugyan idomult a nemzetiszocialista eszmékhez, a népcsoport egészében véve azonban nem fasizálódott, s a dunai svábok kitelepítése ennyiben igazságtalan volt. Ez a rehabilitáció mit sem változtathat azon, hogy a dunai svábok, akik csak későn bukkantak fel a történelem színpadán, már el is tűntek onnan. Letelepülésük történelmi helyén már csak itt-ott élnek közülük néhányan; Né-

metországban és Ausztriában pedig, ahol 1945-ben százezzrel telepedtek le, gyermekeik és unokáik már réges-rég beolvadtak az ország lakosságába. A dunai sváb hagyományok az USA-ban és Kanadában tartják magukat a legmakacsabbul. Az amerikai dunai svábok sok más bevándorló népcsoporthoz hasonlóan bensőséges viszonyt ápolnak az „óhazával”, s hogy ezt a legtöbben közülük nem ismerik, nem gátolja őket abban, hogy viseleti és néptáncsoportokká szerveződjenek, évről évre búcsút tartsanak, és leckéket vegyenek egy olyan dialektusból, melynek irodalmi változatát, a német nyelvet már meg sem értik. Sznob, aki ebben bármi kifogásolnivalót talál.

Egy idősebb úr, „barátnak nagyszerű, írónak közepes, férfinak förtelmes”, ül házának verandáján, a ház pedig Budapeستől nem messze áll egy dunai szigeten. Nézi a vizet, amely hömpölyög előtte, és eltűnődik, hogy ebben a zagyva lében akár tizenöt év múlva is lehet-e majd fürdeni anélkül, hogy az ártana az egészségnek. Fürdeni azonban már mindig is veszélyes volt, főleg azokban az időkben, amikor az államhatalom drákói szigorral ügyelt, nehogy valaki merő elrugaszkodottságból, fegyelmetlenségből vagy lázongásból a Dunába vesszen. Az idősebb úrnak, aki a verandán ül és olyan bort iszik, amelyhez a Duna menti lejtőkön érett a szőlő, eszébe jut egy jelenet, amely harminc-negyven évvel korábban történt, amikor még a kommunista rendőrség felügyelte a Dunában való rendezett lubicolást, s amikor ez a rendőrség a rendőrcsónakkal üldözőbe vett egy renitenskedő úszót, míg végül sikerült is fülön csípnie. És amikor az úszó nem volt hajlandó bemászni a csónakba, minden teketória nélkül fejbe csapták az evezővel, az elájultat így végre saját épségének érdekében ki lehetett húzni a veszélyes vízből.

Aki ezt elbeszéli, egy Borsi nevű regényalak, akiben félreismerhetetlenül kitalálója, Eörsi István tükröződik. A *Zárt térben* egy olyan magyar író utolsó regénye, aki vérmérséklete és hajlama okán lett lázadó, s akiből soha nem lehetett kiölni sem a gúnyos, sem a felszabadult nevetést. Amit a „valós szocializmusban” élt életről mesélni tudott, az annyira különös, keserű és kacagtatóan komikus volt, amennyire csak olyasvalaki élhette és formálhatta meg ilyenek, aki egyfajta ideális kommunista volt. Eörsinek ilyen minőségében nem volt könnyű dolga a reális kommunistákkal, akik a kiátkozott marxista filozófus, Lukács György huszonöt éves tanítványát az 56-os népfelkelés után négy évre börtönbe zárták, s könyveit és színdarabjait később hol hivatalosan ünnepelték, hol meg betiltották, s a legkevésbé sem közepeszerű írónak sok sorstársánál is jobban megkeserítették az életét.

Aki találkozott Eörsi Istvánnal, egy sziporkázó szellemű emberre emlékezhet, akinek a szeme csak úgy szikrázott a féktelen jókedvtől, a túltengő életörömtől, s aki egyébként soha a legkevésbé sem csinált ügyet politikai szenvedéstörténetéből. Az 1989-es fordulat után is megmaradt ellenzékinak, mert hogy a bürokratikus szocializmus éveire semmi jobb nem következhetett, mint az a megzabolázatlan kapitalizmus, amely máig uralja és deformálja Magyarországot – nos, azt Eörsi sem ésszerűnek, sem elfogadhatónak nem tartotta.

Utolsó regényében nagyvonalú gesztussal rajzol szarkasztikus képet magáról. Egy öregedő író, aki megszállott nőcsábász volt, dunai szigetén meglátogat egy fiatal riporternő, aki szeretne néhány szenzációs mozzanatot kimetszeni a híres-vitatott szerző életrajzából: ellenfeleit, a kommunista rezsim apparatcsikjait utólagosan éppúgy perbe akarja fogni, mint őt magát, a balos ellenzékit, aki olyan könnyelmű volt a nőkkel való érintkezésben. A riporternő nem megy sokra, mert Borsi mindig megelőzi egy lépéssel, élesebben ítélkezik magáról, mint fiatal inkvizítora, és kérlelhetlenebb, ami korábbi elvtársainak árulását illeti; de ami a legfőbb, hogy hiába csalatkozott reményeiben akárhányszor, még mindig boldogabb a nőnél, sőt egyenesen megszállottja a boldogságnak, mintha ez volna az egyetlen életművészet, ami számít.

Halála előtt néhány hónappal felhívott István. Elmondta, hogy betegsége, amely olyan nyomorult végre kárhoztatja, fiát is leterítette. Szinte ámott azon, hogy élete végén még Jóbot is fel kell vennie a repertoárjába. Valóban a legrosszabb történet vele: látta meghalni a saját fiát, aki néhány hónappal előtte hunyt el leukémiában, amely Eörsivel 2005 októberében végzett – az emberrel, aki képes volt a bűvészműtatványra, hogy olykor ugyanazok csodálják, akik kérlelhetetlen-maró szellemétől rettegetek, és azok szerették, akik radikális eszméit követni már nem voltak elég bátrak.

Futak ma közigazgatásilag Újvidék része, kétszáz éven át azonban dunai sváb kisváros volt a Duna mentén. Egy korán elárvult gyermek, aki kitanulta a kalaposmesterséget, s e szakmájában ügyességgel és szorgalommal sokra vitte, és meggazdagodott, olyan áruházat épített ebben a kisvárosban, amelynek a szemüvegektől és óráktól gramofonon, porcelánedényeken és mezőgazdasági eszközökön át az élő sertésig és a napilapokig minden, de minden szerepelt a kínálatában. Nagypám, Michael Herdt arra volt büszke, hogy széles e világon nincs semmi, amit ne tudna ő is Futakon kínálni, ha vevőinek arra szottyanna kedve.

Anyám is Futakon született, s ahogy gyerekkora színterét leírta nekem, soha nem tudtam máshogy elképzelni, csak a nyári nap hevétől fortyogó

faluként, amelynek a por volt az igazi eleme, a finom por, amely beborította utcáit, s amely, ha az újvidéki postabusz keresztülhajtott rajta, kavarogva szállt, úgyhogy a gyerekek már várták, hogy mint valami zuhany alatt, „megfürödjenek” lassan alászálló kupolája alatt. Futak a pannóniai porral volt egyenlő – meg a Dunával, amelyre nyaranta kijártak a gyerekek, hogy néhány kilométerig vitessék vele magukat lefelé, aztán a partján visszabandukoljanak – akkora mulatság volt ez, hogy anyám még élete végén sem tudott olyat mondani, ami hozzáfogható lett volna. A Duna azonban évről évre áldozatokat is szedett a fiatalok közül, mert voltak örvényei és mélyei, s amilyen nyugodtan hömpölygött tova, egyenesen predesztinálva volt arra, hogy alábecsüljék, s nem a partra, hanem a folyó közepére sodródjanak, és belefulladjanak.

Az 1944-ben Futakról kitelepített svábok Bajorországban újjáépítették városukat, nem egy nagy folyó, hanem egy Alz nevű patakocska mentén, és Garching névre keresztelték. Zsinóregyenesen alakították ki utcáikat, amelyek porosak voltak és derékszögben keresztelték egymást, házaikat tökéletesen egyformára építették, s minden ház elé odabiggyesztettek egy kis kertet is, amelyben ádázul természetették a zöltséget. Ha meglátogattam nagyszüleimet, akik még húsz talajvesztett esztendeig éltek Garchingban, elborzadtam az élet megrendszabályozásától ebben a kicsiny világban, amelyben mindenki mindenkiről mindent tudott, és egyetlen kihágás észrevétlen, egyetlen félrelépés büntetlen nem maradt. Anyám sem érezte jól magát Garchingban, és csak kellenlenül, kötelességtudatból látogatott el oda. Futakot viszont, ezt az ugyanolyan, ám egy másik korban, egy másik folyó partján és egy másik ég alatt létezett városkát az emlékezés olyan erejével támasztotta fel még egyszer abban a könyvben, amit akkor kezdett írni gyerekeinek és unokáinak, amikor érezte halála közeledtét, hogy szinte tündöklően áll előttünk.

Aleksandar Tišma egy magyar zsidó nő és egy vajdasági szerb férfi gyermeke volt, és Újvidéken nőtt fel. Már húszéves volt, és régóta tudta, hogy író akar lenni. De még nem tudta eldönteni, hogy melyik nyelven legyen az. Sokáig ingadozott a magyar és a szerbhórvát között, a hozzátartozás egyik vagy másik nemzetiséghez a Bácskában akarat kérdése volt, és sokszor egy családon belül sem volt mindenkinek ugyanaz az akarata. Hogy szerb vagy magyar-e, vagy hogy szerb vagy magyar akar-e lenni, ez Tišma számára tehát saját elhatározás kérdése volt, s a kérdés gyötörően foglalkoztatta; arról viszont, hogy életre-halálra szólóan zsidó volt, nem dönthetett maga, ezt a döntést meghozták helyette a fajvédők, következtetés-képp nem menekülhetett előle.

Tišma túlélte a Balkán német megszállásának éveit, amikor vadásztak a zsidókra, aztán úgy döntött, hogy szerb író lesz. Szinte minden prózai munkája a fasizmusról, a megszállásról, üldöztetésről és elűzetésről, a rendkívüli állapot idején élt életről szól. Tišma türelmes elbeszélő, aki óvakodik attól, hogy az előadott eseményeket morálisan értékelje. Nem vádol, legyenek bármily iszonyatosak a dolgok, amelyekről beszámol; mechanizmusukat és az emberi cselekvés kérlelhetetlen következetességét akarja megérteni.

A *Blam könyvében*, egy túlélő zavarba ejtő portréjában, aki szégyelli túlélő mivoltát, Tišma leírja a hírhedt éjszakát, amely „újvidéki razziaként” vonult be a nagy gaztettek történetébe. 1942 januárjában Újvidék zsidó lakóit hosszú sorokban a Dunához hajtották, s magyar gárdisták a jégtakaróba ütött léceken át a Dunába taszították őket. Miközben a lakosság egy részét szomszédaiuk szeme láttára lemészárolták, a helyi napilap másnap fáradhatatlanul jelentette a mindennapok kis szenzációit: „A székesegyház kórusa vasárnap Milutin Ružić professzor vezényletével elénekelt kétszázadik liturgiáját.” Aleksandar Tišma minden regényében és elbeszélésében ezt az egyidejűséget veszi górcső alá, gaztettek és mindennapok, öldöklés és családi boldogság, szervezett téboly és szálnalmas idillbe menekülés egyidejűségét. Mélységesen borúlátó emberképében nem hagyott kételyt afelől, hogy a rettenet diagnózisából csak rettenetes prognózis szűrhető le: ami megtörtént, bármikor újra megtörténhet.

Innen nézve erőd, onnan nézve város: Savoyai Jenő herceg hatalmas erődde építtette ki a régi Péterváradot, hogy a törökök ellen állandó, a vidéket uraló bátyája legyen a Dunánál, szemközt pedig új város indult növekedésnek, amely különböző neveiben mindmáig őrzi az „új”-at. Német lakói, a frissiben odaköltöztetett dunai sváb telepések Neusatznak nevezték. Neusatz nemcsak a dunai svábok kulturális metropolisa és a Bácska közigazgatási központja volt, de Novi Sadként a szerbek egyik legfontosabb városa is. Mégiscsak itt székel a Matica srpska, a szerbek legpatinásabb művészeti és tudományos intézménye, amelyet ugyan a magyar fővárosban, Budapesten alapítottak; nemzet és állam között akkor még nem volt olyan szorosra font a kapcsolat, lazábban kezelték a kérdést.

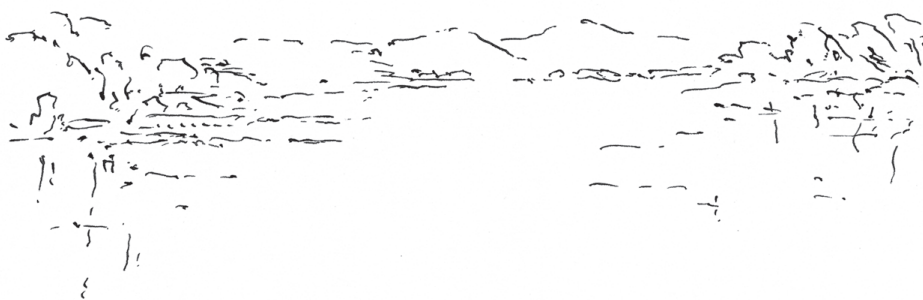
Neusatz/Novi Sadon azonban szlovákok is éltek, akik a történelem furcsa gubancainak folytán szép számban kerültek ide, és városukat Novi Sadnak nevezték, a magyarok meg végképp magukénak tekintették a Duna parti várost. Újvidék, ahogy ők nevezték és nevezik ma is, miután gyanakvással figyelt kisebbséggé váltak benne, 1918-ig csakugyan a Duna menti

kettős monarchia magyar feléhez tartozott. 1918-ban szerbek, horvátok és szlovének újdonsült királyságához került, a II. világháború alatt német és magyar csapatok szállták meg, 1945 után pedig a Tito által autonóm tartományi státussal felruházott Vajdaság fővárosa lett. Amikor Slobodan Milošević 1989-ben elszántan nekilátott, hogy a „kommunista Szerbia szövetségét” nemzeti mozgalommá alakítsa át, puccsszerűen eltörölte az autonómiát, amely a Vajdaságnak és Kosovónak megadta viszonylagos önállóságát, az államnak pedig nagy nehezen kidekázott egyensúlyát. A város zsidó lakóit a II. világháború alatt legyilkolták, szerb lakóit ezrelével üldözték, német lakóit 1945-ben szinte maradéktalanul kitelepítették, magyar lakóit a nagyszerb nacionalizmus idején, a 20. század végén vegzálták. 1999-ben a NATO gépei bombázták a várost, és lerombolták nagy Duna-hídjait. A városnak, amelynek sok neve mind ugyanazt jelenti, rejtélyes módon mindmáig sikerült megőriznie valamennyit abból a nemzeti sokszínűségből és kulturális nyitottságból, amit olyan sokszor akartak kiirtani belőle.

Novi Sad/Újvidékről származik Végel László magyar író, aki a legelragadóbb leveleket képes írni németül, egy kreatív szabálysértésekből építkező nyelven. Felkavaró háborús naplójából már keletkezése közben közölhettem részleteket folyóiratomban, a *Literatur und Kritik*ben. Amikor jóval később könyvformában is megjelentek *Exterritórium* címen, végre német nyelvterületen is megkapta a neki kijáró figyelmet ez a szerző, aki közel negyven éve adja közre külön, indulatos, fantáziadús csapongó és gondolatilag szigorú könyveit. Végel, aki a nem kevésbé csodabogár Tolnai Ottóval együtt a Vajdaság legjelentősebb magyar írója, nem a népek k. u. k. idilljeként, de nem is a multikulturális Európa jól sikerült kísérleteként írja le ezt a nagy Duna menti régiót, ahol évszázadok óta különféle nációk élnek együtt szűk területen és váltakozó sikerrel. Fölháborodása, amellyel a kis Európa modelljének főlészámolására irányuló legutóbbi kísérletről, a szerb nacionalisták ama próbálkozásáról tudósít, hogy a vidéket etnikailag purifikálják, s ekképp kiirtásuk belőle saját történelmét, azért olyan nagy, mert Végel még mindig hisz abban, hogy a történelem éppen itt, a Vajdaságban járhatna más utakat.

Végel az *Exterritórium*ban megrendítően mutatja be, hogyan vált éppen a Vajdaság a nacionalisták gyakorlóterepévé. Idős anyjának azt ajánlották a szomszédok, hogy térjen vissza végre a „hazájába”, pedig az asszony egész életét ugyanabban a vajdasági faluban élte le, és egyszer sem járt Magyarországon. A 20. század kilencvenes éveiben „Újvidék utcáiról eltűnt a nyelvi sokszínűség. A buszokon, a kávéházakban, az utcán egyszerűen már nem lehetett magyar, román vagy szlovák szót hallani”.

Az *Exterritórium* egyetlen sirám egy másik Vajdaságért, egy másik Novi Sadért, amelyet nem a NATO-bombázók romboltak le, de amelynek soknemzetiségű kultúrájába már korábban is beszivárgott a nacionalizmus mérge. Aki ilyen könnyörtelenül ostorozza a nagypolitikát és a kis emberi elbukásokat, aki ilyen szigorúan tart irodalmi ítélőszéket a köpönyegforgatók és hadüzérek fölött, az embernek szeretetre méltó, szelíd lelkületű lény, aki a legkevésbé sincs eltelve az utolsó strázsa rászabott szerepétől: hogy ő legyen a magyar kultúra és nyelv utolsó képviselője ezen a vidéken. Vádja nem önkényes, siráma nem hiú; Végel László nem bolondja a pusztulásnak, éppen ezért ítélhet olyan élesen azokról, akik pusztításban utaznak, és a halál kultuszának rabjai, legyen bár az a halál a sajátjuk.

Poltnak sírnia kell

Részletek

Hulla a pincében

Albert Hahn úgy feküdt ott, mint aki halottat akar játszani a Holt-tengerben. A kivilágítatlan borospince homálya körülölelte a nehéz testet, és csak egy nagyon kövér pocak boltíve nyúlt be a pincelépcsőről beszivárgó gyöngye fénybe.

Simon Polt rendőrfelügyelő rögtön látta, mi fekszik odalenn. A Holt-tengert viszont csak hallomásból ismerte. Egy magazinban látott egyszer egy fotót: egy idősebb férfit ábrázolt fekete fürdőnadrágban, amint a hátán feküdvé és láthatólag huncutságokra készen viteti magát a sós vízzel. Amikor eszébe jutott a képaláírás, Polt felügyelő önkéntelenül is elmosolyodott: „A vén kecske is megnyalja a sót...” Erélyesen letörölte arcáról az alkalomhoz nem illő derűt, bekapcsolta az elemlámpát, és megfosztotta varázsától a jelenetet. A kövér ember egyszeriben csak halott volt, ijesztően halott.

A község idős orvosa, dr. Eichhorn már a helyszínen volt, két pince-szomszéd némán és komoran állt mellette, s a páraelszívó egy vastag tömlőn át bűgva továbbította a szabadba a beszippantott pincelevegőt.

– Mustgáz? – kérdezte a felügyelő.

A községi orvos megemelte rövid karjait, és felfelé fordította, aztán leejtette húsos tenyereit. – Szeptember óta már a negyedik a környéken – mondta rosszkedvűen. – Ez az átkozott könnyelműség! Az eset világos, mint a vakablak. Kiállítottam a halotti bizonyítványt. – A doki komoly és némiképp indulatos pillantást vetett a pinceajtó felé. – Igaz, hogy most az egyszer jó helyen kötött ki az a fránya gáz.

Polt felügyelő felemelte a fejét, és tekintetével rendreutasította a doktort. Nem szólt semmit, mert pontosan tudta, miről van szó.

– Én találtam rá – kezdte az egyik pinceszomszéd minden felszólítás nélkül: hórihorgas, kiaszott, ráncos ember, aki valahol hetven táján fel-

hagyott az öregedéssel. – Átjöttem, mert csodálkoztam, hogy mit művel ilyen sokáig a pincében. Máskor csak néhány percre ment le, magához vett néhány üveget, és már távozott is.

– És ma? – kérdezte a felügyelő mellékesen.

A szomszéd körülményesen törülgette vaskos SZTK-szemüvegének üvegeit. – Vagy tíz percig – mondta aztán. – Egy ideig még vártam, mert nem akartam összeakaszkodni vele, tudod te is, milyen volt, Simon.

Simon Polt és Friedrich Kurzbacher között ezer éve tartott a barátság. A felügyelő szótlánul bólintott.

– Aztán lementem a pincébe, de nem vigyáztam különösebben, mert itt, ugye, nincsenek hordók odalenn! Azonnal megéreztem a mustgázt, éppen hogy sikerült kimenekülnöm, rohantam Karlhoz, visszafogtuk a lélegzetünket és újra lementünk, egy kicsit közelebb húztuk a kijárához Albertet, aztán ott hagytuk, mert nem bírtuk tovább. Akkor én felhívtam Eichhorn doktort a falubeli telefonfülkéből. Karl meg közben áthozta a páraelszívóját, hogy le lehessen menni.

– Úgy van – tette hozzá szárazon az imént említett. – De már késő volt.

– És a mustgáz? Valamelyik szomszédos pincéből jöhetett? – kérdezte Polt felügyelő.

– Feltehetőleg igen – mondta Karl tárgyilagosan, és szomszédja szemébe nézett. – A mi pincénk valamelyikéből.

A rendőrfelügyelő, aki két méter magas volt, egy kicsit pedig kövér is, mint akinek soha nem sikerült megszabadulnia csecsemőkori zsírpárnáitól, azon kapta magát, hogy nyomasztó, már-már fájó rossz érzés tolakodik fel benne, közben pedig arra is gondolt, hogy ez a haláleset nemcsak Brunndorfban, de az egész környéken mély meglepődést fog kiváltani. Némán körbejáratta a tekintetét. Szerette a préházakat, a borospincéket pedig még jobban szerette: a munka eme szikár, archaikus világa egyúttal arcátlanul érzéki édenkert is volt, persze csak a férfinép számára. Ez a préház azonban más volt. Nem járta át a must szaga, semmilyen szag nem járta át, még az egereké sem – mit is kerestek volna itt! Ez a préház üresen állt. Az öreg szőlőprés már évekkal korábban tűzifaként végezte, a dézsák és munkaszerszámok mind eltűntek. Csak egy piszkos, rikító sárga műanyag szék világított a félhomályból. Polt felügyelő arra gondolt, hogyan tettek újra meg újra erőszakot ezen a helyiségen, mígnem rút, értelmetlen héj lett belőle. A két szőlősgazda némán, szinte dermedten állt, és alighanem hasonlóan érzett. Saját préházaikban és pincéikben olyan magától értetődően simultak az összképbe, lábuk jól ismerte a kikoptatott téglapládlót, kezük a sötétben is eligazodott, az együtt töltött évek során

minden meglelte a helyét és megkapta az értelmét. Ebben a prэшházban viszont semmi értelmes tennivaló nem maradt, itt már nem volt otthon a bor. Csak néhány másoktól beszerzett palack pihent a pincében.

– Akkor én mennék – törte meg a községi orvos a kínos csendet.

– Persze, a halotti bizonyítványt már megkaptam – felelte a felügyelő, az orvos pedig, fél lábbal már az ajtóban, bólintott.

Aztán újra a hallgatás lett az úr. Mindannyian tudták, hogy nem szívesen látott vendégek. Hahn, aki most hullaként feküdt a pincéjében, legtöbbször egyedül tartózkodott itt. Társaságot csak nagy ritkán hozott magával. Igen, aztán pedig, tavaly, egy vasárnap délután két kölyök a faluból cseresznyét lopott a prэшház előtti fáról. Albert Hahn rajtakapta őket, az egyik fiúnak sikerült elfutnia, a másik azonban, Peter Schachinger, nem volt elég gyors. Nem valószínű, hogy Hahn megverte. Peter legalábbis semmi ilyenről nem számolt be, és a testén sem voltak erre utaló nyomok. De Hahn bevonszolta a srácot a prэшházba, és levitte a pincébe. Soha nem derült ki, mi folyhatott odalenn. A kis Peterből egy szót sem lehetett kihúzni. A legügyesebben feltett kérdésre is csak hallgatott, világosszürke gombszemei keményen és üvegesen néztek ki kerek arcából, és a keze ökölbe szorult. Azóta majdnem minden éjszaka lidércálmok kísértették, kiáltozva felriadt, és ha apja meg akarta ölelni, hogy megnyugtassa, ijedten összerezzen.

– Iszunk valamit? – kérdezte váratlanul Kurzbacher.

– Na de... – Simon Polt állával a pincelépcső felé bökött.

– Dr. Eichhorn már kihívta a hullaszállítókat azzal az újfajta telefonnal – nyugtatta meg a pinceszomszéd odavetőleg.

– No, akkor Isten neki – felelte Simon Polt, most már újra vidámabban.

Idelenn minden mindennel összefügg

– Jól van, jól van, kiskomám – dörögte Polt engesztelően, lehajolt Czernohorskyhoz, fölemelte a hatkilónyi kandúrszörte, testvérileg magához ölelte a bestiát, és megvakargatta a bal fültövét. Czernohorsky jelzésnyi dorombolással jutalmazta két lábon járó lakótársát, majd hamarosan újra tiltakozni kezdett: a túl intim közelség ellenkezett a méltóságteljes távolságtartásról alkotott elképzeléseivel. Polt letette a hokedlire, és amikor – már félig elfordulva, inkább csak megszokásból – megsimogatta a jószág kerek fejét, emez minden figyelmeztetés nélkül ugyanolyan gyors, amilyen jól adagolt támadásra lendült, és jobb mellső mancsának karmaival néhány vékony piros csíkot rajzolt gazdája csuklójára. Büntetlenül még élvezője sem kezdhetett ki vele.

– Hínye, a nemjóját! Simogasson téged vaslapáttal az a szőrös farkú kóbor kandúr, amelyik tejnek nézte a murcit, oszt úgy berúgott tőle, hogy tévedésből fölcsinálta azt a repedsarkú, félrebaszós öreganyádat! – A bámulatosan képzeletdús szitokszavakat, amelyekkel Polt megemlékezett róla, Czernohorsky arisztokratikus közönnyel nyugtázta, és felcsapott farkokkal távozott a helyiségből.

– Így is jó – sóhajtott a felügyelő, kényelembe helyezte magát, és hamarosan az a parttalan jó érzés ölelte körül, amellyel remekül elvolt magányában is. Szívából örült, hogy megtalálta ezt a kvártélyt a Höllenbaueréknál. Igazában még jobban is választott, mint a szállásadói. Azelőtt, amikor a falu közléte a főtéren zajlott, a keskeny és mély hosszúházaknak persze az elülső szobái voltak a legattraktívabbak. A falvak közepén manapság az országút terpeszkedett hangosan és erőszakosan, és aki megengedhette magának, hangszigetelt ablakokkal védekezett. „Hátul”, ahol azelőtt az öregek meg az állatok tengődtek a figyelem árnyékában, ma is csak egy ritkán használt szolgálmi út vezetett el, és pompásan el lehetett éldegélni.

Simon Polt szélesre tárta a konyhaablakot, leoltotta a villanyt, és egy egyszerű gyertyatartót tett az asztalra, amelyet présházakban lehet még néha látni. A felügyelő nem volt túl romantikus alkat, de kedvelte ezt a lágy, eleven fényt, amely feloldotta a merev formákat és kemény kontúrokat, és szinte egy új valóságot teremtett. Gyertyafénynél a gondolatai is más utakon jártak. Hűvös éjjeli szél fúj be az ablakon, és lassacskán beállt nála az intuitív éleslátás, amely több volt, mint amennyit a feje be tudott fogadni, s amellyel szemben egyfajta tiszteletteljes félelmet táplált. Így jelent meg neki újra Albert Hahn is: jobb kezében zseblámpával végigment a homályos pincén, valahol fejcsóválva megállt, egy kicsit nehezebben lélegzett, de aztán mégis megtette a pár lépést az üvegespolcig, és lehajolt. Megtántorodott. Fehér arcát eltorzította a félelem, levegőért kapkodott, és néhány másodperc múlva elterült. Így feküdt ott, amíg csöndes, alapos halállal el nem halálozott: megszűnt a lélegzése, leállt a szívverése, s az oxigénhiány véget vetett az agyműködésnek. Mire Friedrich meg Karl lélegzetüket visszafojtva oda siettek, Albert Hahnban már rég nem volt élet... Mustgáz valamelyik szomszédos pincéből, vagy akár többől is egyszerre! Ezekben a hetekben veszélyes volt lemenni a pincébe. Egy égő gyertya talán még időben figyelmeztette volna Hahnt, de hát a zseblámpa praktikusabb is, korszerűbb is. Aztán meg hány éve már, hogy szüret idején lejárt a pincébe, és soha nem történt baj. Miért pont ezen az őszön? Csakugyan, miért is?

16 Poltot egy csapásra kellemetlen érzés fogta el. Idén kiemelkedően jó volt a termés, s a hordók, a műanyag és acéltartályok maradéktalanul

megteltek. Mustgáz tehát volt bőven, és valahogyan utat kellett találnia Hahn pincéjébe. A felügyelő elhatározta, hogy másnap beszél a dologról Friedrich Kurzbacherrel. Polt fáradt arcára önkéntelen mosoly lopakodott. Nem is tagadta: bármilyen alkalom kapóra jött neki, hogy egy jó barátot és egy borospincét meglátogasson. Hát még ha kikezdzhetetlenül szolgálati indokkal történt a dolog! Simon Polt csoportfelügyelő a maga többé-kevésbé makulátlan múltjával ilyenkor megint elégedett lehetett a foglalkozásával.

Másnap reggel, amikor kilépett az ajtón, egy döglött madár feküdt a keskeny kavicsösvényen. Az éjjel eshetett le az udvari diófáról. A kis állat a hátán feküdt, karmait az égnek nyújtotta, és hasa sárgán fénylett a halvány reggeli napfényben. Polt óvatosan kézbe vette a madarat, és a ház mögé vitte, ahol burjánzott a csalán meg a bozót. – Itt jobb álmod lesz, barátocskám – mormolta, és útnak indult, hogy megkezdje szolgálatát.

A helyi rendőrőrs parancsnoka, Harald Mank nem sokkal később barátságosan, ámde határozottan szertefoszlatta a föld alá vezető szolgálati út reményét. – Kedves Simon – mondta sóhajtva –, egyikünk se lát ki a munkából, amióta sorra zárnak be az őrszobák. Mindaddig, amíg a legkisebb kétely sem merül fel az iránt, hogy Albert Hahn halála mustgáz-baleset volt, ahogy az a nagykönyvben meg van írva, ilyen irányú kíváncsiságod, sajna, magánügy.

– Rendben van. – Polt fürkészve nézte előljárója tekintetét. Nem lepte meg nagyon, hogy a cinkos mosoly halvány jelét fedezi fel rajta, amelyhez a megfelelő intelem is mindjárt csatlakozott: – És azt se felejtsd el, csoportfelügyelő uram, hogy magánemberként és a borospincében is köt téged a hivatásod.

Polt elismerően fejet hajtott, mert az ilyen tökéletesen kiegyensúlyozott megfogalmazások nem tartoztak szolgálati előljárójának erősségei közé. Vagy sikerült kialudnia magát, vagy pedig enyhén fanyar hitvese reggeli-nél bejelentette, hogy háromhetes gyógyüdülésre készül.

Így történt, hogy amikor Polt kora délután Friedrich Kurzbachert látta álldogálni brunndorfi háza előtt, fékezett szolgálati kocsijával.

Letekerte az ablakot, köszönt, és azt kérdezte, elképzelhető-e, hogy estefelé megtalálja a pincéjében. – Könnyen meglehet – felelte Kurzbacher. Ezzel megtörtént az időpont-egyeztetés, az a fajta, amilyennek a menedzserek vastkos határidőnaplóiban nincs rubrika.

Polt tehát a szolgálat végeztével felpattant szépen karbantartott munkásbiciklijére, és kényelmesen pedálozott, amíg Brunndorf pincesoráig ért. Igazában három pincesor volt ez: az egyik hosszan elnyúlva simult az erdővel benőtt Grünberg aljába, s belőle két további, rövidebb presházor

ágazott el a hegy felé. E kisebbik pincesorokon nem egymáshoz tapadva sorakoztak a prэшázak, hanem mindegyik magában, a természetbe szinte ötletszerűen szétszórva állt; ezek egyike a Kurzbacheré volt. Polt elégedetten pillantotta meg Kurzbacher ősóreg, olajzöld Opeljét a félig nyitott ajtó előtt.

A felügyelő belépett, látta, hogy a pinceajtó is nyitva van, s a berregő páraelszívó mellett elhaladva elindult lefelé. A késő őszi nap szelíd melegehez képest itt igencsak hűvös volt. Télen, Polt ezt saját örömteli tapasztalatából tudta, fölöttébb kellemesnek érződik ugyanez a hőmérséklet: a vastag betontéglákon ülve, jólesően meleg üleppel merenghetett az ember, kóstolgathatta az újbort, vagy kiadós társalgások során férjhez adhatta lányait, polgármestert választhatott vagy ingatlanokkal kereskedhetett. A tél azonban még néhány héttel odább volt. Még ősz volt, szüret ideje. A pince levegőjében nehéz, érzéki illat terjengett: föld, nedves fa, erjedő must, alkohollá átalakuló édesség. Polt, e szentségtelen csodától meghatódva, némán figyelte Kurzbachert, amint egy nagy, a pince boltozatát szinte teljesen kitöltő hordóból zavaros, habzó folyadékot szívott ki lopójával.

A szőlősgazda csak most vette észre vendégét, üdvözölte, és lekaszálódott a kis vaslétráról. – Rendben lesz, már amennyit most tudni lehet – mondta elégedetten, miután mintát vett. – Mi a meglátásod?

Simon Polt átvette a poharat, és ivott belőle egy áhítatos kortyot. A zabolázatlan vadság ízéhez az édesség illékony sejtése járult. – Szűzanyám! – sóhajtott lelkesen –, ezért már érdemes bűnbe esni!

– Akkor tessék, ess! – nevetett Friedrich, és már kapaszkodott volna vissza a létrán, ám a felügyelő szelíden visszatartotta. – Előbb kérdezniem kell tőled valamit: van valami elgondolásod arról, hogyan juthatott be a mustgáz Albert Hahn pincéjébe?

Az öreg szőlősgazda csillogó szemüvegén át nézett a felügyelő szemébe. Olyan benyomást keltett, mint egy iskolás, aki büszke arra, hogy tud valamit, és meg is akarja mutatni. – Gyere velem!

Friedrich elindult a pince mélye felé. Ahol véget ért a villanyvilágítás, meggyújtott két gyertyát, és az egyiket a vendég kezébe nyomta. A főágból kisebb járat nyílt balra, Albert Hahn prэшáza felé – ide mentek be. A járatot tömörre döngölt, sima löszfal zárta le. Kurzbacher egy tenyéryi nagyságú, kerekded nyílásra mutatott. – Apám és az öreg Hahn jól kijöttek egymással, és egyszer fölvetették, hogy nem lehetne-e összekötni a két pincét. Ők fúrták ezt a lyukat, hogy lássák, milyen messze van a két pince egymástól.

– Ez azt jelenti – kérdezte Polt a torkát köszörülve –, hogy a lyuk ma is teljesen átér?

– Tulajdonképpen igen – felelte Friedrich, benyúlt, és egy jutazsákot húzott ki. – Ezt én dugtam be, nehogy baj történjen, de persze nem lehet tudni, egy ilyen vacak mennyire szigetel. Aztán meg, ha jól tudom, annak a pincének, amit ez a Swoboda megvásárolt, a hátsó fala meg a Hahn-pince között csak egy téglafal van, és Brunner Karcsi pincéje sem lehet nagyon messzire. Schachinger Jóskaé szintén itt van valahol a közelben, de nem annyira közel, azt hiszem. Tudod, itt lenn valahogyan minden mindennel összefügg.

Simon Polt bólintott, és maga is benyúlt a nyílásba, míg ki nem tapintotta a zsák durva szövetét. Eszébe jutott-e valaha is Friedrichnek, hogy egyetlen kézmozdulattal egyszer s mindenkorra megszabadulhat a perrel járó gondoktól?

– Schachinger – tűnődött a felügyelő. – Nem ő az apja annak a kiskölyöknek, akit Hahn annak idején levitt a pincébe?

– Ő az. Szegény gyerek, nagyon megviselte... Ni csak, jön valaki! – Kurzbacher gyors léptekkel előre sietett, és mint egy kíváncsi ürge, kémelve lesett fölfelé.

– Swoboda úr! – mondta aztán az öröm minden látható jele nélkül.

– Halli-halló, pincelakó szellemek! – hallatszott máris a lépcső felől, és Florian Swoboda bizonytalanul közeledett feléjük, hol a hordókban, hol meg a falban keresve támaszt. – Kóstolót tartottunk egy fontos vendéggel, értitek? De mit is értetek ti! – magyarázta nehéz nyelvvel, és így folytatta: – Milyen a murci, Kurzbacher barátom, hellyel-közzel iható?

– Merem remélni – felelte a szőlősgazda szárazon, és nem érzett ingert, hogy a hordó felé vegye az utat. Nehezen aztán mégis engedett a föld alatti vendégszeretet iratlan törvényeinek, és megkérdezte: – Inna esetleg valamit?

– Naná! Mindig. Az se baj, ha nem igazán minőségi az áru. Ide azzal a lórével!

Polt érezte, hogy lúdbőrzik a háta. Kurzbacher felmászott a kis létrán, megszívta a lopót, és teletöltötte legnagyobbik poharát, hogy a kérértlen vendéget egy időre elhallgattassa. De csalódnia kellett. Swoboda egy hűzésre magába döntötte a murcit, és a képzeletbeli maradékot a háta mögé lötytyintette. – Az isteneknek! – közölte öblös hangon –, mint a régi rómaiaknál. Apropó régiek: volna valami érettebb itókád idele, egy szomjas ember számára?

Friedrich Kurzbacher előhozott egy kétliteres zöld veltelinít, kinyitotta, és szóltanul lerakta a kis asztalra, amelyik a pincében állt. Swoboda leült, és nekilátott az ivásnak. Polt és Kurzbacher állva maradt, és ámulva figyelt: még soha nem láttak embert, aki ilyen eszeveszett tempóban és ilyen irgalmatlan következetességgel itta volna le magát.

Szent Márton és más tisztos férfiak

Schachinger már ki is nyitotta a préház ajtaját, s a sötétben magától éretődő biztonssággal találta meg a villanykapcsolót. Szótlanul levett néhány kis poharat a fali deszkából kiálló fapöckökről, folyóvíz alatt kiöblítette őket, fogta a lopót, a pinceajtóhoz ment, és határozott fejmozdulattal felszólította a többieket, hogy kövessék.

Simon Polt először járt itt, és ámulata nőttön-nőtt: ez a pincésip nem egyenesen vagy enyhén ívelten hatolt előre a löszbe, hanem kis szintekkel megszakított, meredek lejtőkkel ereszkedett egyre mélyebbre, majd egy barlangszerű vajatban ért véget, ahol egy asztalon meg néhány széken kívül szinte semminek nem maradt hely.

– No akkor – szögezte le a mélység ura elégedetten, amint körbejárta szemét a birodalmában egybegyűlt társaságon. – Térjünk a lényegre.

Kis idő múltán már-már teljesen áttetsző, mindössze egy finom fátyoltól elhomályosított zöld veltelini patakzott a poharakba. Proszit, mondták a férfiak, amit ősi szokás szerint Szent Márton napján tehettek először. Némán tesztelték az anyagot. Dr. Eichhorn a második korty után gyönyörteli, egyszersmind szomorkás sóhajt eresztett meg. – Fenomenális – hirdette ki az ítéletet. – És ha belegondolok, nagy kár, hogy ez az erőtől duzzadó parasztleány a szűrés után már nem lesz több, csak egy derék mintatanuló.

– Ez a természet rendje – felelte Josef Schachinger, és indult, hogy újabb mintát vegyen. Jó óra múltán letette a lopót, eltűnt egy oldalját homályában, és egy üveg vörössel tért vissza, amely szemmel láthatólag hosszú időt töltött a pincében. – Tízéves a szentem. Először azt hittem, nem lesz belőle semmi, annyira rakoncátlan volt. Na de aztán, drága barátaim, kedves felügyelő úr! – Óvatosan kihúzta a dugót, orrához emelte, elégedetten bölintott, és szép lassan, nehogy a seprő fölkeveredjen, tölteni kezdett. – Tisztességes embereknek tisztességes bor jár – a felügyelő úrnak nem kevésbé! Egészségünkre!

Polt szinte visszahőkölt a sűrű nedű súlyos mélységétől és megigéző összhangzattanától. – Én már hallom az angyalok muzsikáját – jelentette dr. Eichhorn az áhítatos hallgatás percei után. – Én meg az ördög kacagását – tette hozzá Schachinger, miközben újra töltött. – Ha ez így megy tovább – állapította meg Christian Wolfinger –, nehéz lesz megtalálni hazafelé az utat. – Ne félj, nem lesz el egyedül – nyugtatta meg Friedrich Kurzbacher.

Simon Polt maga is érezte, gondolatai hogyan veszítik el szép lassan tiszta körvonalait, hogyan válnak céltalanná és lomhává, egyúttal pedig könnyűvé és kristályossá. Egyelőre nemigen akarózott védekeznie ellene,

hisz nem akarta elszalasztani az alkalmat, hogy a lehető legintenzívebben élje át e kicsiny, halványan megvilágított föld alatti világot.

Josef Schachinger kinyitotta a második palackot, majd később a harmadikat. Poltnak feltűnt, hogy egész idő alatt egyszer sem ült le a többiekhez. Lábát terpesztve állt a pincetorokban, és vendégeit méricskélte. – Ideleinn – mondta aztán, inkább csak magának – nem számít semmi, csak a bor. Ideleinn én szarok az egész világra.

Karl Brunner jó ideje hallgatott, most azonban felnézett. – Jó, jó, de holnap megint a nyakunkon az egész, kétszer akkora kiadásban és háromszor akkora súllyal.

Dr. Eichhorn tűnődő pillantást vetett rá, de nem válaszolt. De aztán valamennyi jelenlévő összerendezte, amikor Christian Wolfinger öklével az asztalra csapott: – És kik nehezítik meg ennyire az életünket? Az olyan gazemberek, mint amilyen Hahn volt! Én pedig amondó vagyok: a rossz ember sem érdemel más bánásmódot, mint a rossz bor: csatornába vele! Az ördögbe is.

– A felügyelő úrnak erről alighanem más a véleménye – tette hozzá Josef Schachinger higgadtan. Wolfinger, aki ekkor már meglehetősen részeg volt, bizalmasan Polt vállára tette a kezét: – Szolgálatban, az lehet, de magánemberként biztosan nem, ugye?

– De igen – felelte Polt. – Magánemberként is.

– Na, ennyi tisztességre inni kell! – Schachinger szeme harciasan csillogott.

Polt hirtelen kellemetlenül érezte magát. Más lett a hangulat, most már nem tartozott a branschhoz, és a pince mélyén csapdában érezte magát.

– Nekem van egy jobb ötletem – hallotta megkönnyebbülten Karl Brunner hangját: – Átmegyünk hozzám, és ott is leteszteljük az ideit.

– Maradtok a seggeteken – felelte Schachinger ellentmondást nem tűrő hangon: – Ha már ilyen szépen összejöttünk...

Karl Brunner sértődötten vállat vont: – Na persze, Josef, ha az én borom neked kevés...

– Tudod te is, hogy nem az.

– Akkor meg menjünk.

A présház ajtajából kiáradó fénynél a férfiak elbotorkáltak autójukig, és Polt rossz lelkiismerettel ült be Kurzbacher mellé. – Menni fog, Friedrich?

– Nekem? Mindig!

– Úgy legyen.

Karl Brunner pincéje tágas volt és áttekinthető. A nagy hordók a boltíves főjáratban pihentek, amelyet kanyarulat nélkül vajtak a löszbe, és

ahonnan rövid mellékjáratok ágaztak el. A gazda fáradtan kapaszkodott fel a vaslétrán az ászoknyílásig. – Palackos bor énnám nincsen – magyarázta, és kinek-kinek töltött a kóstoló poharába –, már nem érné meg átállni.

Simon Polt nézte Brunner kezét, amint mutatójával irányította a bor sugarát: töredezett körömök, ráncos, repedezett bőr. Aztán az öreg arcát nézte, aki észrevette tekintetét, és nyugodtan viszonzta. Nyilván a bor miatt is lehetett, de Simon Polt érezte: hirtelen feltoluló, már-már gyöngéd érzelmében nincs semmi hazug vagy álszent. – Szeretnék mondani valamit nektek, mindnyájatoknak – kezdte tétován, miután kortyolt egyet.

– Mi a szösz – dűnnyögte Josef Schachinger.

A felügyelő nem hagyta, hogy kizökkentsék. – Jó néhány ok van arra, hogy Hahn úrról rosszat gondoljunk, de egyvalamit különösen rossz néven veszek neki: hogy még a halála után is képes köztetek meg közém furakodni.

Szavait megilletődött hallgatás fogadta, míg aztán Christian Wolfinger derűsen, egyszersmind nehéz nyelvvel azt mondta: – Ennek a felügyelő úr saját maga az oka. Minek olyan kíváncsi! Másfelől meg igaz: ezt az örömet mi is sajnáljuk attól a személtáda Hahntól.

Senki nem ellenkezett, kisvártatva azonban egy közeledő autó zaja törte meg a jótékony csöndet. Aztán sietős léptek hallatszottak, és a brunndorfi kocsmáros, Martin Stelzer loholt le a lépcsőn. – Jöjjön gyorsan, doktor úr – lihegte. – A futballpályán, éppen a kocsmá mögött, megtalálták a Bartlt. Nem tudni, életben van-e egyáltalán: nem mozdul, és a feje csupa vér.

Túl sok gyilkos

Nem lehetett megúszni, hogy Polt közvetlen felettesének beszámoljon falusi intrikájáról. Harald Mank kétkedve bólintott. – Hivatalosan nem akarok tudni a dologról, Simon, egyedül tiéd a felelősség. Másfelől: tessék, egy újabb bizonyíték arra, hogy mire képesek a nők.

Miután a Fall-esetet legalább a híresztelések szintjén lezártnak lehetett tekinteni, Polt néhány napig óvakodott attól, hogy a pincesoron mutatkozzon. Csak barátját, Friedrich Kurzbachert látogatta meg, már csak szokásból is. Beszélgettek erről-arról, teljesen normális volt közöttük a viszony, és Simon Polt lassan már hajlamos volt elhinni, hogy Albert Hahn – legalábbis Friedrichnek – tényleg nem téma többé. Egy nap azonban, Polt már menni készült, az öreg szőlősgazda visszatartotta a ruhája ujjánál. – Majdnem elfelejtettem, Simon, ma este összejövünk néhányan a pincében.

22 Ha van kedved csatlakozni, te is meg vagy hívva.

– Mi az, hogy van! Jövök szívesen – felelte a felügyelő, és egyszeriben borzongás fogta el.

Már rég besötétedett, amikor Simon Polt kerékpárját a Friedrich Kurzbacher présháza előtti nagy diófának támasztotta. Az ajtó résnyire volt nyitva, belépett, látta, hogy a pinceajtó is nyitva van, és lassan elindult lefelé. A kis asztal körül, amelynél Florian Swoboda néhány hete megpróbálta borba fojtani növekvő kétségbeesését, Friedrich Kurzbacher, Christian Wolfinger, Karl Brunner és Josef Schachinger állt. – Adjisten mindnyájatoknak – mondta Polt, és a többiek fogadták a köszönését.

Kurzbacher a fény felé emelte a poharát. – Januárban szűrnom kell! Lassan teljesen kifogyok a tartalékból. Mit innál, Simon?

– Azt, amit ti.

– Szóval veltelinít. – Kurzbacher kisvártatva egy teli lopóval tért vissza, és megtöltötte a poharakat.

– Mi újság a munka frontján, felügyelő úr? – kérdezte Christian Wolfinger minden rossz-szándék nélkül. – Rendeződtek a gondok?

– Végre-valahára, nagyjából igen – mondta Polt, aki nemigen akart mellébeszélni.

– A Swoboda nyakán akkor szorul a hurok, ugye?

– Hát...! Nem áll túl jól a szénája.

Wolfinger elnevette magát. – Cserébe Bruno Bartlnak visszatért az életkedve. Mi történt pontosan?

Polt elbeszélte a történeteket.

Ekkor Josef Schachinger emelkedett szóra. – Lehet tudni, hogy miért? Úgy értem, Bartl egy ártalmatlan iszákos. Aki egy ilyen szerencsétlen képes fejbe csapni, az csak szintiszta brutalitásból teheti.

Simon Polt ivott egy óvatos kortyot. Aztán rátért Swoboda és Hahné viszonyára és Swoboda félelmére, hogy Bartl túl sokat tudhat a dologról.

– Ez aligha izgathatta a disznót – szakította félbe Wolfinger Poltot. – Az egyébként se csinált nagy felhajtást amiatt, hogy eltitkoljon valamit.

– Ez igaz. Egy kivétellel. A Florian Swobodának van egy felesége, Brigittének hívják, ha jól emlékszem. Ő maga legalábbis úgy hívja: Bibsi.

– Ismerem a debellát – nevetett Wolfinger megvetően. – Amilyen magas, olyan széles.

– Igen, ő az – bólintott Polt. – Csak hogy a förtelmes hengegő meg a hájas debella valóban szeretik egymást.

– Ez igaz? – Wolfinger arcán hitetlen meghökkenés tükröződött.

– Igen, igaz. Időközben megtudtam, hogy bejárónőként dolgozik, csak hogy valami pénz álljon a házhoz, és persze az ő boldogtalan Florianját is meglátogatja a vizsgálati fogságban, ahányszor csak lehet. Swoboda ret-

tenetesen félt, hogy Bibsi a Bartlon keresztül megtud valamit róla meg Hahnnéról.

– Én nem értem ezt az embert – szól közbe Josef Schachinger.

– Azt hiszi talán, hogy én igen? – csapta le üres poharát Polt az asztalra. – Egy ringyó, hímnemű kiadásban, aki kellő mennyiségű lóvéért bármit, de tényleg bármit eltűr Albert Hahntól, aztán meg reszket a biztonság utolsó maradékáért egy hájas, de hűséges élettárs alakjában.

– Hogyan sikerült kiugratnia a nyulat a bokorból? – kíváncsiskodott Schachinger, és hangjából önkéntelen elismerést lehetett kihallani.

– Kérdezzen valami könnyebbet! Azt hiszem, egyszerűen csak szerencsém volt, és a megfelelő pillanatban a megfelelő helyen kaptam el.

– És mi derült ki, hogyan intézte el a Hahnt? – akarta tudni Kurzbacher.

Polt beszámolt a meglazított téglákról meg az információkról, amiket Hahnnétól kapott.

Kurzbacher főlháborodottan csóválta a fejét. – Hengegés az egész, ezt én állítom neked, Simon.

– Miből gondolod, hogy az volna, Friedrich?

– Mert tudom, hogy nem ő volt.

– Na és ha nem ő volt, akkor, ki?

Kurzbacher szeme néhány másodpercig határozottan villogott, de aztán végigjáratta tekintetét a többi gazdán, és nyugodtan azt mondta: – Még visszatérünk a kérdésre. – Sarkon fordult, és egy palack rizlinget hozott elő az egyik oldaljárataból, óvatosan kidugózta, és lendületes mozdulattal kevéske bort lötytyintett a pince homoktalajára. Azután teletöltötte a poharakat. – A vörösömrre nem lehetek túl büszke – fordult Josef Schachinger felé –, de ez valamivel jobban sikerült, azt hiszem legalábbis.

Dolgoztak az ízlelőbimbók. Schachinger elismerő képet vágott. – Igen derék! Lám, lám, a jó öreg Kurzbacher még mindig képes minőséget produkálni!

Simon Polt nyugtalan volt, félt is, de óvakodott attól, hogy kíváncsiskodjon vagy sürgessen. Azon kapta magát, hogy a lelke mélyén az ördögbe kívánja ezt a pincebeli férfiszövetséget.

A hallgatást végre Karl Brunner törte meg, aki egész este alig szólt valamit. – Mondja csak, felügyelő úr: ismerte egyáltalán személyesen Albert Hahnt?

– Persze, hogy ismertem. Az első komoly összetűzéseink akkor voltak, amikor a kis Schachingerrel történt a dolog. Albert Hahn azt állította, hogy egy beszélgetésre vitte le a pincébe a fiút, nyomatékosan, de erőszak nélkül. Nem tudom, mit akar tőlem, mondta széles vigyorral, a fontos ügyeket a pincében beszéli meg az ember, nem igaz?

Karl Brunner egy hörpintésre kiitta kis kóstoló poharát. – Jó tíz éve annak, hogy Hahn a faluba jött, helyesebben: visszatért ide, mert hiszen idevalósi. De az apjának csak gondja volt vele, és örült, hogy a fiú Bécsbe akar menni. Ott aztán szép lassan megszédte magát, ne kérdezzétek, hogyan. Aztán helyrehozta Brunndorfban az öreg házat, és úgy festett, hogy egész jól ki lehet jönni vele. Nem tudom, hogyan mondjam. Létezik egy patkányméreg, amelyik csak néhány nappal azután végez a dögökkel, hogy zabáltak belőle. Még a ravasz patkányok sem jönnek rá, hogy valamilyen kapcsolat van a méreg meg a halál között. Ilyen méreg volt ez az Albert Hahn. Amikor aztán már megtörtént a baj, jóformán senki nem tudta, valójában hogyan jutottak idáig a dolgok.

– Tudod, Simon – mondta most Kurzbacher –, nem csak olyan dolgokról van itt szó, amelyekről széltében-hosszában beszéltek az emberek, mert valaki felkötötte magát, vagy mert a napnál is világosabb volt az eset. Ennek elég volt már az is, ha két szomszéd között viszályt szíthatott, akik pedig ősidők óta békében éltek egymással. Lassan, de biztosan megmérgezte a falut.

Simon Polt türelmetlenül sóhajtott. – Nagyjából én is így képzeltem. És aztán?

Christian Wolfinger energikusan végigsimított kicsinyke bajszán. – Aztán? Nagyon egyszerű a dolog. Kábé egy éve ugyanitt álltunk a pincében, úgy, ahogy, ma. Nem sokkal azelőtt történt a dolog a kisleányval. Az apja, Schachinger magán kívül volt a dühtől meg az elkeseredéstől, és azon az estén azt üvöltözte, hogy kalapáccsal fogja szétverni Hahn fejét. Jól beszélsz, mondtam erre én neki, Hahnt el kell tenni láb alól. De ez mindannyiunk ügye. És akkor hosszasan tanácskoztunk, hogy mit lehetne tenni. Így kötöttünk ki a mustgáznál: senkinek nem kell bepiszkolnia a kezét, és mindenki balesetnek fogja tartani.

– Illik az ilyen egy szőlősgazdához? – kérdezte Polt gépiesen.

– Egy szőlősgazdához nem. De Hahnhoz, ahhoz illett.

Simon Polt nem volt hajlandó gondolkozni. Egyszerűen csak kérdezett tovább: – És akkor ez most mit jelent?

Friedrich Kurzbacher mélyen a szemébe nézett. A szemüveglencséi mögött újra szikrákat szórt a szeme. – Ez azt jelenti, hogy mi öltük meg, mi négyen, így együttesen.

A szomszéd kertjéből

Részletek

Adamik Lajos fordítása

1994 nyarán feleségemmel és két kisgyerekekünkkel elgyalogoltunk Prágáig. Észak-Ausztriából, a Waldviertelből indultunk, a dél-csehországi tóvidéken át nagy ívet írtunk le Taborig, onnan pedig nyugatnak fordultunk, a Moldva felé. A folyót aztán észak felé követtük Prágáig. Kísérletünk alatt, hogy a szomszédos országhoz közelebb jussunk, fényképfelvételeket akartam gyűjteni, följegyezni a közvetlen találkozásokról eredő benyomásokat és a belőlük születő érzéseket. Kézikocsinkkal utakon és mellékutakon vonultunk a vidéken át.

A gyalogtúra Nove Bystricétől indult, az osztrák–cseh határtól. Feleségem, Magdalena, két kisgyerekekünk, Camillo és Emilie és én egy kézikocsival és benne a legszükségesebbel, sátorral, rezsóval, edényekkel, ruházattal, fényképezőgéppel és írószközökkel vonultunk Dél-Csehországon át Taborig, majd tovább a Moldva menti Cervenáig. Onnan a Moldva mentén akartunk Prágáig tovább vándorolni. Mivel a régi partközeli utak a folyó felduzzasztása után víz alá kerültek, néhány szakaszt hajóval tettünk meg. Az utolsó duzzasztógát után a Moldvához megint közelebb, de sajnos nem közvetlenül a parton mehettünk Vestéig. A tartós kánikula meg a dimbes-dombos vidék arra kényszerített, hogy az utolsó szakaszt busszal tegyük meg. Az út során adódó találkozásokat, reakciókat, élményeket és benyomásokat a följegyzés különböző formáiba ültettem át.

1. nap

Indulás Ladendorfból délután 4 körül – a Weinviertelen és a Waldviertelen át – egy kis határátkelőig a Cseh-erdőben, Litschaunál. Innen végig kis utakon haladunk a cseh vidéken át. Egy Osaki nevű autókempinget keresünk – különös módon jó ideig senki nem tudta megmondani a környéken, hogy merre lehet. Aztán végre a keresett

helyen egy meglehetősen nagy, körülkerített teret találunk sátorozóknak, bungalóbérlőknek és lakókocsival utazóknak. Már este lett, és nagyon éhesek vagyunk. Vacsoránk magunkkal hozott dolgokból áll, a büfében még kapunk sört és limonádét. Kilenckor zár. Első sátorverés a már nyirkos réten, egy erdőirtáson a sűrűn benépesült kempingtábor szélén. Éjjel esik. Mi vagyunk itt az egyetlen idegenek. Körülöttünk csak cseh rendszámok. Meglepően kísérteties érzés, hogy a saját országhatár közvetlen túloldalán ennyire furcsán másnak hatunk, ennyire érezhetően idegenek vagyunk. De mintha ennek ellenére sem lennénk feltűnőek, senki nem vesz rólunk tudomást, senki nem látszik érdeklődni irántunk.

2. nap

Nove Bystricében helyet keresünk, ahová letehetnénk az autónkat. Két idősebb úr a Waldviertelből segít nekünk. Végül egy segítőkész fiatalasszony csakugyan bérbe ad nekünk egy parkolóhelyet a kertjében, amíg mi túrázunk. Kicseréljük a címeinket, aztán nekivágunk, először lejtmenetben a kisvároson át, míg végül kíváncsian és várakozással telve elkanyarodunk a hátsó felé, amelyről az útikönyvek jóformán semmit nem írnak. Először érezzük nyomasztónak a napot, nagyon meleg lett, és még nem szoktunk hozzá a gyalogláshoz, fogalmunk sincs a táj és az éppen megkezdett túra dimenzióiról. Az éhség újra meg újra a kicsiny, látszólag néptelen települések főterére hajt bennünket. Ám a forgalmasabb utaktól távol se vendéglőt, se boltot nemigen találni. Dobra Vodában egy egyszerű élelmiszerboltban végül kapunk konzervet és italokat. A bolt egy lakószobából áll, amely vásárlásra csábító holmival van telepakolva. Megpróbálunk másnapra reggelit rendelni. Hosszas tárgyalás és a boltosok hosszas tanakodása után eldől, hogy jöhetünk. A gyerekek kavicsokkal, fadarabokkal, homokkal játszanak meg mindazzal, amit az út mentén lelnek. Elmegyünk a közeli dombig, ott akarunk sátrat verni. Egy gyér liget szélén, ismeretlen kis vadonban találunk helyet aznap éjszakára. Camillóval egy biztonságos helyen kis tábortüzet csiholunk. A közelben tó is van. Szemközti partján libafarm. Az állatok kiáltásai kísértetiesen hatnak az egyébként oly nyugodt tájban. Az alkony mindenre sűrű leplet terít, csak néhány izgatott hattyú világít még sokáig a leszálló éjszakában. Tűzrakás után visszamegyünk asszonyainkhoz a sátorba, amelyet Magdalena már nagyon lakályossá tett. A kalandvágy boldog érzésével alszunk el. Éjszaka aztán megered az eső.

8. nap

Gyönyörű reggel. A kézikocsit elrejtjük az erdőben, és visszamegyünk a faluba. Sajnos elkéstünk, az összes üzlet bezár az orrunk előtt. A „restaurace” megint zárva van. Ennivalóul csak virslit sikerül szereznünk mustárral és kenyérrel. Az emberek viszont nagyon barátságosak. Még Bécsbe is sikerül telefonálnunk, és nagyapinak a születésnapjára gratulálunk.

A falu élete a főtérre összpontosul, a főtér közepén pedig elegáns barokk szökőkút áll gránitból. Java-motoron fiatal pár érkezik robogva, hogy fagyaltot vásároljon – a túlontúl sportos hazaindulásnál a fiatalember elveszíti barátnőjét. Számunkra nagyon mulatságos a jelenet, az ifjú pár viszont csöppet sem találja viccesnek. Visszamegyünk a sátrunkhoz. Szép fények a teátrálisan felhős égből, földek, egy útszéli Krisztus-kereszt és sok-sok csodálatos víz. Megkeressük a kézikocsinkat, és a vízhez megyünk, ahol kora délután sok a fürdőző. Egy játékos kedvű kutya az emberek holmija után kapdos. A legtöbben majdnem meztelenül fekszenek a napon, alszanak, belegázolnak a vízbe és úszkálnak egy kicsit, oda-odakiáltanak valamit az ismerősüknek, bolondoznak, fekszenek a pokrócukon, magazinokban lapozgatnak, közben talán katasztrófákra, háborúra és gáztettekre gondolnak, „sztárookra” és „celebekre”, erotikára, szexre és ehhez hasonlókra.

Megint a régi helyünkön, a tó túlsópartján állítjuk fel a sátrat. A gyerekek fürdenek, amíg a vörösbe forduló nap le nem megy a közeli fák mögött. Még ilyen későn is jönnek emberek a vízhez. A szemközti parton fiatalok táboroznak valamivel idősebbek felügyelete mellett. Tábor tűz, füstoszlopok és időnként hangfoszlányok, amelyek egyre halkabbá válnak. Eloltjuk kis tábor tüzünket, megmosakszunk, megpisiltetjük a gyerekeket, elmegyünk magunk is, veszekszünk egy kicsit a féktelen gyerekekkel, keressük a másik test melegét, és hamarosan elalszunk.

14. nap

Kellemes ébredés – elhatározzuk, hogy még egy napot és még egy éjszakát maradunk Taborban. Esett, a kicsi, de szép előkertből a nyitott ablakon át nyirkosan árad be szobánkba a levegő, hűvös illatot áraszt. A ház magasan a folyó fölött áll, előttünk kitérül a környező táj. Gazdag és kitűnő reggelit kapunk. Megint nagyon meleg van. Bevásárláskor kettéválunk, mert nem tudom elviselni Magdalena intenzív stílusát. A gyerekekkel a Jordan-tavat keresem, amely állítólag a város közepén van. A gyerekek szenvednek a hőségtől, de egy-egy érdekes felfedezés újra meg újra eltereli a figyelmüket. A tónál majdnem pucérra vetkőztetem őket, hogy

a helybeli gyerekekkel fűrődhessenek. Magam fekete nadrágban és fekete ingben ülök a parton, erős kontrasztot képezve a többnyire félmeztelen nőkkel és gyerekekkel. A közeli lakótelepről, amely az Öreg-Duna mentén épült szociális bérházakra emlékeztet Bécsben, délután egyre több érdekes ember érkezik a vízhez. Egy feltűnően alacsony, testi kvalitásait teátrálisan kidomborító nő vonul el előttem kisgyerekekkel. Mint mindig, most is nálam van a kamera, de nem merem lefényképezni, mert egész idő alatt engem bámul. Ebben a pillanatban – éppen amikor nem figyelek a gyerekeinkre – Emilie közvetlenül a többi lubickoló gyerek mellett elsüllyed a vízben, mert egy láthatatlan gödör tátong alatta a tó fenekén. Camillo szerencsére azonnal kiált, én pedig kölykeit védő hímoroszlán módjára, fajom külső jeleivel, ruházatommal együtt vetem magam a vízbe. Kihúzom Emilie-t, és igyekszem kirázni belőle a vizet, amit benyelhetett. Egy nő aztán Camillót is odahozza. A rémültségtől ő is nyelt némi vizet. Mindhárman meg vagyunk szeppenve. Emilie letört, talán még elgondolkodóvá is vált. Sápadtan távozunk a helyről. Még mindig nagy a hőség. Az ing és a nadrág megszárad rajtam, mielőtt még a panziónkba érkeznénk.

Este egy „hospodá”-ban vacsorázunk, a placcon előtte részeg férfiak pisztollyal szórakoznak. Engedjük, hogy a gyerekek játsszanak egy játszótéren, jelenetek zajlanak a kutya- meg a gyerektulajdonosok között, heves viták a különböző érdekcsoportok között. A véletlenül erre járó akár idillnek is érzékelhetné ezt a szociális mikroklímát. Egy pár feltűnően viselkedik. Nem zavartatják magukat, és kölcsönösen bekrémezik egymás hátát, de olyan módon, hogy a plasztikus előadás csekély módosítással egy szexjelenet előjátékává válhatna.

Este, lefekvés előtt, Emilie még feltétlenül telefonálni akar nagyival, és utána persze megint eleven. Éjjel vihar támad, megint esik, ezt az éjszakát szerencsére még a lakásban töltjük.

17. nap

Paseka – Knizata – Vlasenice.

Elfogyott az ételmünk, az éhünk egyre nő, Jistebnicében remélhetőleg kapunk majd enni valamit. Errefelé már érezni Prága hatását. Sok házat szemmel láthatólag a prágaiak használnak nyaralónak. Találunk egy modern strandfürdőt is. Megpihenünk, elfogyasztjuk maradék elemőzsiánkat, Magdalena és a gyerekek fürdenek is egy kicsit, én addig egy nyárfa árnyékában ejtőzöm.

Aztán irgalmatlan hegymenet következik. Ez a legmeredekebb és leg-hosszabb emelkedő, amit eddig le kellett küzdenünk. A rekkenő hőségtől meg a megerőltető úttól mind ingerültek vagyunk, és többet veszekszünk, mint egyébként – ilyenkor minden apropó kapóra jön. A végtelennek tetsző hegygerincen gabonaföldek nyújtóznak, a kombájnok már learatták őket. Végre-valahára Jistebnicébe érünk, búcsú van, sőt van egy „restaurace” és egy üzlet is! Rántott húst eszünk sült krumplival, sört, kólát és vizet iszunk... a kemény túra után különösen jólesik az étel. A sör lezúdul a nyelőcsövön, és enyhe, gyors mámor áll be.

Harminc fok körüli hőmérsékletnél az árnyas utak még elviselhetők, de vannak hosszú szakaszok is, ahol semmi árnyék nincs. A könyörtelen hőség ilyenkor az egész testet perzseli. Magdalenának sikerül szívélyes emberekre bukkannia, akik befogadnak minket éjszakára.

Hatalmas, saját építésű családi ház a szállásunk, benne egy nagy nappalival, amit elfoglalhatunk. Először is megint alaposan megmosakszunk, mindig a kezünk, az arcunk és a lábunk a legpiszkosabb. Este még elmegyünk a búcsúba, megígértük a gyerekeknek, és nekünk is jólesik, hogy ilyen könnyedén és frissen mosakodva sétálhatunk be a falu főterére. A búcsú, mint nálunk is, Szent Magdolnának van szentelve. De sajnos már az összes ringlispíl bezárt. Annyit azért még sikerül elérnünk, hogy az egyik körhintát a gyerekek kedvéért beindítsák. Négyszer egymás után élvezhetik a suhanást körbe-körbe. Utána enni akarunk valamit, de már csak hideg ételek vannak. Két fiatalasszony szépen terített tálat hoz nekünk kolbásszal, hússal, paprikával és uborkával. „Otthon”, a szállásadóinknál még meghívnak bennünket kávéra, amelyhez sör és pálinka csatlakozik.

A falunak szép a fekvése, nagy főtere érdekes módon lejtőre épült, szökőkút áll rajta, és takaros polgári házak veszik körül. A község ügyel rá, hogy az út széle le legyen kaszálva. Van egy uszoda, és még más szabadidős intézmények is vannak a fiataloknak.

19. nap

Reggel fél nyolckor Magdalena kioson a sátorból, és friss tejet hoz egy gazdától. A nap máris erősen süt, így lerövidítjük a reggelit, és fölkerelkedünk Milevskóba. Délkelet felé vesszük az irányt, hogy kikerüljünk az északi hegyeket. Rettenetesen meleg van, de ugyanolyan szép is az út! Mérédek réteken tehenek legelnek, tiszta levegő, erdő, egy patak. Tíz kilométert gyalogolunk anélkül, hogy települést látnánk. Az irányjelző táblákon ilyen neveket látunk: Hronova Vesce, Modllikov, Vratisov, Ulksice; végül aztán, hosszú tikkadás után: Bozeticce. Itt azonban nem találunk „restauracé”-t, még egy hegyen át kell kelniünk, hogy Sepkovba jussunk. Ott minden van: „restaurace” is, szállás is. Az út menti hotel kicsit barátságatlan ugyan, de egész jól felszerelt és olcsó, a pincérek és pincérlányok fekete-fehérben! Az egyik vendég úgy fest, mintha egy gazda fia volna valamelyik közeli völgyből.

Országúti atmoszféra.

Innen talán vonattal mehetünk tovább Cervenáig, a Moldváig, ahol aztán a folyó mentén akarunk tovább haladni Prága felé.

22. nap

Hajón akarunk lejutni a víztározón az orliki duzzasztógátig. Első próbálkozásunk kudarcba fúl, mert kézikocsinkkal nem engednek fel a fedélzetre. Így marad még néhány óránk a parton. Aztán sorba állás közben a németül beszélők teszik ránk a legkellemetlenebb benyomást, helyesebben mondva minden, ami német. Talán mert értjük a nyelvüket, az övéket és a miénket, így pedig gátlástalanul demonstrált pimaszságaikat, ostobaságukat és önteltségüket is – hisz ezek szintúgy a mieink is.

Második nekifutásra feljutunk a hajóra, és megkezdődik a levegős út, pedig a hajó zsúfolásig tele van emberekkel és poggyásszal. Egyszer át is kell szállnunk. Camillo iszik egy förtelmes pohár meghatározhatatlan tartalmából, amit valaki ott hagyott az asztalon. Közben még egy darázs is megcsípi, és átható bömbölésbe kezd. Így aztán lemaradunk a következő kompról. Félünk, hogy az utolsót is elszalasztjuk, és ennek megfelelően nagy a pánik.

Végül elérjük hajóútunk célját, a hatalmas duzzasztógátat. Még egyszer megfürdünk a meleg, alkonyian bársonyos vízben, úgy, ahogy a többiek is – meztelenül. Különös érzés lubickolni a nyugodt, széles vízben egy szakadék szélén. Nem szeretném elképzelni, ahogy ez az irdatlan víztömeg egyszer csak áttöri a gátat. A duzzasztógát lábánál megszokott medrében folyik tovább a Moldva Prága felé.

Egy eléggé lepukkadt büfében csak úgy-ahogy sikerül elvernünk az éhünket és a szomjunkat. Az iszákosok, akik kutyájuk társaságában támasztják a pultot, a barátságtalan eladónők rosszkedve és a nem túl csábító kínálat együttesen arra készítetnek bennünket, hogy odébbálljunk.

Elgyalogolunk a következő kempingig, amely rögtönzött szállásfélék gyűjteménye, és sátorhelyet keresünk magunknak. Kézikocsinkkal és egész megjelenésünkkel nemigen különbözünk itteni kortársainktól, mégis különleges jegyek lehetnek rajtunk – a gyerekek nem haboznak kinevetni minket.

Van viszont innivaló: sör és limonádé.

27. nap

Kora reggel: szép fények, minden csendes, a nyaralás hősei még alsznak, a víz várhat, néhány hattyú szinte mértani vonalakat húz a tó sima felületére. Hiába volt hűvös az éjszaka, máris nagy a meleg. Örülünk a hűs víznek.

Első úticélunk Veste, onnan majd busszal akarunk Prágáig jutni. Most már közel egy hónapja, hogy úton vagyunk, és mindannyian haza akarunk menni. Egy végtelennek tűnő, zsinóregyenes út már megint azt érezteti velünk, hogy még soha nem volt ekkora nagy a forróság. Egy óriási hídon visz át, amely a Moldva völgye fölé feszül. A gyerekek képtelenek a saját lábukon járni. Napernyőt szerkesztünk a kocsi tetejére, és áthúzzuk őket egy dombon a buszállomás irányába. Szerencsére egy étterem mellett visz el az utunk, amely árnyékkal, nemzetközi konyhával és hideg italokkal vár bennünket.

Mielőtt elérjük a buszállomást, még egyszer megfürdünk a Moldvában. A víz nagyon finom, a helybeliek pedig ügyet se vetnek ránk.

Ideges várakozás a buszra. Ha nem tud magával vinni, rostokolhatunk a tűzforró országúton, és nem tudhatjuk, hogyan jutunk tovább. Szerencsére aztán elég nagy a busz ajtaja, és felszállhatunk. A buszút alatt az összes utasnak (nekünk is) a testére ragad a ruhája. Nők könnyű öltözetben, a felhevült női testeken kevés alsónemű, a férfiak ülepét rövidnadrág takarja, derekukat és izmaikat ujjatlan trikó. A melegsínű esti fényben egyik-másik buszmegállónál is búcsújelenetek tanúi vagyunk. Falusi emberek, akiknek vasárnap este fel kell utazniuk a városba. Közeledünk Prága felé. Emberi létesítmények egymás hegyén-hátán. Növekvő sűrűségük egyre nyilvánvalóbban jelzi a város közelségét. A busz sokáig kanyarog a külvároson át, mígnem begördül a buszpályaudvarra. Utazásunk céljához értünk.

Kimerülten esünk be a legközelebbi presszóba, amely katonákkal és más ivókkal, férfiakkal és nőkkel van tele. Enni a szomszédban lehet.

Világosan érzékelni, hogy a szociális kapcsolatok itt lényegesen hűvösebbek, városiasak. Megfizethető szállás sincs a közelben, amely a kocsinkkal együtt be tudna fogadni minket. A taxisofoőrök sem törik magukat, hogy segítsenek. Két gyerekünk meglehetősen piszkos, Emilie-nek sebes a térde, de Magdalena és én sem keltünk túl megnyerő benyomást. Végre, már késő estére jár, egy sokszobás sportszállóban találunk helyet. Kézikocsinkkal föl kell kászálódni a villamosra. Az elég olcsó hotelt éjjeliőr őrzi juhászcutyával. Mi csak egyet akarunk: aludni. Csak a fürdőkád vizéből derül ki igazán, hogy valamennyien milyen piszkosak vagyunk. Bérelt ágyaink valósággal magukba szippantanak.

28. nap

Ébredés a hotel TIP-ben (ami egy fitnesszhotel), bőséges reggeli szer-tartásos szervírozással. Villamossal megyünk be a centrumba, a főpályaudvarra. Hamarosan van is egy vonat Sobeslavba. Ott átszállunk egy mellékvonalra Jindrihu Hradec felé. Ezzel az állomással már találkoztunk vándorutunk során. Innen kisvasút visz Nove Bystricébe. Már közel vagyunk a határhoz, de még teszünk egy nagy ívet a gyönyörű tájon át, amelyet gyalogszerrel is bejártunk. A vonat minden lakott helynél megáll, az erdő közepén vagy akár egy kis bakterháznál is. A mozdonyvezető és a kalauz néha maga is leszáll, hogy másokkal együtt igyon egy kútból, vagy meghívassa magát egy kupicára. Jókedvű emberek, akik nevetnek, visszaszállnak, aztán megyünk tovább. A kocsikat hátizsákkal és áttörrel felszerelt fiatalok töltik meg, már várják őket a haverjaik valamelyik tó partján.

Nagyon lassú, zötykölődős út a rozoga síneken, sok szemaforral erdőn és mezőn. Érdekes megfigyelni, hogy ugyanazok az elemek mint állnak össze új meg új képekké.

Látjuk első kempingezőhelyünket, még azt a helyet is, ahol a nő Lao-cet olvasott, a bunkert is, amely bár mohalepetten, de bevetésre készen áll ki a földből.

Némi keresgélés után, autónk őrzői ugyanis éppen nincsenek otthon, visszarakodunk az autóba. A határon még megvacsorázunk, aztán visszatérünk Ladendorfbba. Boldogan lépünk be kőszátrunkba, amelyet úgy hívnak: otthon.

Bor és halál

Három részlet

I.

Átsietek az udvaron, milyen gyorsan csak tudok – de azért úgy, hogy nevétségnek se hassak –, és közben biztos vagyok benne, hogy figyelnek az ablakból. Nézzük akkor a következő házat a falu központja felé. De ott meg Mayer áll a névtáblán. Gyerünk, Mira, gondolkozz csak, lehet, hogy Berthold máshol lakik. Kanyarodik az út, megyek még tíz métert. Innen már látom a pincsort balra fönt, a dombok között: pince pince mellett, emez hófehér, amaz ütött-kopott barna, a legtöbb kis előházacskával van megfejelve, abban sajtolják a bort, még hátrébb pedig egy családi ház áll, nem, nem is ház, a hatalmas kapuról ítélve inkább gazdasági épületről lehet szó, mintha egyenesen a dombba építették volna, innen nézve szinte teljesen eltakarják a pincék meg a fák. Az utat is fák és bokrok szegélyezik. A nagy nézelődésben majdnem elsiklottam az utca utolsó háza mellett, de az is igaz, hogy az előtte parkoló traktor meg néhány nagy fa szinte rendszeresen eltakarta: egy hagyományos parasztház és egy jól megtervezett mai épület keveréke, régi és új tökéletes társítása, az egyik oldalon sok üveg és sok fény, a másikon a szépen integrált régi épület, és az egész derűs sárga és üde zöld színben fürdik. A jókora kapu fölött pedig ott a tábla: Berthold Pincészet.

Itt van csengő is, csöngetek, és már meg sem lepődöm, amikor egy elegáns öltönyt viselő fiatalember nyit ajtót. Azért nem egészen így képzeltem el az új sztárborászokat, és bevallom: a szőlősgazdák, akikhez azelőtt jártam borért, nekem jobban tetszettek.

A fiatalember mosolyogva fogad. – A szüleim a szőlőben vannak.

– Maga pedig... az üzleti ügyeket viszi?

– Vagy úgy – feleli, és az öltönyére néz –, dehogyis, én biológia szakon végeztem. És ma dől el, hogy megkapom-e a kutatói ösztöndíjat. A prof

pedig, akin a döntés múlik, sokat ad az ápoltság megjelenésére. Máskor én sem ilyen hacukákban járok.

Elmagyarázza nekem az utat.

A dolog pofonegyszerűen hangzik: irány vissza a brnói országútra, a második elágazásnál lefordulok jobbra, aztán megyek egyenesen, amíg az aszfaltút földútban folytatódik, megyek tovább, aztán az első kereszteződésnél jobbra fordulok. Még hogy kereszteződés! Jó vicc. Két szekérút találkozása, egyik is, másik is épphogy elég széles az én kis Fiatomnak. Hét-ágra süt a nap, a kopasz szőlővesszők szinte nyújtóznak az ég felé, együtt reménykednek, hogy jönnek még melegebb napok. Megálllok, kiszállok, a dombtetőn jeges szél csap meg. A kilátás azonban feledtetni velem a szelet. Elmosódva látom Bécs sziluettjét: frissen kinőtt toronyházait, az ENSZ-várost, az egymásba olvadó lakóépületeket és a csillogó templomtornyokat. Elém terül egy nagyváros, egy pasztellszínekkel megfestett metropolis, de amely ettől a dombtól és a szőlősoraitól, no meg a tájat tarkító szélkerekektől mégiscsak valóságosnak hat. A szélkerekeken túl pedig, mintha csak véletlenül pottyantották volna éppen oda, Wolkersdorf, a kisváros. Vakít a nap, hunyorítok, hogy meggyőződjek róla, nem délibáb-e, amit látok, igyekszem a dombra koncentrálni meg Bertholdékra, akiknek itt kell lenniük valahol. Ők vajon érzékelik-e még egyáltalán ezt a lélegzetelállító panorámát? Nem emlékszem rá, hogy hirdetésen valaha is láttam volna a lenyűgöző kilátást, ami ezekről a dombokról nyílik a városra. De ahogy elnézem, a marketinget amúgy sem viszik túlzásba ezen a vidéken. És ez nekem tulajdonképpen egész rokonszenves.

Kutyaugatást hallok, aztán halk emberi hangokat. Visszaülök a kocsiba, elindulok a kutyaugatás irányába, mély barázdák között evickélek, és akkor egyszer csak ott vannak, jóval közelebb, mint ahogy gondoltam. Egy juhászkutya fut felém. Szeretem az állatokat, de ekkora jószágokkal szemben nem árt az óvatosság. Csóválja a farkát, ezek szerint békések a szándékai, aztán gazdája ráparancsol: – Venyige, lábhoz! – Venyige nem reagál, továbbra is csak ugrál és táncol körülöttem. Most a másik gazdi adja ki a parancsot, immár élesebb hangon: – Venyige, lábhoz! Venyige, lábhoz – nem is rossz vezényszó egy borosgazdának. A kutya most már legalább hátranéz. De még mielőtt eldönthetné, hogy szót fogadjon-e, gazdája már oda is értek. Fejükön sísapka, arcukat pirosra csípte a szél, vastag tolldzsekibe bújtak, a feleség derekán furcsa, nagyméretű akku lóg, olyan, amilyet az operátorok használnak, a férje pedig – nos, ilyen kék szemeket még soha nem láttam.

II.

Vesna még meg sem jött, és én már ébren vagyok. Ez ritkán fordul elő, és a zaj miatt van, ami a padláson át lehallatszik – még hogy minden jó adomány fölülről való! Nekem senki ne jöjjön többet ilyen óhéber dumával. A japánokkal biztosan többet ittam a borkóstolón, ma viszont határozottan fáj a fejem. Délelőtt prosecco az Intersparból, este török vörösbor – hát nem is csoda. Főzök magamnak egy jó erős kávé, és egyet mindjárt Vesnának is. Hét óra ötvenhét van, és Vesna mindig pontban nyolckor érkezik. Fordul a kulcs a zárban, tejhabot kanalazok a csészéinkbe, kiteszem a cukrot a konyhaasztalra.

Az öt emelet után Vesna alig kap levegőt. Lám, lám, egy bejárónőnek nem kell fitnessbérlet ahhoz, hogy tartani tudja az alakját.

– Jó reggelt, Mira Valensky – próbálja túlkiabálni a fönti lármát, a hangokból ítélve ma minimum betonfűrészelés van műsoron –, ó, kávé is kapok! Sajnálom, de szomorú bejelentenivalóm van: nem tudok tovább járni hozzád, nyomozóirodát nyitok, és én leszek a főnyomozó.

A megdöbbenéstől nyitva marad a szám, megpróbálom beindítani az agykerekeimet, aztán becsukom a számat, és látom, hogy Vesna nevet. – Április bolondja, májús számara!

Próbálok mosolyogni. – Ez most mi volt? – kérdezem. – Bosnyák humor éhgyomorra?

– Humornak humor, de bécsi. Amúgy meg ki tudja, egyszer talán tényleg lesz még egy Krajner-féle nyomozóiroda. Beadtam a kérvényt az állampolgárságra, elvégre már több mint tíz éve élek Ausztriában. Aztán meg, ha te főtudósítónak léptél elő, nekem is illenék előbbrelépni a számlétron, vagy nem?

Az állampolgárságot egész szívemből kívánom neki, de az ég szerelmére, hol találok még egy ilyen bejárónőt?... Vesna nyilván belelát a gondolataimba: – Na most mondd meg, Mira Valensky, mi a fontosabb neked? A bejárónő vagy a barátnő?

– Ha engem kérdezel, egyikről se mondanék le szívesen – mormogom, és tudom, hogy nem vagyok sportszerű. Vesnából jó nyomozó lenne, ezt már bebizonyította. Csöppet sem ijedős, sőt egyenesen vonzza őt a kaland, s mindemellé még igen alapos is: ahogy ő mondja, takarítás közben tanulta meg, hogy nyitva tartsa a szemét, és minden részletre odafigyeljen.

Vesna kritikus tekintete ezúttal a konyhaszekrényeket pásztázza végig. – Ma ők vannak soron. Aztán pedig a hálószoza.

– Én veszek magamnak egy fényképezőgépet, aztán kimegyek a borászokhoz. – Nem a legjobb idő vidéki túrára – mondja Vesna –, esni fog.

Nem tudok választani a két kameratípus közül. Azt vegyem meg, amelyiknek kilencszeres a zoomja, viszont csak hárommillió megapixeles, vagy azt, amelyiknek hatszoros a zoomja, ötmillió megapixeles, és száz euróval többbe kerül? – Ha profi készüléket akar, valami mást ajánlanék önnek – kerget bele az eladó a végső kétségbeesésbe. – Ezt nézze meg! – mondja, és mint egy Rodolfo, úgy varázsol elém egy Olympust, amelyen cserélhetők az objektívek, csak éppen a régi tükörreflexes gépektől eltérően digitálisan működik. – A három objektívvel együtt most engedménnyel tudom adni, valaki visszahozta. – Valami hibája van?

– Nem, a vevő megtudta, hogy a születésnaposnak otthon teljes készlete van autofókuszos Nikon objektívekből, úgyhogy becserélte a gépet. Még az akkuja is fel van töltve.

Tiszta marhaság, de ez adta meg a végső lökést. Kétszer annyit fizetek, mint amennyibe az eredeti két típus közül a drágábbik került volna, mínuszba viszem a számlám egyenlegét, és boldog vagyok, hogy néhány nap múlva megjön rá az első havi kétezer fix. Veszek még egy fotótáskát is. Főtudósító kisasszony, a felszerelésed komplett! Közben megeredt az eső, úgyhogy futva érek az autómhoz. Egy szakmai magazin interjút akar velem csinálni, a hónap sikertörténete vagy valami efféle – nem mintha bármit is adnék arra a lapra, nem tudom elképzelni, hogy bárki is olvassa –, de a hiúságomnak azért hízeleg az ügy, naná. Negyedóra múlva a Café Bräunerhofban kell lennem, épp hogy oda fogok érn.

Esőben a bécsiek úgy vezetnek, mint az idióták, én is az édes anyukájába kívánom a pasast, aki előttem élesen befékez, csak mert pislogni kezd a zöld. Csörög a mobilom. Már csak ez hiányzott. Matatok a táskámban, lenyomom a hívásfogadó gombot, fülemhez nyomom a készüléket. – Valensky.

– Mira Valensky? – ismétli meg egy nagyon messziről jövő hang.

– Igen, tessék – sziszegem idegesen.

– Eva Berthold vagyok. Agyonlőtték a férjemet.

Még mindig zuhog az eső. Állok az erdőszélen, és dermedten nézem a nyombiztosítók csapatát. A magasles körül valósággal fölszántják a terepet, nem tudom, hogy több nyomot biztosítanak-e, mint amennyit megsemmisítenek. De az eső amúgy is mindent elmos. Képtelen vagyok Hans Bertholdot halottan elképzelni, nem akarok a szemére gondolni, sem arra, hogy milyen színe lehetett, amikor már tudta, hogy meg fog halni. Éjjék. Befutott néhány riporter, a helyszínt csak kis területen zárták le, oda, ahol a borász feküdt, furcsa zászlócskákat tűztek a földre, mint a golfmeccse-

ken. Hallom, amint egy rendőrtiszt egyre ugyanazt ismételteti: – Még semmit nem tudunk, egyelőre feltételezésünk sincs.

– Baleset? – kérdezik a kollégáim. – Gyilkosság?

Csuromvíz vagyok. Nem tudom rávenni magam, hogy kinyissam az új fotótáskát, és megcsináljam az első felvételeket a nyombiztosításról, a zászlócskákról az esőben, a magaslesről, ahonnan Hans Bertholdot föltételezhetően lelőtték. Mintha a fotózás csak tetézné a bajt.

Eva sápadtan, de látszólag fegyelmezetten ölelt át, ide Tomek hozott ki traktorral, autóval ebben az időben lehetetlen lett volna megtenni az utat. Tomek még mindig a traktoron gubbaszt, nem az ablakon át, kifelé néz, hanem le a földre, mint aki semmit nem akar látni, és semmit nem akar tudni.

Eva elhossa Martinát az iskolából, nagyapja – tiltakozása ellenére – kapott egy nyugtató injekciót. A szíve. Christian Zürichben volt, most már alighanem a repülőgépen ül. Venyigének nyoma veszett. A kutya rendszeresen elkísérte hajnali kocogásaira a borászt. Egy szőlősgazda, aki dzsoggingol. És kocogás közben az életét veszti. Igyekszem tekintetemet az erdőszélre szegezni. Lehet, hogy Venyige itt van valahol, és ha igen, miről tudna beszámolni nekünk? Ott volt a jószág a gazdája mellett, amikor meghalt? Lehet, hogy a fiatal juhászcutyát is le-, vagy legalábbis megölték. Meg kell tudnom, hogy ki szokta használni ezt a magaslest. Hans Berthold. Akinek ilyen szeme van, az nem lehet halott. Az ő energiáival, az ő tehetségével! Észreveszem, hogy az a nedves izé, ami végigcsordul az arcomon, és az államról a nehéz földre csöpög, nem csak esőből van.

Annyi a tennivaló, hogy Eva Bertholdnak elgondolkozni sincs ideje. A rendőrök már a házban vannak, kérdéseket tesznek fel. Evának el kell döntenie, hogy még ma lepalackozza-e a pinot blanc-t, ahogy tervezték. Meg kell kérnie a riportereket, hogy hagyják el végre a portát. Törődnie kell Martinával. Vissza kell tartania nagyapát, aki mindenáron ki akar menni az erdőbe, hogy Venyigét megkeresse. Meg kell szerveznie, hogy Christiant elhozzák a reptérről, meg kell nyugtatnia a hangosan zokogó Anát, meg kell, meg kell... Itt van két barátnője a faluból, ők törődnek a rengeteg apró-cseprő ügyel, ami halál esetén intézendő. Miért éppen engem hívott fel?

Kollégáimat a sajtótól igyekszem rábírní, hogy vonuljanak el. A komolyabbak közülük már rég leléptek, a többieket végül azzal fenyegetem, hogy be lesznek perelve birtokháborítás miatt.

– Maga nem a Magazintól van? – kérdezi egy fiatal riporter a Blatt-tól.
– Nagyon jól csinálja, minket elkerget, és magáé az exkluzív sztori.

Az én exkluzív sztorim... Ha tudnád, te szerencsétlen, hogy miről szólt volna az én eredeti sztorim... A kelleténél jobban elkap az indulat, úgyhogy már-már üvöltök: – Kifelé, de rögtön!

Tomek, aki falfehér a sápadtságtól, segít kitessekélni az alakokat a kapun.

– Kell deríteni igazság kifele – mondja.

– Milyen gyakran járt Berthold kocogni? Mindig ugyanazon az útvonalon futott?

– Gyakran. Én beszél... német nem jól.

– Tud valamit? Feltűnt magának valami?

Tomek szomorúan csóválja a fejét. – Pinot blanc, főnök akart palackozni.

– Holnap, Tomek. Mégse azon a napon, amikor... Holnap.

Evát az előszobában találom, telefonál. Barátnői szoltak neki, hogy öltözzön át. Egyszerű fekete szoknya, fekete pulóver.

– Sajnálom, le kell mondanom. Családi okokból. Tessék? Nem, higgye el, kérem, hogy nem megy. – Figyel, hogy mit mondanak a vonal másik végén, levegőt vesz, kivár: – A férjem... meghalt.

Egymásra nézünk, és az az érzésem, hogy mindjárt elsírja magát, de csak lerakja a telefont, nagyot nyel, és azt mondja: – Hogy menjek én holnap a borszövetség ülésére?

– A férje... milyen gyakran járt dzsoggingolni? És mindig ugyanazon az útvonalon futott?

Eva most mintha elmosolyodna, de a szeme szomorú marad. – Hetente háromszor-négyszer, mindig ugyanazon az útvonalon, mindig nagyon korán, hajnalban, hogy senki ne mondhassa: na, ez meg dzsoggingolni jár, ahelyett, hogy dolgozna. Akadtak így is olyanok, akik állandóan fújtak rá.

– A kutya vele futott?

– Igen, mindig. Hansnak legalább úgy-ahogy szót fogad. És ott kinn az erdőben senki nem jár olyan korán, aztán meg a Venyige úgysem árt a vadnak. Ennyit legalább már tudunk.

– Az az elvágott kábel, a számítógépes vezérlésé, van sejtése, hogy ki tehette? Hansnak sikerült kiderítenie valamit?

– Úgy érti... – Eva Berthold elhallgat.

– Fogalmam sincs. – Csak azt tudom, mondanom kell valamit, különben megfulladok a gombóctól a torkomban.

– Nagyon dühös volt miatta, a szomszédra, Aichingerre gondolt, de hát az meg csak nem képes...

– Volt mostanában valamilyen összetűzés? Esetleg egy hevesebb vita?

40 A munkásaik...

Eva Berthold a fejét rázza. – Nagyon szeretik... szerették, már-már rajongtak érte. Vaclavnak is van otthon szülője, sokat tanult Hanstól. Annak, hogy Hans néha megemelte a hangját, a heves temperamentuma volt az oka. Ezt tudja róla mindenki, nem veszik tőle zokon. Nem vették... Még mindig nem tudom elhinni – mondja aztán, és rám néz. – Ki kell derítenie, hogy mi történt, maga legalább egy kicsit ismerte őt. Ha valakinek, akkor magának sikerülni fog.

Föl kell tennem a kérdést. – Arra gyanakszik, hogy... gyilkosság volt?
Eva Berthold nem képes kimondani, de a fejével bólint.

A két egyenruhás rendőrtiszt megpróbál kiszedni valamit Anából, de az csak zokog: – Én nem tudni semmit, nem tudni semmit, főnök reggel el, még hajnal! – Aztán panaszáradat következik szlovákul.

Az idősebbik rendőr végigmér: – Maga tulajdonképpen kicsoda?

– A család közeli barátja. És maga?

– Kowalski törzsrőrmester, mistelbachi csendőrség – feleli a közeg fontosságának teljes tudatában.

– Tudnak róla, hogy múlt pénteken valaki átvágta a borospincében a számítógépes rendszer vezetékeit?

Ezzel az információval sikerült felcsigáznom az urak kíváncsiságát. Martina megmutatja nekik a pincét, ő is akar tenni valamit, mondja, elvégre már nem gyerek. Evával törődnek a barátnői, én meg lehetőleg még a rendőrök előtt szeretnék beszélni a szomszédokkal. Gyerünk, lássunk munkához. Kinyitom a kapun a kis ajtót, odakint két fotós leleskedik, be akarnak jönni. Visszamegyek az udvarra, megkérem Vaclavot, hogy zárja be utánam az ajtót. Második próbálkozás. Nem reagálok a vakuk villogására, elindulok az utcán. Vajon mire jó az nekik, ha engem lencsevégre kapnak? Benyitok a szomszéd kapuján.

– Hagyjon minket békén! – szól ki valaki eléggé indulatosan a ház félig nyitott ajtaján, ami aztán nyomban be is csapódik. Aichinger az személyesen, a fickó, aki múlt héten arról akart meggyőzni, hogy inkább tőle vásároljak bort. Biztosan azt hiszi, hogy újságíró vagyok, fut át a fejemen. Úgy van, Mira, te újságíró vagy. Oké, de nem olyan, mint a többi, aki mind a sztorira hajt. Tényleg nem olyan? „A sztárborász halála.” Nem. Engem nem a szenzáció érdekel, hanem... az igazság. Jó, de miért? Bertholdot már az igazság sem fogja feltámasztani. Dühösen az ajtóhoz megyek, hangosan bekopogok, visszakiabálok: – Azt hiszi, nem tudunk róla, hogy mennyire irigykedett Bertholdékra?

Lassan kinyílik az ajtó, megjelenik benne egy vörös pofa. – Még hogy én irigykedtem a Bertholdékra? Nevetséges. Beperelem, aki ilyesmit... – Csak most kezd neki derengeni, hogy valahonnan ismeri a pofázmányomat.

– A kollégája jobban értett a szakmához, erről van szó – mondom erre én. Hátha egy kis provokálás segít.

– Hogy kollégám, nekem, ő, ez a...? – feleli, és konkrétan a lábam elé köp. – Az már rég nem szőlősgazda volt, hanem egy minden hájjal megkent üzletember. A magunkféle nem jár dzsoggingolni...

– Honnan tudja, hogy dzsoggingolt?

– Azt hiszi, egy faluban nem megy híre az ilyesminek?! De tudja mit? Most már nem mondok magának semmit.

– Bertholdék pincéjében valaki átvágta a számítógépes rendszer vezetékeit.

– Kinek kell a pincében számítógép? A bort a nyelvével kóstolja az ember, nem számítógéppel! Nem csoda, ha...

– Azt akarja mondani, hogy Isten büntetése volt?

– Volt annak ellensége elég, nem kellett ehhez isteni beavatkozás.

– Ellensége? Kicsoda?

– Kérdezze meg a falubelieket. Az úgynevezett üzleti partnereit. A feleségét. De nem ajánlom, hogy engem befeketítsen! Kérdezze meg a polgármestert. Most pedig kifelé innen! – Két kézzel taszigál kifelé, a dühöm elszállt, most már félni kezdek.

– Jól tudom, hogy maga vadászni jár, ugye? – kiáltom vissza a kapuból.

– Ahogy Berthold is – feleli még Aichinger, aztán kitéssékel, becsapódik a kapu, a nehéz kulcs elfordul a zárban.

Megyek vissza Bertholdékhoz, nem törődök a fotósokkal, csöngetek, semmi válasz. Milyen amatőr vagyok! Fotóznom kellett volna a tett helyszínén. Mit használ az Hans Bertholdnak, ha én sírva álldogálok az erdőszélen? Mit használ a családjának? Ki tudja, talán voltak nyomok, amiket a két hekus nem vett észre. Oké, ott voltak a nyombiztosítók, egy egész csapat. Azok pedig profik. De azért minden azon múlik, hogyan értékelik ki a nyomokat. A Fiatommal feltehetően nem jutok ki az erdőig, túl vizes a talaj. Traktossal se vitethetem ki magamat, ki tudja, mit gondolnának rólam a kollégák.

Beülök a kocsimba, odakiáltom a lesifotósoknak: – Én megyek is, itt már nincs több látnivaló –, remélem, hogy meg is győzöm őket, elindulok az országút felé, de aztán megfordulok, behajtok egy mellékutcaba, bízom benne, hogy jó irányba visz, próbálok visszaemlékezni, hogy a szőlőskertek felől nézve, ahol múlt pénteken fotóztunk, merre lehet a magasles. Hans Berthold szélről kipirult arccal a káprázóan kék ég előtt. A hochleitheni erdő jó nagy területen fekszik. És nekem, városi embernek egyik erdő ugyanolyan, mint a másik. A magaslest viszont nem lehet összetéveszteni: viharverte, megszükrült gerendák, a szokásosnál magasabb állványzat, a

fönti kuckón pedig keskeny lőrés, ami engem a régi őrtornyokra emlékeztet, amik a Vasfüggöny mentén álltak. Kanyargok jobbra-balra, ráfordulok egy földútra, a talaj itt már rendesen süpped, vigyáznom kell, nehogy beleragadjak, lövésem sincs, merre lehetek, nem sikerül megtalálnom a szőlősorokat sem, ahol néhány napja jártunk, azt se tudom, mi a csudát akarok ott egyáltalán, azért csak megyek egyre tovább, látom, hogy egyre közelebb az erdő, legyél észnél, Mira, innen már csak traktorral juthatnál tovább. Csak most veszem észre, hogy átáztam, és fázom. Leállítom a motort, fogom a fotótáskámat, és elindulok gyalog, ameddig még világos van. Viszem magammal a mobiltelefont is, arra az esetre, ha... Nemrég még szelíd volt a táj, ma fenyegetően sötétlik előttem az erdő, mindenütt veszély leselkedik. Nem tudom elképzelni, hogy baleset volt. Másfelől meg miért ne volna lehetséges, hogy valaki lesben ül, rosszul reagál, meghúzza a ravaszt, látja, hogy vad helyett emberre lőtt, és kereket old? Hogyan tudnék hozzájutni a nyombiztosítás eredményéhez? Körülnézek, ha jól sejtem, meg kell kerülnöm azt az erdőkiszögellést ott, és amögött lesz a hely. Kapkodva veszem a levegőt, átcaplatok egy szántón, a föld ujjnyi vastagon tapad a cipőmre, elérek a kiszögellésig, de mögöttem nincs semmi, ami a tetthelyre hasonlítana, próbálok az ég alapján tájékozódni, megyek tovább, meredeken hegynek fölfelé, minél magasabban vagyok, annál több az esély, hogy meglátok valamit, egy dombtetőre értem, az ördög tudja, merre vagyok, befelhősödött, átizzadtam, aha, ott lenn áll az autóm, na jó, akkor teljesen még nem tévedtem el. A másik oldalon pedig – ott az erdőszel és a magasles! Előveszem a vadonatúj kamerát és fényképezni kezdek, a teleobjektív kifogástalanul működik, azért közelebb megyek. A tetthely még le van zárva, viszont sehol egy lélek. Csinálok egy képet a dombról, ahogy magam alatt látom, aztán közeli képeket csinálok, lefényképezem a keréknyomokat. Ezek persze lehetnek a rendőrség terepjáróitól is. Tudom is én, hogy merre szlalomoztak! A mélyebb nyom viszont a traktortól származik, ez tuti. Nem akarok arra gondolni, hogy milyen volt Hans Berthold, amikor még élt, megkeresem a legjobb látószöveget – Mira drágám, mégiscsak újságíró volnál! Letérdelek, egy képbe akarom befogni a magaslest, az erdőszelt és még a szőlősorokból is valamennyit, az egész felett sötét felhők, jó drámai kép, visszatartom a levegőt, kattintok egyszer, aztán még egyszer. Felsikítok, kis híján megáll a szívverésem. Nem hallottam, hogy bárki is közeledett volna! Mögöttem... a hátam mögött... Két marokra fogom a kamerát, fölemelem a kezemet. Gyerünk, Mira, próbálj világosan gondolkozni, vegyél levegőt, fő, hogy a kellő pillanatban üss vissza. Megfordulok – és a juhászkytyát látom magam előtt. Újra megbök az orrával, a szemében szomorúság, nyoma sincs a féktelen elevenségnek.

Vagy ezt csak bebeszélem magamnak? – Venyige – mondom halkán, hívogatóan –, mit láttál?

Nem tágít mellőlem, hálás, hogy társra talált, visszakisér az autóhoz, velem együtt beszáll, kapásból megtalálom a visszavezető utat, a mobilomról felhívom Bertholdékat.

Martina átöleli a kutyát, mintha most már minden rendben volna, nagyapja elsírja magát, egyúttal pedig átkozódni kezd: – Lelőlek, te gazember, lepuffantalak –, mondja, és öklét a szomszéd ház felé rázza.

Elmondom Eva Bertholdnak, hogy hol találtam meg a kutyát. Nagyon sápadt. A szeme viszont továbbra sem látszik kisírtnak, honnan a csodából van ennyi önfegyelme? Ülünk a konyhaasztal mellett, hányszor ülhettek itt ketten együtt?

– Megkínálhatom egy pohár borral? – kérdezi.

Az élet megy tovább, én pedig nem fogom őt megakadályozni abban, hogy higgyen ebben, úgyhogy bólintok.

Zweigletet iszunk, testes, mélyvörös, az illata, mint a frissen kaszált fűé – nem koccintunk, csak iszunk.

– Ha nem kapjuk meg a két nagy megrendelést, lehúzzhatjuk a rolót – mondja Eva némi hallgatás után.

– Tovább akarja vinni a céget?

– Nincs más választásom. Meg kell próbálnom.

– Miféle megrendelésekről van szó?

– Gerold az egyik, a német borpiacon ő a legnagyobb nagykereskedő. Hároméves szerződés volna, teljes reklámcsomaggal együtt, csak minőségi bort akarnak, szinte egész Európában és Amerikában is forgalmazznak. A szerződés már csak aláírásra vár. Kétszázezer palack évente! Ez volt az egyik ok, amiért újabb szőlőterületeket vettünk bérbe.

– És a másik?

– A Kauf konzern, a supermarket-lánc, maga is ismeri őket. Egy új, elegáns borszériával akarnak előrukkolni: a borokat a saját nevük alatt hoznák forgalomba, a miénk csak a hátsó címkén szerepelne, egy bor halakhoz, egy húskételekhez, egy sajtokhoz, egy desszertekhez, egy előételekhez – afféle kedvcsináló kezdő borivóknak, mert egyre többen isznak bort, a fiatalok közül is. Divat lett. És ehhez jönne még, hogy a három csúcsborunkból is garantáltan átvennének egy nagyobb mennyiséget, évente kóstoltatnák, terítenék és reklámoznák. Ha egy bizonyos méretig eljutott az ember, nem lehet megkerülni a supermarketeket.

– És ha a szerződésekből mégse lesz semmi?

Eva nyugodtan néz rám. – Akkor nem tudom törleszteni a hitelünket.

– A boraik nagymegrendelők nélkül is elkelnek.

– Hét hektárral több szőlőnk van, mint tavaly. Ennyi bort már csak piacépes áron lehet eladni. A pénzügyekkel szerencsére mindig is én törődtem. Hans... Igaz, hogy én is otthon vagyok a borászatban, de a pincében ő hozta meg a fontos döntéseket. – Felszegi a fejét. – Holnap lepalackozzuk a pinot blanc-t.

Magamban azt kérdezem, hogy vajon mikor fog ez a nő összeomlani, és hogy jót tesz-e az egészségének, ha továbbra is csak pörög, mint egy túlsrófolt bűgőcsiga.

– Állnom kell a sarat – mondja –, nem csak rólam van szó, annál sokkal többről. És persze Hans miatt is teszem.

A gyerekek, gondolom, nekik kell vigyázniuk az anyjukra.

Christian az irodában találok, látom rajta, hogy sírt. – Mindennek vége – mondja.

– Az édesanyja ezt máshogyan látja.

– Ő erre nem alkalmas... Ez az egész itt apa műve.

– Ne becsülje le az édesanyját.

– Apám... olyan ember volt, aki nem engedte át másnak a döntéseket. Anya nem tanulhatta ki mellette a szakmát.

Christian csak bámul a monitorra, de semmit nem lát, azt sem, hogy én távozom.

Martina még mindig az udvaron van, és a kutyát simogatja. – Nem akar enni – mondja.

– Ez ilyenkor teljesen normális – felelem, mintha értenék a kutyákhoz.

– Vajon mit láthatott?

Vállat vonok. – A nagyapád hol van?

– Az orvos beadott neki még egy nyugtatót. Tomek pedig eldugta a fegyverszekerény kulcsát.

– Nektek vannak fegyvereitek?

– Persze, vadászpuskák. Apa szenvedélyes vadász volt.

– A rendőrség tud erről?

– Úgy érti... hogy... – Martina a fejét rázza.

Óvatosan, Mira, ez a lány még csak tizenhat éves.

Martina arcára ugyanaz a dacos kifejezés ül ki, amit nemrég az anyjánál is láttam. – Miattam nem kell aggódnia. Próbálok logikusan gondolkozni, és persze, hogy ezt el kell mondani a rendőrségnek. És vigyáznom kell, nehogy nagypapa valami örültséget csináljon. Azonkívül holnap le kell palackoznunk a bort, és ki kell találnunk, hogy ki menjen el apu helyett a megbeszélésekre. Milli néni, az a kövér csaj, aki itt volt, ő fogja megszervezni a temetést.

Bólintok, megsimogatom a fejét. – Gyere be, hideg van idekint.

Martinát hirtelen elfogja a remegés, átöleli a juhászkutyát, és zokogva kiáltja: – Apu szuper jó ember volt! Szuper jó! Tökmindegy, hogy ki mit beszél!

Simogatom tovább, hagyom, hogy kisírja magát, nézem a kocsimat, ahogy áll itt a szépen ápolt udvaron a rászáradt sárral. Ideje hazaindulni. Vagy maradnom kéne?

Eva Berthold a fejét rázza. – Kaptam egy erős altatót, beveszem, holnap minden energiámra szükségem lesz.

– Ha bármiben segíteni tudok... hívjon fel. És meg kell írnom a riportot a férje haláláról, különben más írja meg. Elküldöm majd a szöveget, nem akarom, hogy bármi olyan megjelenjen, amit nem szeretnének.

– Írja csak meg nyugodtan, úgyse ez lesz az egyetlen riport, és magában százszázalékosan megbízom.

Gigördülök az udvarról, a kutya úgy néz utánam, mintha száz évet öregedett volna. De egyelőre képtelen vagyok rá, hogy visszahúzódjak a saját kis fészkembe, valószínűleg amúgy is jobb, ha nem töprengek a dolgon túl sokat. Mi volna, ha Oskart ma agyonlőnék Frankfurtban? Vagy elvinné őt egy szívroham? Látszólag makkegészséges, de ki tudja... Még soha nem éreztem ilyen tisztán, hogy milyen kevés választ el minket a haláltól, hogy tulajdonképpen bármikor elpatkolhatunk. Eddig minden ilyen kérdést igyekeztem elhessegetni magamtól. Felhívom Oskart, reszket a kezem. Kicsöng, egyszer, kétszer, háromszor – lécci, vedd már fel! – Oskar Kellerfreund, tessék.

Fellélegzek. – Oskar? – Elmesélem neki a történeteket.

– Vigyázz magadra – mondja, ahogy mondta már nemegyszer az évek során. Ez megnyugtat, eszembe juttatja, hogy kiálltam és túléltem már egyet-mást, sőt már néhány nehéz ügynek is sikerült a végére járnom.

– Naná, hogy vigyázok – felelem, most már sokkal magabiztosabb hangon. – Szeretlek. Vigyázz magadra te is, nehogy egy kő a fejedre essen, és nehogy egy frankfurti virsli a torkodon akadjon.

– A frankfurti virslit errefelé bécsinek hívják.

– Az jó... akkor tényleg nem történhet semmi bajod. Légy jó, majd hívlak.

Leparkolok a falukocsmá előtt, benyitok, óvatosan körülnézek, nincs-e itt a szomszéd, Aichinger, ő az egyetlen, aki tudja, hogy ki vagyok.

Sűrű cigifüst, a pultnál néhány pasas, kettő közülük sötétkék munkásruhában. Nő rajtam kívül sehol a színen. Kíváncsi pillantások.

Leülök egy szabad asztalhoz. – Egy fröccsöt legyen kedves.

A pincér már hozza is, kíváncsian vigyorog. – Maga is a sajtótól van, ugye? – kérdezi. És én, naiv lélek, még azt gondoltam, hogy majd szép

csöndben fülelek, esetleg még kérdezősködhettek is egy kicsit. Hát ennek lóttak! Sóhajtok, és bólintok.

– A kollégái negyedórával ezelőtt távoztak. – Jól beszél németül, de az akcentusa szlovák, vagy esetleg cseh, nehéz a kettőt megkülönböztetni.

– Honnan való?

Gyanakvóan néz rám. – Mikuloból, mindjárt a határ mellől.

Szóval csehből jöttél, kisfiam. Nem mintha ettől sokkal okosabb lennék.

Iszom a fröccsömet, és igyekszem fölmérni a hangulatot, elkapni egy-egy beszédfoszlányt. A férfiak halkán társalognak, lopva egy-egy pillantást vetnek felém. Felállok, odamegyek a pulthoz, fizetek. – Bertholdnak sok ellensége volt a faluban, Aichinger legalábbis ezt állítja – mondom bele a levegőbe. Mindenki elhallgat.

– Az jobban tenné, ha tartaná a száját – feleli egy alacsony ürge lódenzekében.

– Bizony – erősít rá az egyik munkaruhás –, de azt azért meg kell mondani: miköztünk egy sincs olyan, akit dzsoggingolás közben lóhtettek volna agyon. És aki nagyban akar játszani, az előbb-utóbb ellenségeket is szerez magának.

A kocsmáros egyfolytában egy söröspoharat törölget, de olyan hevesen törölgeti, hogy elpattan, éles csörömpölés, elfojtott káromkodás, egyszerűen mindenkinek megered a nyelve, és az alacsony ürge indulatosan mondja nekem: – Tökmindegy, hogy ki mit beszél, a Hans, az egy remek fickó volt. És már rég nem ő az egyetlen, aki dzsoggingolni jár. Mindenki csak örülhet, hogy volt a faluban egy ilyen ember. Különben ki rakta volna össze a vinotékát? Azelőtt ki tudta, merre van Treberndorf? – Ammá' igaz – helyesel a kocsmáros.

Néhányan viszont olyan képet vágnak, mintha csak azért nem ellenkeznének, mert újságíróval állnak szemben. Vagy mert halottakról, mint tudjuk, jót vagy semmit. Ha csak a kocsmában, haverok között nem. Ha már lecsúszott egy-két pohár. „In vino veritas”, olvasható a pult fölötti táblán. De az igazságot ma már aligha fogom megismerni.

III.

Ma viszont az udvaron terítettek meg. A szüreteléstől megjön az étvágy, akkor is, ha a törzsvásárlók csapata csak tízkor kezdett hozzá a munkához. Két pasas közülük láthatóan sugárzik a boldogságtól: örülnek, hogy végre megint farmerben lehetnek. Harmadik társuk viszont rusztikusra vette a formát: térdnadrágban jelent meg, nem is tudtam, hogy még létezik ilyen. Két spiné jóízűen nevet, és a nyári vitorlástúráról bájcsveveg.

– Elképesztő, amit Eva Berthold teljesített – mondja az egyik piros anorákban. Martinától tudom, hogy osztályos főorvos valamelyik kórházban.

Este állítólag még a japánok közül is jönnek ketten, akik tavasszal bort rendeltek Bertholdéktól. Akkor még Hans is élt. Bejelentkezett az a társaság is, amelyik nemrég itt járt, és bort vásárolt. Hetven-nyolcvan fővel számolhatunk az esti büfévacsorára.

– Eddig minden remekül ment – súgom oda Evának.

– Én azért örülni fogok, ha holnap megint vendégsereg nélkül folytathatjuk a munkát – kapom vissza.

Este nyolc felé már nem is nyolcvan, de száznál is több vendéget számolok össze, Eva persze Treberndorfból is meghívott néhány embert, és szinte mindenki eljött. A kóstolópincében és a régi présházban pótasztalokat állítottunk fel, az este sajnos túl hűvös ahhoz, hogy a szabadban lehessen ülni.

Frankenfeldről többen is azt hiszik, hogy Eva férje, vagy legalábbis a szeretője, attól függően, hogy mennyit tudnak a családról és az utóbbi hónapokról. És valóban, Frankenfeld az én ízlésemnek is túlságosan megjártassa a házigazdát. De azt el kell ismernem, hogy az ötlete bejött: a legtöbb kuncsaft már most előjegyez olyan borokra, amelyek még le sem lettek szüretelve, nemhogy már hordóban volnának. Szinte mindenki rendel a Küvé Primörből, tehát abból a borból is, amelynek a vendégsereg részt vett a szüretelésében. Egy jó sztorival, ez már igaz, a jó portakét is könnyebb eladni.

A vendégek egy része hajnal négyig marad, ők a Herbst Panzióban szálltak meg. Ha ez a nagyvárosi népség a szüreti munkában is annyi hevületet tanúsítana, mint mulatozás közben... Most döbbenek rá, hogy már nem a bécsiekhez számítom magam, hanem a borosgazdákhöz és segéd-erőikhez.

Pedig holnap délelőtt én is vissza fogok menni a nagyvárosba. A riportom a meleg fociedzőről nagyjából készen van – végre megint egy jó sztori. Fülemben jutott, hogy a tag már régóta szint akar vallani, engem tényleg a bizalmába fogadott, és nyíltan beszámolt mindeddig titkos viszonyáról egy közismert slágerénekessel. A sztori szerelemről szól meg szorongásról és diszkriminációról, és még némi politikai felhangja is van: a parlament állítólag újratárgyalja a törvényjavaslatot, amely a heteroszexuálisokkal egyenlő jogokkal ruházná fel az azonos nemű párokat. De ami a legfontosabb, holnap találkozom Nicole Kaiserral. Végre visszajött a Kanári-szigetéről.

Ülünk a körpanorámás bárban egy új toronyház tetején, felhőkarcolónak nevezni azért túlzás volna. Nicole Kaiser ma tetőtől talpig fehérbe

öltözött, és el kell ismernem, hogy fantasztikus színe van, de hát az elmúlt hetek alatt volt ideje a leburnulásra koncentrálni. A telefonban már elmondtam neki, hogy riportot akarok írni a két pincészet, a Kaiser és a Berthold közötti konkurenciaharcról. Provokálni akarom, noha abban sem vagyok biztos, hogy tényleg eleget tud-e.

– Nagyon sajnálom, ami azzal a munkással történt – mondja –, gyilkosság... nem tudom, lehet, hogy előtte leült egy erdei tisztáson, és onnan lettek a nyomok. Az viszont biztos, hogy a Bertholdéknak nem volt megfelelő traktoruk ahhoz a meredek dűlőhöz, vagy tévedek?

– Aha. És a szerencsétlen előbb saját kezűleg félholtra verte magát? Múlt hét óta már hivatalosan is gyilkosság miatt folyik a nyomozás.

– Olvastam a riportját.

– Úgy tudtam, csak tegnapelőtt jött vissza a Kanári-szigetekről?

– Elküldték nekem a teljes dokumentációt, ez hozzátartozik egy sajtóosztály munkájához.

Vagy úgy! Akkor legalább nem kell adnom az ártatlant, Nicole Kaiser nyilván tudja, hogy jóban vagyok Eva Bertholddal.

– Nincs közöttünk konkurenciaharc – mondja, miközben széles arany karkötőjével játszik –, és soha nem is volt. A Bertholdék egyszerűen túlvállalták magukat. Milyen emberek volnánk, ha nem hagynánk élni a kicsiket? Mi is csak örülhetünk, hogy végre beindult valami a vidéken.

– És nyilván ezért próbálkoztak azzal – felelem barátságosan mosolyogva –, hogy a Kauf-konzernnel elhitesseék: Eva Berthold a csőd szélén áll.

– Nem próbálkoztunk ilyesmivel. Kaufék marketingfőnökét nyolc éve ismerem, az meg csak természetes, hogy megosztjuk egymással az aktuális híreket.

– Még szerencse, hogy a konzern vezérigazgatója, Van der Fluh nem kedveli az efféle akciókat.

– Még nem dőlt el, hogy ki kapja a megrendelést, avagy? – vágja rá Nicole Kaiser túl gyorsan, már-már ijedten.

– Még nem – felelem, mintha napokon belül eldőlhetne az ügy. – A meggyilkolt munkás, Franjo tavaly a maguk pincészetében dolgozott, és elmondott néhány csúnya történetet.

– Az merő rágalmazás volt. Nem dolgozott elég jól, felmondtunk neki, erre ő meg jött a rágalmaival. De a hatóságok kijöttek, és mindent ellenőriztek. Semmi nem igaz abból, amit az a szerencsétlen fickó összehordott – hadarja Nicole Kaiser a választ, mintha előre betanulta volna.

A szemébe nézek, úgy mondom: – Lehet, hogy sikerült találnom még egy tanút.

Nicole Kaiser szeme szikrákat szór: – Ez csak taktikai manőver, semmi több. Nem szívesen mondok ilyet, de ha hamis állításokat közöl rólunk, kénytelenek leszünk beperelni.

– Nekem az a dolgom, hogy végére járjak a történetnek, és ha találok tanút, nem fogok hallgatni róla.

– Miért van annyira oda a Berthold pincészetért? Most, hogy már Hans Berthold sem él.

– Ezt meg hogy érti?

– Hát úgy, hogy az az ember sokakat az ujjja köré tekert.

– És maga? Maga mennyire volt vevő a megnyerő modorára?

– Nekem... nekem túl póriás volt, ha érti, hogy mire gondolok.

– Vagy esetleg csak nem mutatott kellő érdeklődést maga iránt?

– Badarság. Biztosan illett volna a terveibe, hogy behízelegje magát hozzánk. De nem sikerült neki, ahogy sikerült Birgittel, akit én mindig is rettentő naivnak tartottam.

– Birgittel?

– Hát igen, úgy is mondhatnám, hogy lecsapta Christoph kezéről. Egy geológus lány, aki a vidék talajtípusairól meg effélékről kutatgatott.

– Ez mikor volt?

– Még tavaly, úgyhogy már nem érdekes a történet. Az a nőci Christophtól úgyse akart mást, mint beleülni a készbe, úgyhogy tiszta mázli volt, hogy Hans közbelépett.

– Hol találom meg ezt a Birgitet?

– Felejtse el, véletlenül tudom, hogy külföldön van. Valahol a Zöldfok-szigeteken, most ott dolgozik egy hasonló talajkutatói projekten, én legalábbis így hallottam. Christoph utána akart küldeni valamit, én pedig segítettem megszervezni a dolgot az ottani osztrák konzulon keresztül. Az ilyen országokban soha nem lehet tudni, hogy tényleg megérkezik-e a küldemény.

– Sajnálja, hogy Frankenfeld otthagya magukat?

Nicole Kaiser gúnyosan néz rám. – Mit szeretne hallani? A Kaiser pincészet több mint száz éve létezik. Nekünk nincs szükségünk Frankenfeldekre.

– Meg tudja mondani, hogy ennek a Birgitnek mi a családi neve?

Nicole Kaisert most már láthatólag bosszantja, hogy szóba hozta a történetet. – Sajnálom, már nem emlékszem. A történet mindenesetre újfent ékesen bizonyította, hogy Hans Berthold miféle ember. Kérdezze meg az Évácskáját, ő talán tudja.

Eva a fejét rázza. – Nem mondom, volt bennem némi gyanú, hogy összeszűrtek a levet, de nem voltam benne biztos. A neve... az irodában

meg kell lennie valahol, mert tőlünk is vett talajmintákat. A talajtípusok tudományos értékelése foglalkoztatta, merthogy a terroárnak egyre nagyobb szerepe van a borászatban. Lőszön más fajták érzik magukat jól, mint agyagos vagy mészköves talajon, és akkor van még egy csomó átmenet és árnyalat. Szóval a Hans akkor vele is...

– Feltéve, hogy Nicole Kaiser igazat mond – mormogom.

– Mi oka lehetne rá, hogy hazudjon?

– Hogy Hansot rossz színben tüntesse fel.

– Nem, valószínűleg tényleg volt kettejük között valami. Van egy ötletem: Christian biztosan tudja, hogy hívják a lányt, néhányszor vele ment talajmintákat gyűjteni – a biológia meg a geológia kvázi két rokon szak, még ha Birgit egész más területen dolgozik is.

E-mailünkre percekben belül megjön a válasz: – A lány neve Birgit Zauner. Jól vagytok? Hogy halad a szüret? Szinte érzem a szőlőfürtök illatát, miközben számsorokat írok be a gépbe itt a kis irodámban. Ez is része a lenyűgöző kutatómunkának.

– Mit tudsz a dologról – gépelem a választ –, Birgit Zaunernek volt viszonya Christoph Kaiserral? Mira Valensky.

Válasz: – Egyedül vagy?

Evára nézek, bólint.

– Igen.

Válasz: – Igen, volt neki. Christoph Kaiser teljesen bele volt habarodva, már-már kínos volt, egyszer én is a szemtanúja voltam. Állítólag el is akarták jegyezni egymást. De Birgit aztán rákattant apára. Erről, ha lehet, inkább nem mondanék többet, nem árt a diszkréció.

Eva felsóhajt. – Nem tudtam, hogy Christian tud a dologról. Vajon hány ilyen ügyről tudott még?

Én közben gépelek: – Faképnél hagyta Christoph Kaisert? – Evának pedig azt mondom: – Nem látszik rajta, hogy túlzottan megviselte volna a dolog, avagy?

– Csuda tudja. Nagyon visszafogott a nőkkel szemben.

– Mit szeretnél, ha milyen lenne? – kérdezek vissza.

Válasz: – Igen, faképnél hagyta. Egyik napról a másikra. Pedig apa biztosan nem ígért neki semmit, Birgit ezt egyszer félig-meddig be is vallotta nekem. Christoph Kaisert egyszerűen unalmasnak találta, és amikor komolyra fordult az ügy, már csak az alkalmat kereste, hogy leléphessen.

Sorba tárcsázom a külügyminisztérium illetékeseit, végül megkapom az osztrák konzulasszony telefonszámát és e-mail-címét ott a Zöldfok-szigeteken. De az afrikai szigettel éppen nem működik a telefon-összeköttetés, a mailre pedig legkorábban késő este várható válasz.

Cserébe SMS-t kapok Vesnától: – Azt hiszem, gyanút fogtak, túl sokat szimatoltam. Itt kell maradnom a többiekkel, ma nem jöhettek, az autóban alszom.

Beszélnem kell veled, el kell mesélnem neki Birgit Zauner történetét.

– Oké, találkozunk a dombon, az erdő szélénél, ott, ahol a treberndorfi oldalon a magasles áll. Fél óra múlva. Kapcsold ki a reflektort.

Már meg is bántam a randevút, holnap vagy holnapután is nyugodtan meg tudtuk volna beszélni a dolgot. Majdnem telihold van, kikapcsolom a kis Fiat fényszóróit, lépésben haladok tovább a földúton, elérek a magaslesig. Összeborzongok. Fekete árnyak. A magasles komoran és fenyegetően mered előttem, ki tudja, ki leselkedik a lőrés mögött? Még a fű is túlvilági fénnel csillog. Veszek egy nagy levegőt, az autót a lehető legmesszebb teszem le attól a helytől, ahol Hans Bertholdot agyonlőtték, hevesen ver a szívem, ahogy felkaptatok a szőlősoron, és felérek a domb tetejére. Az erdőből kiválik egy árnyék, kis híján felsikítok. Vesna az, integet. Odamegyek hozzá, behúzódnak az első fák közé. – Úgy tettem, mintha még sétálni akarnék egyet – magyarázza Vesna –, és lehet, hogy nem követtek, de az egyik román pasas mindig olyan furcsán néz rám, az is lehet, hogy tetszem neki ezzel a rettenetes frizurával. De azért soha nem árt az óvatosság.

Elmesélem neki, amit Nicole Kaisertől és Christiantól megtudtam.

– Nagyon érdekes – bólint Vesna –, beszélned kell ezzel a Birgittel. Lehet, hogy tudomást szerzett a Kaiseréknél folyó üzelmekről, és elmondta Hansnak.

Pontosan erre gondoltam én is.

– Bizonyítékokat nem találtam – folytatja Vesna –, pedig az irodába is bejutottam. Kaiseréknél mindenesetre teljes a káosz, biztosan amiatt is, hogy éppen nincs pincemesterük, de... valahogy minden olyan elhanyagoltnak látszik. Csehországban sok szőlőt vettek, ezt láttam az irodában, de nem működik a dolog, és most levélben veszekednek a jószágigazgatóval, vagy valami ilyesmi. Azt hiszem, az illegális ügyleteik nyomait időben eltakarították.

A rendőrség még egyszer kint járt, még személyesen Zuckerbrot is. Féltem is, hogy felismer, de nem. Ki figyel oda egy ilyen szörnyű frizurájú szüreti munkásra? Senki, szerencsére.

Túlságosan belemerültünk a beszélgetésbe – amikor a fényszórók megvilágítják a dombtetőt, már nincs időnk elmenekülni. Gyorsan elbújunk a bokrok mögé. Vesnát keresik? Mi van ezeknél a Kaiseréknél? Büntetőtábor? A kocsitőlünk alig néhány méterre áll meg. Még egy autó, ez a másik irányból érkezik.

– Gyerünk be az erdőbe – súgom oda Vesnának. Hevesen rázza a fejét.

– Ne mocsanjunk, különben azonnal meglát minket.

Megáll a másik kocsis is, nyurga alak száll ki belőle. Kinyílik az első kocsis ajtaja. A hold fényénél azonnal felismerem őket. Köszönés nélkül érnek oda egymáshoz. Christoph Kaiser és Frankenfeld az.

– Te is nyakig benne vagy az ügyben, ugye, tudod? – mondja Kaiser.

– Elég volt, nem csinálom tovább – feleli Frankenfeld.

– Azt hiszed, hogy nem láttak át már réges-rég a szitán? Csak a boldogját járatták veled.

– Mondhatsz, amit akarsz. Ki fogok tálalni, tudom, hogy ez a riporter-csaj, ez a Mira Valensky meg akarja írni a sztorit.

– Ez nem újdonság. De te nélkülünk senki nem vagy.

– Ti vagytok senkik énnélkülem.

Megcsúszok, megreccsen egy ág, Vesna belekapaszkodik a karomba, így aztán hiába is akarnék futásnak eredni.

Ránk irányítják a fényszórókat, teljesen elvakítanak, semmit nem látok.

– Baszd meg, ezt kurva jól összehoztad! – üvölti Kaiser.

Vesna hirtelen kiugrik a bokrok közül a tisztásra. – Én semmit nem látni, semmit nem látni, ez a nő akarta fizetni pénzt, ha mesélek neki csúnya történetet, nem látni semmit!

Minden maradék bátorságomat összeszedem, olyan magabiztosan, ahogy csak tudok, kilépek a bokrok közül, és ráparancsolok Vesnára: – Nyugodj meg, hiba volt, hogy itt találkoztunk, most elmehetsz. – Vesna futva menekül Großhofing felé.

A két fickóhoz fordulok, és azt mondom: – A beszélgetésük azért nagyon érdekes volt. Igazán tanulságos! – Aztán elindulok lefelé a dombon, az autóm irányába. Minden egyes lépésnél azt érzem, hogy most fog jönni a durranás, a golyó. De nem fordulok hátra.

A svinjai kutyaevők

Részlet

1.

Tornalja olyan néptelen volt, mintha a lakosság saját városát ürítette volna ki. A poros főutca, amely a tizenöt kilométerre lévő magyar határig, de az is lehet, hogy a mongol sztyeppékig visz, nyílegyenesen szelte át a helységet, ahol ezen a napon az összes bolt, büfé és hivatal már délelőtt tízkor bezárt. Az egyemeletes sárga házak, melyek közül sok még a monarchia idejében épült, derékszögbe rendezett sorokban álltak, szépen ki voltak tatarozva, és lakatlannak látszottak. Útközben egyetlen emberrel sem találkoztam, míg végül fojtott hangokra és zajokra lettem figyelmes, amelyek egy sarokház homályából szüremlettek ki. Gyorsan, nehogy kibúvót lelhessek, beléptem a Casablanca presszó nyitott ajtaján, ahol az eseménytelenség világközpontját gyanítottam fölfedezni.

A Casablanca kocsmá volt, és egyetlen, nagy és komor helyiségből állt, amelyet szúrós hűgyszag itatott át. Tíz súlyos asztalánál egyenként két-három munkás ült overallban, és már a déli menüt fogyasztotta – pörköltet knédllivel –, és ormótlan, sírok mécsesstartóra emlékeztető pohárból pálinkát ivott hozzá. Csak néhányan társalogtak, a legtöbben némán majszoltak, tekintetüket kimerülten a tányérba süllyesztették, s csak azért emelték fel néha róla, hogy a söntés fölötti tévére pillantsanak, amelyben néhány gazdag öreg hölgy Amerikából szlovákul évődött egymással; a vénlányok időtlenkedése a filmbeli fiktív közönséget folyamatosan nevetésre ingerelte, míg az asztalnál ülőket teljesen hidegen hagyta. Még éppen hogy sikerült leintennem a pincért, egy szőkés vörös, tenyeres-talpas harminc és negyven közötti férfit, nehogy gépies rutinból nekem is mindjárt pörköltet, knédlit és pálinkát hozzon. Egyetlen, korombeli vendég ült a tévének háttal. Tekintetéből már-már teljesen kihuny a kedves csibész vagánysá-

ga, amellyel egykor talán sikereket ért el, bár biztosan nem eleget. Most keszeg, kiaszott iszákos volt, aki egymagában itta az üvegből a sört, és hangok nélküli beszélgetést folytatott magával. Mikor valamennyi vendéget ellátta, a pincér odaállt asztalom elé, a mellére bökött, és azt mondta: „április – én – Budapest”, s ezt diadalmas ábrázattal addig ismételte, amíg bólintva értésére adtam, hogy megértettem, mennyire kétségbeesett.

Kisvártatva egy férfi lépett a helyiségbe, nehéz, poros kerékpárját áttolta a küszöbön, majd a söntésnek támasztotta, és számlakattal gondosan lezárta. Ténykedéséről nemigen vettek tudomást, s miután szeme hozzászokott a sötétséghez, az iszákos asztalához ment, leült, és a pincértől tálcán egy üveg sört kapott pohár nélkül, amit sietve lehúzott. A két férfi egy ideig még szótlánul ivott tovább, majd a jövevény ugyanolyan hirtelen, ahogy jött, felállt, a söntéshez ment, kioldozta kerékpárját, és köszönés nélkül kitolta az ajtón.

A Casablancán kívül most, tizenegy órakor sem lehetett látni senkit. Csak a községháza előtt söpörgette egy cigányasszony szobaseprővel a járdát. Örült, hogy látom, mint sertepertél, s amikor elballagtam mellette, magasba emelte seprűjét, mintha meg akarná engedni nekem, az idegennek, hogy én is söpörgessek egy kicsit, s részt véve a város megszüpítésében, valamelyest honossá váljak benne. Tornalján nem a romák, hanem a magyarok adják ki a legnagyobb nemzeti kisebbséget. A helynek történelme során több ízben nevet kellett változtatnia, 1945 és 1990 között Safárikóvának hívták, tisztelgésül Pavel Jozef Safárik, a szlovák tudós előtt, aki kétszáz évvel ezelőtt minden szlávok humanista egyesítéséről álmodott, ám maga soha nem járt Tornalján, sem a szlovák Karszt-vidéken, amelynek délnyugati nyúlványainál a helység fekszik. A járás székhelye a húsz kilométerre lévő Revuca/Nagyróce, amely két évvel ezelőtt a hatósági kínzás esete miatt vált híressé. Egy rendőr, bizonyos ifjabb Ondrej Hudák, az őrszobán úgy összeverte Karol Sendrej ötvenegy éves romát, hogy az síró gyermekeinek kíséretében a polgármester háza elé vonult panaszt tenni. Miután előadta panaszát, a polgármester, név szerint idősebb Ondrej Hudák a szolgálatból rosszkedvűen hazatérő fiával együtt addig ütlegette, míg meg nem halt. Mivel egy szlovák emberjogi bizottság felkarolta az esetet, híre ment, noha a nagyrócei kórház a hivatalos halotti bizonyítványban már megerősítette, hogy Karol Sendrej májrepedésével, koponyasérülésével, csonttöréseivel és belső vérzéseivel természetes halált halt.

A buszpályaudvar táblája szerint kétóránként indult busz Nagyrócebe, a jó néhány koszos jármű azonban szorosan egymás mellett parkolt, és nyilvánvaló volt, hogy már régóta ott álltak, és elfelejtették őket. A busz-

pályaudvar mögötti kis parkban aztán mégis hallhattam, milyen is az, a tornaljai nevetés. Néhány fiatal iskolatáskáját ledobva, unatkozva ült két szemközti padon, és mielőtt belehalt volna az unalomba, inkább ültében versenyt rendezett távolsági és célba köpésből. Amikor két jó köpet félúton a két pad között egymáson csattant, örömjongás tört ki; s mintha megtört volna a varázs, amely e mai délelőttre telepedett, egy fantomkéz ugyanabban a pillanatban beindított egy motort, sziszegve becsukódott egy busz hidraulikus ajtaja, és a menetrend szerinti nagyrócei járat egyetlen utas és látszólag vezető nélkül, percre pontosan elhúzott az orrom előtt.

2.

A kilencvenes években az éppen csak megszülető szlovák közvélemény – amely legszívesebben a gazdasági sikerjelentésekből merített erőt – azzal a kellemetlen ténnyel szembesült, hogy szaporodnak a romák elleni erőszakos cselekmények. Pogromszerű rajtaütésekről jöttek hírek az idilli falvak szélén vegetáló romatelepekre, meg futballmérkőzések vagy kocsmázások utáni spontán verekedésekről a városokban. Ezt a kapitalizmus nyers szerkezetével magyarázták, amely néhány év alatt maradéktalanul lerombolta mindazt a megörökölt biztonságot, amit a valós szocializmus paternalista rendszere nyújtott alattvalóinak. Tény, hogy a negyvenöt év alatt, ameddig Szlovákiában a kommunizmus uralkodott, a romáknak nem kellett attól félniük, hogy szkinhedek támadják meg őket, akkor ugyanis nem léteztek a kopaszfejűek portyázó hordái, amelyek belvárosi embervadászattal múltatták az időt. A romák sem voltak, amint ma Kelet-Szlovákia számos településén azok, maradéktalanul munkanélküliek, a sztálinizmusban ugyanis mindenkinek dolgoznia kellett, az azt követő években pedig hivatalosan mindenkinek munkához kellett jutnia, ott is, ahol ez teljesen terméketlen ténykedést takart. A problémát, amit a „népesség változó lakhelyű csoportjai” jelentettek a parancsuralmi államnak, a kommunista párt egy 1958-as dekrétummal olyan módon igyekezett megoldani, amely humanusnak hangzik, ám következményeiben barbárnak bizonyult.

Egy sor, kivétel nélkül rózsaszín hivatalnok-optimizmussal megfogalmazott rendelettel ugyanis szocialista, Csehszlovákia minden más szocialista állampolgárával egyenjogú állampolgárokká nyilvánították a romákat. Származásuk miatt sem sérelem, sem hátrány nem érhetette őket, sőt hivatalosan meg sem különböztethették őket más nemzetiségektől. Ez a harsonszó egy olyan korszak nyitánya lett, amelyben némelyik romacsoportnak sikerült integrálódnia a szocialista társadalomba, munkát találnia a nagy ipari kombinátokban, és saját gyermekeit is állami oktatásban ré-

szesítenie, akik közül néhányan még főiskolára is jártak és lediplomáztak. Igaz, hogy ekkor már zömükben nem voltak többé romák. Ahogy – szocialista állampolgárokként megannyi szocialista állampolgár között – jogot nyertek az oltalomra és támogatásra, egy csapásra megtagadták tőlük azt is, hogy külön népcsoport legyenek saját hagyományokkal, saját nyelvvél, egyedi kulturális szükségletekkel. Nyelvüket dialektussá minősítették, amelyet óvodában és iskolában tanulni, hivatalban, a hatóságokkal való érintkezésben használni nem volt szabad; kultúrájukat a szociális elmaradottság jelének tartották, s úgy vélték, a romák ebből úgy találhatnak a leggyorsabban kiutat, ha megfosztják őket hagyományaiktól, és elfeledtetik velük, hogy eközben mit vettek el tőlük a haladás meg az egyenjogúság kedvéért. Egyszóval, a romák a törvény előtt egyenlőkké váltak az egyenlők között, ám csak azzal a föltétellel, hogy most már másmilyenek sem lehetnek többé. A romák talán csakugyan vágytak rá, hogy végre azonos állampolgári jogokat kapjanak; ám arra, hogy nyelvüket, életformájukat, kultúrájukat feladják vagy mint szégyenfoltot megtagadják, sem hajlandók, sem képesek nem voltak.

Dicséretes kísérletéhez, hogy a három-négyszázezer romát integrálja a szlovák társadalomba, a kommunista rezsim igencsak brutálisan látott hozzá. A hagyományos telepeket eldőzerolták, lakóikat különböző ipari övezetekbe telepítették szét, és a gombamód szaporodó lakótelepekbe zsúfolták. A klánokat, amelyekben a romák az évszázadokat viszontagságaikkal együtt túléltek, lehetőleg szétverték, tagjaikat elszakították egymástól, kit a nyugatcseh vidékre, kit az ukrán határhoz irányítottak dolgozni. Azt remélték, hogy a romák, akik eddig a klán elavult szerveződési formájában letek oltalmat, eztán majd üzemi brigádokban és lakóbizottságokban érzik otthon magukat. Míg eddig attól szenvedtek, hogy örökké csak etnikailag azonosították, és időről időre rasszista pogromokkal üldözték őket, most arról értesülhettek, hogy a cigánység igazában se nem etnikum, se nem faj, hanem reakciós réteg, olyan lumpenproletariátus, amelyet mindenáron föl kell zárkóztatni az uralkodó munkásosztályhoz.

Mihez lehet kezdeni az olyan emberekkel, akik nyakig ülnek a nyomorban és a koszban, és mégis arra hivatottak, hogy azzal az osztállyal szövetkezzenek, amely állítólag uralmon van az országban? A foglalkozások, amelyekkel a romák évszázadokon át fenntartották magukat, fölöslegessé váltak. Amíg voltak parasztok, akik saját földjüket művelték, idényszerűen foglalkoztatták a nomadizáló romákat, s a falvakban, amelyeken átvonultak, sokszor már türelmetlenül várták őket. Akár hályogkovácsként állították talpra a lesántult lovakat, hogy újra be lehessen fogni őket a szekér elé – amelynek mindjárt a kerekét is megjavították –, akár aratóként

jelentek meg arra a néhány hétre, amíg be kellett takarítani a gabonát, hogy ne menjen tönkre – a vándorló romák sokféle módon integrálódtak a gazdasági életbe, egyúttal pedig a maguk törvényei szerint éltek saját, mobilis világukban. Ugyanez igaz volt mindazokra is, akik rég megtelepedtek, és akikre kovácsként, bádogosként vagy fazekasként minden város kézművességének és kisiparának szüksége volt.

De mi van akkor, ha már nincsenek magángazdaságok, csak kolhozok, amelyek munkaeszközeit szigorú terv szerint gyártják a nagy gyárakban, és szakemberek tartják karban, és mi van akkor, ha a kisiparosokból, e megvetendő kistőkésékből végre osztálytudatos ipari munkások váltak? A szocialista társadalomnak, miközben folytatta a nehézipar erőltetett fejlesztését és a gazdák kisajátítását, a romákkal váratlan nehézségei támadtak, jóllehet épp azt hangoztatta, hogy felszámolta jogfosztottságuk alapjait. Sok roma tovább vándorolt, de már sehol sem várták őket; mások voltak olyan hálátlanok, és nem lettek boldogok a szép lakótelepeken a munkásosztály között, leléptek, hogy a városok és falvak peremén hozzák létre új, a csatornarendszerbe és áramhálózatba bekötetlen telepeiket.

Obstrukció, gonosz szándék vagy a természet rendeltetése: a romák sorsáért aggódó bürokraták a hetvenes évek derekán mindenestre ráébredtek, hogy Szlovákiában több roma van, mint valaha, hogy sokan közülük betegek, egyszersmind azonban iszonyúan termékenyek is. A népjóléti tárca ezért 1977-ben rendeletet bocsátott ki, amely mind a két gondot orvosolni kívánta, a rossz egészségi állapotot meg az oly egészségtelenül erős szaporulatot is. A roma nőket, akik kórházba jutottak, mert fekvőbeteg-kezelésre szorultak vagy mert szülni akartak, akarataik ellenére vagy a tudtuk nélkül sterilizálták. Másokat, akiknek nem volt okuk rá, hogy orvosok kezére bízzák a sorsukat és ennek során elveszítsék azt, ami az ő társadalmukban időtlen idők óta a legnagyobb értéket testesítette meg – tudniillik azt a képességet, hogy gyermeket, minél több gyermeket nemzzenek és szüljenek –, szociális gondozók csábították a kórházakba azzal az ígérettel, hogy a sterilizálás csak néhány évig hat, és tekintélyes jutalom, harmincezer korona jár érte. Nem tudni, hány romát sterilizáltak a szocializmus utolsó éveiben; csak azt tudni, hogy a tucatnyi nőből, aki később bírósághoz fordult, hogy vádat emeljen a szociális gondozók, az orvosok, az állam ellen, egy sem kapta meg az igazát. A sarjadozó kapitalizmus jogászai és szakértői megerősítették: a rothadozó kommunizmus közgyógyászai csak azért sterilizálták szériában a roma nőket, mert további terhesség esetén sem az anyánál, sem a gyereknél nem lehetett kizárni az egészségkárosodást.

3.

Korán ébredtem, mert a mellettem lévő két szobában egy-egy férfi üvöltött a mobiljába. Először arra gondoltam, hogy az én szobámon keresztül vitáznak egymással, de a tőlem jobbra lévő arról számolt be feleségének megbántódott bécsiességgel, hogy mennyire nehezek voltak az előző napi tárgyalások, és kivel melyik bárban hány konyakot kellett meginnia, míg a balra lévő egy számomra ismeretlen, sőt titokzatos nyelven adott csahos utasításokat. Felkeltem és kinéztem nyolcadik emeleti ablakomból. A várost dombok vették körül, amelyekre hatalmas alvóvárosokat telepítettek; a hajnalszürkületben több sávon gurult be a városba a forgalom, amelyből a hangszigetelt ablakok miatt mit sem lehetett hallani. Késő este értem Kassára, és két óráig tartott, míg az olcsó hotelektől felküzdöttem magam a város legdrágább szállodáig. Hétközben valamennyi megtelt, az egyiket egy gazdasági küldöttség szállta meg Kazahsztánból, a másikat a szlovák kickbox-bajnokságra érkezett funkcionáriusok serege és így tovább, míg nem abban a Slovanban kötöttem ki, amelyet mindenáron igyekeztem kikerülni. Tizenkét emeletével magasodott az óvárost övező körút és a Hlavná ulica, a piacba torkolló főutca között. A kassai piac nem négyszögletes tér, hanem két házsorból áll, amelyek között több száz méter hosszú sétálóövezet nyúlik el pompás épületekkel. Ámultam, hogy itt, az ukrán határtól alig hatvan kilométerre ilyen városra bukkanok. Mert Kassa, amelynek a legtöbb közép-európai még a nevét sem hallotta, nem jellegtelen település Európa peremén, hanem igazi közép-európai város olyan főtérrel, amilyen pompását talán még egyet sem láttam, s az egész negyedet a Hlavne körül Szlovákia legnagyobb templomától, a gótikus Erzsébet-templomtól a szecessziós színházig és a számtalan polgárházig maradéktalanul restaurálták. Hogy keletre érkeztem, azt abból ismerhettem fel, hogy a gótikát itt sehol nem kozmetikázták át barokká, de a szecessziót sem pusztította el a takarékpénztárak és bankok mohó rombolásvágya. A Hlavnén még érezni lehetett, száz évvel ezelőtt hogyan sétáltak itt délutánoként a polgárok, akik titkos, emésztő vágyairól az a Márai Sándor mesélt, aki az egyik keresztutca előkelő házában született és nőtt fel. Kassa évszázadokon át Magyarország egyik legjelentősebb városa volt, szépszájú német lakója pedig Kaschaunak hívta. Amikor késő este rezignáltan bekvártélyoztam magamat a Slovanba, az elegáns lounge-ban még több tucat ember nyüzsgött. Egy szlovák tábornok mélyen foteljébe süssedve heverészett, sötétzöld egyenruháját melle fölött gyerekesen sok tarka jelvény, vállán pedig mókásan himbálózó rojtok díszítették, tisztí sapkája pedig a Billa cég maga mellé tett nejlonszatyrából kandikált ki. Egy szárnysegéd szinte percenként

jelzett a pincérnek, hogy folyamatosan hozzon ital-utánpótlást a tábornoknak meg a három ázsiainak, akik egyike civilben is a többiek előjárójának hatott. Az embernek olyan benyomása támadt, hogy itt minden második asztalnál üzleteket készítenek elő, kötnek meg vagy ünnepelnek, és mindenütt feltűnés nélküli, húsz és harminc közötti férfiak álldogáltak, akik erőgépeken vagy erőtáppal adtak formát idomaiknak, és sötét öltönyökbe voltak bújtatva. Kiválóan értették a módját, hogyan mérjék végig kihívóan a belépőket, közben egyik kezükben a mobiltelefonnal játszadozzanak, a másikkban a cigaretta fogják, a harmadikkal pedig a töküket vakarásszák. A főpincér – tiszt maga is különleges kaszinói beosztásban – rosszalló tekintettel nyugtázta, hogy régi megszokásból helyi főzetű sört rendeltem, majd azzal a magyarázattal, hogy egy szlovák szövetkezet megvásárolta a Heineken licencét, hozott egy dobozzal az ízsemleges márkából. Gyors egymásutánban megittam három dobozzal, de nem sikerült abba az enyhe mámorba jutnom, amely megváltott volna attól, hogy kényszeresen környezetemet figyeljem, így inkább feladtam, és számban az állott holland ízzel fellifteztam a szobámba.

4.

Marie Poirot tulajdonképpen nem azért tanult építészetet Grenobleban, hogy egy nap a romák vigasztalan lakásait katalogizálja Kassán. De egyszer eljutott Pozsonyba, onnan beutazta a vidéket, és beleszerelt keletbe. Most már három éve élt Kassán, és azon tanakodott, hogy munkája befejeztével haza vagy még keletebbre menjen-e tovább. Amit csinált, ahhoz egy francia segélyszervezettől kapott támogatást, a szlovák hatóságok pedig legalábbis megtűrték. Harmincas évei elején járt, kócos barna haja szanaszét állt, és a hórihorgas nők alvajáró eleganciájával közlekedett, akik elhaladtukban majdnem mindenbe beleütköznek, ténylegesen azonban semmibe; a kávéház asztalán úgy csoportosította a csészéket és poharakat, hogy attól kellett félni, kicsordulnak vagy a következő pillanatban leborulnak, ám igazában sehol nem voltak nagyobb biztonságban a dolgok, mint az ő keze közelében. Amikor belépett a kávéházba, a ki-be járó sokaság közt azonnal fel lehetett ismerni benne a francia nőt, akivel randevút beszéltem meg. Később magunk is beszélgettünk arról az etnikai látásmódról, amellyel Kelet-Európa nemzetileg kevert vidékein az emberek szinte mellékesen végigmérik és egy bizonyos nációhoz rendelik hozzá egymást – pedig lám, mi is azonnal felismertük egymást olyan külső jegyekből, amelyeknek szinte tudatában sem voltunk. Marie kitűnően beszélt németül, és hiányosságaiért azzal

mentegetőzött, hogy elzászi nagyanyjával botor módon csak akkor kezdett németül beszélni, amikor már majdnem felnőtt.

Elmondta, hogy már Lunik IX minden egyes lakásában járt, melyekben összesen 4000–6000 roma lakhat; a pontos számot nem lehet tudni. Lunik IX-nek hívták a város délnyugati részén lévő telepet, amelyet a hetvenes években építettek egy forgalmas főút fölé, s amely azóta egy sor bürokratikus kényszerintézkedés folytán Európa legnagyobb cigánygettójává süllyedt. Messziről úgy nézett ki, mint a Kassát körülvevő többi óriáslakótelep. Az EU-küldöttségek, amelyek az utóbbi években Lunik IX-be látogattak, rövid körsétájuk során valamennyien páni félelembe estek: az unió és Szlovákia között hamarosan megszűnik a határ – mi lesz, ha a fenyegető tömegek fölkerekednek a gettóból, hogy koldulva, muzsikálva, lopva megszállják Düsseldorf, Nantes vagy Aarhus sétálóutcáit? Szlovákia annak idején szigorú utasítást kapott: gondoskodjék róla, hogy a szlovákiai romakérdés ne váljon azzá, ami már mindig is volt, mármint európai ügygyé. Azok számára kívánták megnehezíteni az áruk és személyek szabad mozgását – az egyik legfontosabb okot, amiért az unió egyáltalán létrejött –, akik e mozgást Európában évszázadok óta gyakorolják. S hogy a romák egész biztosan Szlovákiában maradjanak, néhány száz kilométerrel nyugatabbra valóságidegen segélyprogramokat találtak ki, amelyek százalmas kudarcáról aztán senki nem óhajtott közelebből tájékozódni. Már Lunik IX keletkezéséről is számos történet és legenda kering, s azok közül, akiket megkérdeztem, mindenki máshogyan ismerte. Különös tény, ha tíz-húsz évvel egy városrész létrejötte után még a városfejlesztési hivatal szakemberei sincsenek egy állásponton a tekintetben, hogy igazából milyen céllal és milyen politikai direktívák alapján építették annak idején. Egy hivatalnoktól azt hallottam, hogy Lunik IX bizonyos fokig csak hanyagságból, a tervgazdaságból a piacgazdaság korába átörökített kaotikus tervszerűtlenség okán vált dzsumbujjá. Marie Poirot azonban másra gyanakodott.

A hetvenes években a néhány még szabad domb egyikének tetején mintakolóniát hoztak létre, a központtól a többi telepnél valamivel távolabb és nagyobb lakásokkal, mintha egykor majd sokgyerekes családok költözhetnének ide. A hivatalos tájékoztatás úgy szólt, hogy a telepet a városi és járási igazgatás hivatalnokainak, valamint rendőröknek és tiszteknek építették, s elsőként valóban ők vették tulajdonba az új lakásokat. Kassa peremén azonban már 1980 körül eldőzeroltak néhány kisebb nyomortelep, s lakóikat rozoga viskóikból Lunik IX fényűző új házaiba költöztették át. Kassa ma oly látványosan restaurált óvárosa akkor az állagromlás és szociális hanyatlás idejét élte. Egykori tulajdonosaik, a kizsákmányoló osztály megbízhatatlan elemei két nemzedékkel korábban elhagyták a házakat,

a házakat pedig kimarta a fagy, alámosta az eső, a málladozó vakolatot hatalmas penészfoltok lepték be, s miután megértek a lebontásra, már csak romák laktak bennük, akik bárhol lakjanak, ezt sehol sem érvényes bérleti szerződésekkel vagy netán telekkönyvi bejegyzéssel teszik.

A város szélén tehát egy óriás-lakótelep jött létre, a központban pedig Európa egyik legszebb építészeti együttese omladozott – és ekkor jött el Rudolf Schuster, a majdani államelnök órája. Schuster nem csak azt értette meg, hogy az óváros szanálása olyan beruházás, amely rövid távon nem térülhet meg, hosszabb távon azonban mindenképpen ígéretes. Kész volt végrehajtani azt a huszárvágást is, amelyet elődei még nem mertek felvállalni. Schuster autokrata tekintéllyel megmentette Kassa óvárosát, mégpedig úgy, hogy a lakóit elkergette. Lunik IX hivatalnokai és tisztjei seregestül hagyták ott Lunik IX-et, mihelyt rájöttek, hogy a városban etnikai tisztogatás folyik, és az elüldözöttek befogadására Lunik IX lett kiszemelve. Egy nap buszok érkeztek az óváros málladozó, komor negyedébe, bennük egy különosztog rendőreivel. A lakókat kiterelték házaikból, és jajveszékelhettek, ahogy akartak, minden teketória nélkül átszállították őket a három kilométerre lévő Lunik IX-be. Aztán markológépek, daruk és bulldózerek érkeztek az óvárosba, amelynek szanálása csak ez után az erőszakos aktus után vehette kezdetét, hogy végül a városrehabilitáció gigászi művévé kerekedjen. Marie Poirot az asztalon dobolt karcsú ujjai-val, amelyeken orvostanhallgatók anatómiai gyakorlatként minden egyes csontocskát tanulmányozhattak volna. Könnyen lehet, hogy Lunik IX-et eleve csak azért építették, mert az óvárost szanálni kellett. És mert egy olyan város szanált központjában, ahol egy nap tudományos kongresszusokat fognak rendezni, és ahová nemzetközi konszernek telepítik székhelyüket, ama sötét alakokból többé egyet sem kívántak látni.

5.

Mi tesz slummá egy slumot? Néhány éve barátaimmal egész Brooklynt beautóztuk. Az utazás több óráig tartott, és különböző világokon haladtunk át. Ötvenhárom nációnak lakja-e Brooklynt, vagy valóban százhat, ahogy a legenda járja – mivel nyílegyenesen haladtunk, mi mindenesetre olasz kisvárosokon suhantunk át, ahol a Bar Italia előtt üldögélő emberek a mamáé óta legjobb spagettiról cseréltek eszmét, arab negyedeken, ahol a nők tisztességét fekete sátorral védték, amelyet mindegyikük magával hordott, és amely csak egy keskeny szemrést hagyott belőlük szabadon, egy karib kerületen, ahol rasztások csapatai doboltak a kukákon, egy ortodox zsidó községen, ahol a férfiak fekete nadrágban, fehér ingben és kalapban jártak

az utcán, mintha még a galíciai stetlben volnának, ahonnan nagyszüleik kivándoroltak... És újra meg újra lebontásra ítélt negyedeken haladtunk át, ahol fiatalok ácsorogtak, lődörögtek, heverték az utcán, többnyire, de nem mindig feketék, sok ház kiégett, mások az összeomlás szélén álltak, és szinte mindet jelszavakkal mázolták össze, amelyek a bandák vadászterületének határát jelölték, vagy egy apatikus lakosság céltalan gyűlöletének adtak kifejezést, amely már nem volt képes változtatni a nyomorán, legfeljebb annyit, hogy maga ellen lázadó agresszivitásával még tovább fokozza ezt a nyomort. Aki Brooklynban él, kocsival vagy buszon nap mint nap áthalad ezeken a negyedeken, amelyekben bármely pillanatban kitörhet a nyers erőszak, s nem tehet másképp, kénytelen elhaladni az ilyen utcák mellett, és nap mint nap látnia kell a lerombolt házakat, a tántorgó embereket, a szomszédságába települt harmadik világot. És mégsem látja őket.

A slumban nem a szegénység, nem az erőszak, nem a munkanélküliség, nem a pusztulás a lényeges. A slum lényege a láthatatlansága. A slum ott van mellettünk, de nem látjuk. Kassán jóformán egyetlen olyan lakót sem találtam, aki valaha is járt volna Lunik IX-ben. Az egész országban alig találkoztam olyan emberrel, legyen az magyar, német, rutén, lengyel vagy szlovák nemzetiségű, aki csak egyetlen romával is közelebbi ismeretségben állt volna. Autóval tíz perc alatt el lehet jutni a városközpontból Lunik IX-be, s egy városi buszvonálnak ott van a végállomása. Ott azonban soha senki nem szállt le, aki nem a gettó lakója lett volna, vagy nem szociális munkásként ment volna oda, s amit az emberek saját városuk eme negyedéről mesélni tudnak, mindig csak hallották valakitől, aki többnyire maga sem első kézből tudta.

Háboroghatunk rajta, de a tényen ez mit sem változtat: a slum láthatatlan marad, akkor is, ha nap mint nap elhaladunk mellette, a slumot láthatatlan fal veszi körül, ez a fal pedig világokat választ el egymástól. A fal mögött más emberek élnek, akiket egyesek, akik egyébként civilizáltan tudnak viselkedni, leplezetlenül nem egészen igazi embereknek tartanak. „Messziről úgy látod, hogy egy ember közeledik feléd – mondta valaki, aki előzőleg fölöttébb szívélyesnek mutatkozott velem szemben –, s mikor aztán odaér, látod, hogy csak egy cigány.”

Ha a városból kivezető főútról felkanyarodik az ember a gettóba, egy eldugott kis útra lel, amely Lunik IX-et Kassa következő elővárosával köti össze. Autó vagy gyalogos ritkán jár rajta, mert aki Myslavába akar jutni, inkább a főutat használja, amely előbb elhalad a Lunik IX dombja előtt, aztán nem egészen száz méterrel arrább elágazás nyílik belőle Myslava felé. Utóbbi egy patak partján fekvő, idilli előváros, ahol régi parasztházak villákkal váltakoznak, és sok drága kocsit látni. A jólét boldogsága látszat-

ra felhőtlen, a kertekben kőből rakott grillsütő helyek várnak a nyárra, a hinták pedig a gyerekekre, hogy az iskolából vagy óvodából hazaérkezzenek. A gettó háromszáz méterre sincs innen, s Myslava lakói nap mint nap elhaladnak Lunik IX mellett anélkül, hogy valaha is látták vagy a telepre felmerészkedtek volna.

6.

Marie Poirot felajánlotta, hogy hétvégén végigkalauzol Lunik IX-en, ahol három éven át tanulmányozta, hogyan laknak a romák, és ahol lakásról lakásra járva minden egyes családot kikérdezett, hogy hogyan szeretnének lakni. Amikor a város lepusztult házaiból elűzték és az új tömbökbe utalták a romákat, a felső emeleteket eleinte nem voltak hajlandók elfoglalni. Ahhoz voltak hozzászokva, hogy földszintes vagy legfeljebb kétemeletes házakban lakjanak, és eltartott egy ideig, amíg fokról fokra meghódították a felsőbb szinteket. De aztán nem kellett sok idő, s a büszke új lakótelep úgy nézett ki, mintha évtizedekkel korábban építették volna, és azóta egyszer sem tatarozták volna ki. A romák ugyanis, miután bekényszerítették őket egy olyan lakótelepre, amelyet az ő hozzájárulásuk nélkül terveztek és építettek meg, nem érezték jól magukat benne, és nem tudták, hogy több ezer ember ilyen szűk területen hogyan alakíthatja ki mindennapi együttélését elviselhetően; nem ismerték azt az urbánus kultúrát, amelyben ki-ki magának él, s szomszédjának meghagyja az anonimitás békéjét, hanem szokásuk szerint személyes viszonyt létesítettek mindenkivel, aki velük lakott, márpedig ki képes erre több ezer ember esetén?

Mielőtt Marie elvisz a munkahelyére és elmagyarázza nekem, hogyan tárt fel mindent ő, aki kívülről, még hozzá egy idegen országból, ráadásul nő léte hatolt be ebbe a zárt társadalomba, egyedül akartam szemügyre venni a helyet. Bárki, akinek Kassán elmeséltem, hogy a Lunik IX meglátogatására készülök, rémülten eltanácsolt tőle. Egyetemi docensek, akik egy egész akadémiai életem át a felvilágosodás és tudományos kritika eszményeiért küzdöttek, úgy intettek, mintha odafönn, a cigányoknál az életem forogna kockán; fiatalemberek, akik végigcsavarogták fél Európát, Amszterdamban füveztek, a Costa Braván berúgtak, Londonban pedig a parkban éjszakáztak, elképedtek ennyi értelmetlen merészség láttán. Olyan benyomásom volt, hogy e sok-sok szívélyes pofa szemében máris ellenszenvessé válok, csak mert ahelyett, hogy a Műszaki Múzeumot vagy a Miklós-börtönt akarnám megtekinteni, mindenáron abba a városrészbe akarok eljutni, amelyről sokszor csak az én kérdéseim juttatták eszükbe, hogy ők maguk egyáltalán nem is ismerik.

A taxisofőr lent állt meg, ott, ahol a városi buszjárat is megáll, és még a borraival kedvéért sem vette a fáradságot, hogy irántam való megvetését leplezze. Lunik IX valójában két plató, melyek közül az egyik, az alsón egy iskola, egy óvoda és egy futballpálya található. A felső platóra, amely talán háromszáz méter hosszú és kétszáz méter széles, húsz, zömében hatemeletes házat építettek, s ezekből kilenc egymás mellett álló afféle hátsó frontként zárja le a terepet. Amikor egy munkanapon, déltájban, nem minden szorongás nélkül felkaptattam, a házak közötti, a tavaszi esőtől felázott barna réten legalább félezer ember álldogált. Kisebb csoportok folyamatosan vonultak le a buszmegállóhoz, ahonnan mások megrakott bevásárlószatyrokkal jöttek felfelé, az emberek java része, e több száz fő azonban nem ment el és nem jött meg, hanem állt, állt egyedül, kettesével, húszasával a háza előtti aszfaltcsíkon vagy a házak közötti latyakban, állt, cigarettázott, egymással látszólag csak elvétve társalgott, rám pedig ügyet sem vetett. Az ablakokból, amelyek, már ha egyáltalán be voltak üvegezve, ebben az évszakban is ki voltak tárva, hangos zene szólt, minden ablakból más, az erkélyek pedig sűrűn tele voltak aggatva fehérneművel, és egy-egy tárgyval voltak felszerelve a műholdas adók vételéhez. A vezetékeket a hatalmas villanyoszlopokról azonban esztelen módon közvetlenül az erkélyen át vitték be a lakásokba, így mintha egy fekete kábelekből és vezetékekből szőtt háló alatt jártam volna. A házak, amelyek távolról fehérnek látszottak, közlelől szürkének, foltosnak bizonyultak, az ablakokat pedig, amelyeken át a kályhacsövek nyíltan pöfékeltek a levegőbe, fekete korom keretezte. Mindenfelé jókora kukák álltak, ezeket azonban nem feltétlenül használta mindenki, akinek eldobnivalója volt. Közöttük meg a kukákon kívül földet ért szemét között gyerekek áttekinthetetlen sokasága futkározott, és sétámon számtalan sápadt gyerek jött szembe velem, akinek már magának is gyereke volt, vagy ádázul fújva a füstöt, maga is gyereket várt.

Tettem egy nagy kört a platón, s ha valakinek bólintottam, visszabólintott, és akinek köszöntem, az vissza is köszönt. Az emberek nem néztek rám ellenségesen, hanem egyáltalán nem néztek rám, s noha leginkább csak ácsorgással-álldogálással voltak elfoglalva, ez a tevékenység olyannyira lekötötte őket, hogy más egyébre a jelek szerint nem maradt erejük. Nem történt semmi, semmi veszélyes vagy izgalmas, de minél tovább időztem ott, annál erősebben éreztem, milyen súlyosan és bénítóan nehezedik a telepre ez a semmi. Erőt vettem magamon, hogy ne gyorsítsam meg lépteimet, hanem ugyanolyan kimérten fejezzem be körömet, ahogyan kezdtem. Amikor visszaértem a kiindulóponthoz, és rátértem az útra, amely a lenti buszmegállóhoz vitt, megfordultam, és láttam, hogy ötszáz ember követ szemmel.

7.

Amikor kicsit előbbre jutott tanulmányával, hogy miként lehetne javítani a Lunik IX-ben élő romák lakásviszonyain és szociális helyzetén, Marie Poirot-nak feltűnt, hogy egészen mások az eredmények, mint amire számított. Egy háromszobás lakásban átlagosan tizenkét-tizenhat ember lakott, s Marie abból indult ki, hogy az áttelepítettek mit sem óhajtanak hevesebben, mint hogy nagyobb lakáshoz jussanak. De a legtöbben különös módon elégedettek voltak lakásuk méretével és felszerelésével. A legtöbb roma számára magától értetődő volt, hogy együtt maradjon szüleivel és hajadon vagy nőtlen testvéreivel akkor is, ha maga már családot alapított, és gyors egymásutánban három-négy gyereke született. Szegény az, akinek egyedül kell élnie, akit nem vesznek körül rokonok! A legtöbben azt akarták, hogy a folyton elromló tűzhely és televízió javuljon meg egykettőre és úgymond magától; szenvedni attól a megvetéstől szenvedtek, amely részük lett, mihelyt kiléptek a gettóból, hogy bevásároljanak a városban vagy megjelenjenek a hivatalban; felháborodni meg amiatt az új törvény miatt háborodtak fel, melynek értelmében már csak akkor fizetik ki teljesen a szociális segélyt, ha a gyerekek rendszeresen járnak iskolába. A szabályozás, amelyet roma önszegélyező csoportok jóakaró oktatói szakemberekkel együtt dolgoztak ki, azt kívánta elérni, hogy a következő nemzedék képzetlenebb legyen, és így képes legyen szakmát tanulni. A mostani harmincasok ugyanis, ha egyáltalán, csak néhány évig jártak iskolába, ahol rendszerint elkülönítették őket a fehérektől – ahogy a nem-romákat ők nevezik –, és különiskolai osztályokba dugták be őket. Lunik IX-ben következőképp magas a munkanélküliség, ha nem is olyan magas, mint a vidéki slumokban, ahol sok helyütt száz százalékos körüli. De azért Lunik IX-ben is majdnem mindenki szociális segélyből él. Egy egész népcsoport abba a megalázó helyzetbe kényszerül, hogy létbiztonságához semmi egyébbel nem járulhat hozzá, mint a hivatalba járással. A munkaerőpiacról kirekesztve, a szociális segélyek piacán kell helytállniuk. A szociális csalás, az őket igazában nem megillető juttatások kicsalogatása az a terület, ahol a felnőtt romának – az övéiről gondoskodó jó apaként – bizonyítania kell. Ő ebben sem erkölcsi rosszat, sem társadalmilag kártékonyat nem lát, hanem úgyszólván az egyetlen jövedelemszerzési módot, amelyben tapasztalattal és ügyességgel viheti valamire.

A lenézés, amelyben a romák élnek, réges-rég önmegvetésbe fordult át, s a nyomorhoz, amelyben élnek, hozzátartozik az egymás közti viszonyukat szabályozó kizsákmányolás is. Lunik IX osztálytársadalom, s Marie egyik barátja úgy sejtette, hogy ebben a slumban biztosan él két-

három milliomos is. Mivel a romák egyetlen banktól sem kapnak hitelt, kialakult közöttük a pénzkölcsönzők és uzsorások saját kasztja, amely az adósságbehajtók kasztjával veszi körül magát. Aki egyszer eladósodik, a rabszolgaság peremén él, hisz saját erejéből soha nem képes annyi pénzt keresni, hogy adósságát uzsorakamatostul visszafizesse. Az uzsorások évek óta európai koldulótúrákat szerveznek adósaiknak. Útlevéllal és vízummal látják el, és hatvan-nyolcvan fős csoportokban küldik szét őket a Nyugat jóléti országaiba. Belgium például meg akarta spórolni a hosszadalmas menedékkérelmi procedúrát, és a legutóbbi időkhöz prémiumot fizetett minden romának, aki kijelentette, hogy hajlandó ismét hazamenni. Két éve emlékezetes színjátéknak lehettek szemtanúi a kassaiak: húsz belga taxiból álló oszlop érkezett Lunik IX-be, minden taxiban három-három romával. Az utat egy flamand vidéki város vezetése állta, amely boldog volt, hogy különösebb felhajtás nélkül sikerült megszabadulnia a hatvan koldustól. A taxik még el sem hagyták a gettót, s a rokonok és barátok még meg sem ölelték a hazatérteket, a fejprémiumot már mindenkitől behajtották. A Belgiumból jövők ezzel korántsem szabadultak ki adós rabszolgaságukból, mert azzal, amit hazahoztak, csak a kamatokat térítették meg. Gyilkos nagyléptékben a Világbank meg a Nemzetközi Valutaalap sem jár el másképp a harmadik világ éhező országaival, miért háborodnánk fel hát, hogy kicsiben ugyanígy bánnak romák a romákkal? Az uzsoramilliomosok azonban a nemzetközi pénzügyi szakemberektől eltérően nem a nyomortól távol, szebb tájakra épült álmovillákban élnek, hanem magában a gettóban, hatalmuk ugyanis a jelenlétben alapszik. S e hatalom abban is megnyilvánul, hogy a könyörtelenül kizsákmányoltakat a boldogság pillanataival ajándékozzák meg, fogadóünnepekkel, amelyekhez nagyvonalúan állják az italt, lakodalmakkal, amelyekhez ők fizetik az ajándékokat. A romák, akik Nyugat-Európa városaiban alázatosan kéregetnek, sokszor ilyen adós rabszolgák, akiket uzsoraik előre megszabott utakra küldenek; és mindig elkísérik őket az uzsorások vazallusai, akik adott esetben kapcsolatot tartanak a rendőrséggel és hatóságokkal, estéről estére beszedik az összekoldult pénzt, s uruknak azért is felelnek, hogy adósaik mind újra hazatérjenek, hisz adósként szeretné megtartani magának őket.

Szerettem volna időpontot kérni Lunik IX roma polgármesterétől, de fontos hivatalos ügyekben elutazott. Különböző okokból, amelyek közt a hagyomány és becsület, agyafúrtság és könyörtelenség, pénz, nagyvonalúság és erőszak egyaránt megtalálható, a település legbefolyásosabb férfijai elismerték különleges pozíciójában. Lunik IX nem lassú bevándorlással, hanem az adminisztratív intézkedések láncolata révén vált romateleppé. A polgármesternek így kevés köze van a vajdához vagy mujálóhoz, akit a

hagyományos – az utóbbi évtizedek során szinte kivétel nélkül szétrombolt – közösségekben általánosan tisztelték és alkalmasnak tartották rá, hogy igazságosan rendezze a belső viszályokat, kifelé pedig képviselje a köz ügyét. A városi slumok polgármesterei gyakran inkább az aktuális rendszer biztos támaszai, akiknek nem érdeke, hogy bármi is megváltozzék, a gyerekek iskolába járjanak, szakmát tanuljanak, s ezáltal bizonyos fokú függetlenségre tegyenek szert. Uralmuk azon a törvénytelen ségen alapszik, amelyből képesek a maguk hatalmát kisajtolni. Lunik IX előző polgármesterét meglátogatták az EU magas rangú képviselői, akik éppen tőle akarták megtudni, hogyan tudnák a romákat az unió birodalmi területétől tartósan távol tartani, s noha azóta börtönben ül kábítószer-, fegyverkereskedelem és uzsorázás miatt, általa kijelölt utódjánál Európa hivatalos képviselői továbbra is egymásnak adogatják a kilincset. Emez államférfiúként felpanaszolja nekik a romák jogfosztását, egyben árgus szemekkel vigyáz, hogy ez a jogfosztottság fennmaradjon. Hisz ha védeneci nélkül is igazságot kapnának, nem volna szükségük rá, s ha gyerekeik szakmát tanulhatnának, nem küldhetnék őket koldusként Európába, s ha létezne egy művelt romaréteg, akkor uralma alapjai lennének oda.

Lunik IX-ben is találkoztam egy maréknyi romával, akik felsőbb iskolát végeztek, és aktív keresők voltak. Ők valamennyien ki voltak taszítva a romák közösségéből, és néhány ide sodródott fehérrel együtt éltek a telep legszélén álló házban. Árulónak bélyegezték őket, akik nem tisztelik a régi szokásokat, és az új uraktól megtagadják a tiszteletet, sajátjaik kiközösítették őket, a kassai polgárok pedig ugyanúgy lenézték őket, mint a többi romát.

8.

Jókora zűrzavar volt, amit láttam, hömpölygő, vibráló összevisszaság. Aki slumba keveredik, eleinte veszélyes terepnek véli, ahol felbomlott a rend, és az önkény az úr. Kaotikusnak, kiszámíthatatlannak látja, amit lát, mert működésében nem képes sem célt, sem struktúrát felismerni, hanem csak szeszélyt, végzetet, a pillanat kényuralmát. Lunik IX-ben egyik ház ugyanolyannak tűnt, mint a másik, mindössze némelyik jobb állapotban volt, mint a többi; a számtalan ember viszont, aki a szabadban volt, látszólag céltalan és esetleges szóródásban töltötte be a terepet, amelyen gyerekek csapatai fogócskázta k, gáncsot vetettek egymásnak, és jöttek-mentek teljes összevisszaságban. Már másodszer, harmadszor jártam idefenn, egyeseket már felismertem, és néhány fickó már hanyagul integetett nekem, de még mindig nem sikerült rájőnnöm, milyen titkos szabályok szerint álldögál-

tak, jártak-keltek, töltötték ki kevés cselekvéssel idejüket az itteniek; míg végre meggyőződésemmé vált, hogy erre nincsenek is külön szabályok, s esetleges arabeszkekből szövődik a mozgások szociális geometriája.

Amikor azt hittem, hogy már eleget láttam Lunik IX-ből, Marie Poirot-t vacsorázni hívtam egy vendéglőbe, hogy elbúcsúzzam tőle. Arra gondoltam, hogy az utóbbi években hány furcsa embert ismertem meg utazásaim során, akikkel sokszor nem is valamilyen közös érdek, mint inkább a hasonló tartás fűzött össze, s akiket aztán egytől egyig újra szem elől vesztettem. Keveset tudtam róluk és nem váltak a barátaimmá, ám azzal a bizonyossággal impregnáltak a hideg ellen, hogy mindenfelé vannak emberek, akiket a világ érdekel, nem pedig a világ birtokbavétele.

Néhány nappal korábban szállást váltottam, és a Slovanból egy kis panzióba költöztem át. Ott persze esténként nem figyelhettem meg az újjgazdagok testőreit, sem az újjgazdagok hóbortjait, így sokat csavarogtam az óváros utcáin, de egyetlen olyan kocsmát sem sikerült találnom, ahol szlovák ételeket főztek volna. Ezúttal Bill vendéglőjében kötöttünk ki, amelyről csak lassanként derült ki, hogy mindenestül Bill Clinton mítoszának van szentelve. A pincehelyiség falain arkansasi és washingtoni fényképek lógtak, a bárpult fölött egy szaxofont helyeztek el, az étlap pedig olyan ínycségekre volt szakosodva, mint az entrecote à la Bill. Marie mintegy mellékesen megkérdezte, feltűnt-e nekem, hogyan játszanak Lunik IX-ben a gyerekek. Láttam őket magam előtt, amint visítova, felszabadultan, koszosan szaladgálnak, beleugrálnak a tócsákba, folyton egyszerre egy egész rakásnyi, akiket egyetlen felnőtt sem intett nyugalomra vagy teremtett rendre, és emlékeztem, hogy a nyomasztó hangulat, a telepre nehezedő ideges eseménytelenség ellenére azt gondoltam: ez itt legalább a gyerekeknek paradicsom. Megvolt az a mozgásterük, ami a városi gyerekeknek szinte már soha nincs meg, s egy kiokítástól és pátyolgatástól egyaránt mentes térben mozogtak, amelytől másutt élő kortársaikat réges-rég könyörtelenül megfosztották.

Marie-nak egy év kellett ahhoz, hogy rájöjjön: még a legkisebb gyerekek is pontosan tudják, kivel játszhatnak, és milyen helyeket kell kerülniük nekik, akik látszólag olyan gondtalanul csatangolnak. Mivel a romák a szociális ranglétra legalján helyezkednek el, hajlamosak vagyunk naiv jóindulattal egységes, tarka, csupa elnyomottból álló népességnek tartani őket. Hogy Lunik IX-ben osztálykülönbségek uralkodnak, arról értesültem; ám hogy ez ráadásul még egy merev osztálytársadalom is, azt saját megfigyelésből még jó ideig nem lettem volna képes fölismerni. Való igaz, némelyik gyerek nagyon elhanyagolt volt, nem csak a szakadt ruhájára tapadt kosz, de a képére is, s az ilyenek most, a márciusi hidegben is meztláb

vagy fél pár cipőben futkároztak, míg a többiek talán vadabban játszottak, mint ahogy nálunk szokás, de az évszaknak és a gyerekdivatnak is megfelelően voltak öltöztetve. Való igaz, némelyik ház elfogadható állapotban volt, másoknak meg egyetlen ablakán sem volt üveg. A legtöbb folyosó limlommal volt tele, de az egyik házban, az új épületekből álló hátsó front végén a lépcsőház homályában egy állati tetembe botlottam, amely ott hevert, enyészett, és senki nem takarította el.

Lunik IX-be, tudtam meg, Kassa óvárosából és a környék néhány településéről három különböző kaszt tagjait költöztették át. A legfelső kasztot a romák adták ki, az ő nevük, mint tudott, embert jelent. A középső kasztot cigániknak nevezte Marie – a névből a csibész, csirkefogó félig becsmérő, félig elismerő jelentését hallani ki. A romák és cigánikok ugyan megkülönböztették egymást és elhatárolódtak egymástól, ám napi érintkezésben álltak egymással; az is előfordult, hogy egy cigánika romához ment feleségül, a két kaszt között így nem voltak áthághatatlan határok. A legalsó, az indiai érinthetetlenekéhez hasonló kasztba viszont a degesiket taszították. A roma asszonyok szóvá tették, hogy gyerekeiknek az óvodában egy szobában kell játszaniuk a degesi gyerekekkel; mikor pedig a telep nagy rétjén, ahol se kerítés, se jelzés nincs, soha nem kell érintkezésbe kerülniük egymással. Lunik IX-et, e slumot, amelynek lényege, hogy a városiak számára láthatatlan, újfent csak láthatatlan határok szeltek át. Egy degesi meg sem kísérelhette, hogy egy roma otthonába, hát még a családjába behatoljon. Tisztátalannak számított, és akinek dolga akadt vele, maga is tisztátalanná válhatott. Degesi ugyanis annyit jelent: kutyaevő.

9.

A Hotel Centrum egyike volt azoknak a pöffeszkedő szállodaépületeknek, amelyek a valós szocializmus bukásával maguk is kiszolgáltak. Azelőtt megbízhatóan megtöltötték őket a baráti államok küldöttségei, amelyeknek mindig akadt valami látogatni-, leleplezni-, ellenőrizni- vagy terveznivalójuk. A keleti tömb széthullásával Kelet-Szlovákia lecsatolt peremvidékké vált, ahová már senki nem látogatott, amellyel már szinte senkinek nem voltak tervei, s ahol már a csehszlovák fegyveripart és titoknokait sem kellett ellenőrizni. Vendégek ugyan már alig akadtak, a Hotel Centrum mégis remekül megbirkózott a magángazdaság korába való átmenettel. A szobákat az újonnan létrejövő, sokszor egykettőre becsődölő és más név alatt újjáalapított cégeknek adták bérbe, s amikor beléptem a cégtáblákkal zsúfolásig kitapétázott előcsarnokba, egy galambdúcban éreztem magam. Az emberek izgatottan jöttek-mentek, vagy inkább ló-

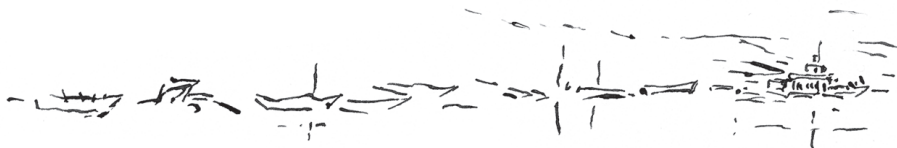
tottak-futottak, feltehetően azért, hogy gyorsabban állítsák talpra a gazdaságot. Ki a szafariutakat szervező irodát kereste a néhai 114-esben, ki a válóperes ügyvédet a 204-esben, a cégalapító ügynökséget a 300-astól a 311-esig, vagy egy magán-telefontársaságot, amely a fél negyedik emeletet kibérelte.

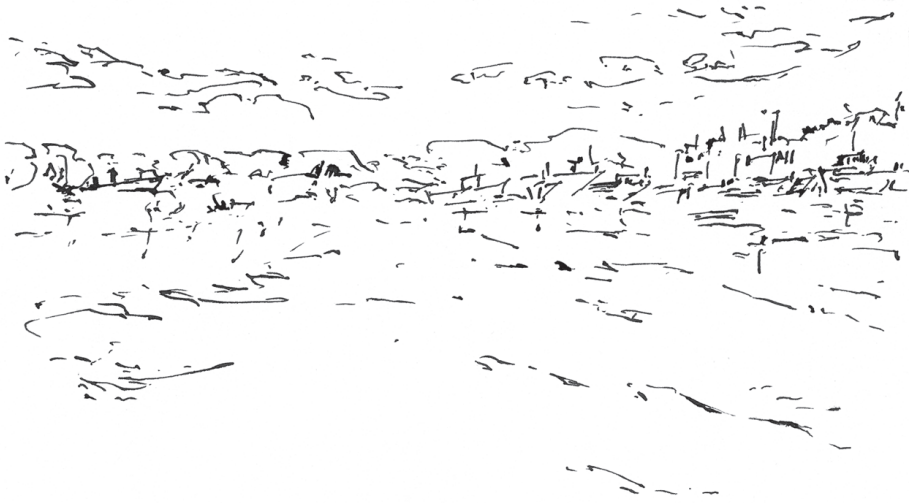
A Roma Press Agency és a Media Monitoring Egyesület szobái a hetedik emeleten voltak, s amikor beléptem, odabenn vagy tíz fiatal munkatárs tett-vett. Maria Hornáková húsz év körüli lehetett, hosszú, fekete haja fényesen csillogott, fekete szemöldöke alatt tüzes fekete szempár világitott – mit mondjak, Maria a roma szépség élő szobra volt. Még csak pár hete voltam az országban, de már szinte magától értetődően megesett velem, hogy egy emberben először a romát azonosítottam, később pedig csodálkoztam, hogy egy teljesen normális emberrel ismerkedtem meg, aki nem mintapéldánynak, hanem egyénnek érzi magát. Maria Hornáková megmutatta nekem a szobákat, és elmagyarázta, hogy mik a teendői. De hangsúlyozta, hogy ő itt csak titkárnő, és bár szereti a munkáját, semmiféle elkötelezettséget nem érez, hogy éppen itt dolgozzék. Inkább annak örült, hogy sikerült egy jó munkahelyet találnia, ami a kassai fiatalok számára eleve nem magától értetődő, egy roma lány esetében pedig a szerencsés kivételt jelenti. Kassától fél órára nőtt fel egy faluban, és a szülei járatták iskolába. Előnyt jelentett, mondja, hogy azon a településen néhány, de nem túl sok roma élt, mert egy-egy roma származású gyereket, ha tanulékonynak bizonyul, nem mustrálnak ki eleve az általános iskolában. Ám ha a diákok harmadát, vagy netán felét is kiteszik, mindenestül különosztályba dugják őket. Az igazgatók ezt azzal indokolják, hogy ezek a gyerekek eleve nagy hiányokkal kerülnek iskolába, s csak a különosztályokban kaphatják meg a nekik járó támogatást; igazában legtöbbször a többi gyerekek szülei azok, akik nyomást gyakorolnak az iskolavezetésre, mondván, átviszik gyerekeiket a szomszéd falu iskolájába, ha roma gyerekekkel kell egy osztályban ülniük. Maria Hornáková mindenestre szívósan küzdött, s az általános iskola után a gimnáziumot is elvégezte. Igyekezetében, hogy felsőbb végzettséget szerezzen, családjá is támogatta – roma családoknál ez nem ritka, de korántsem általános.

A fehérek előítéletein, félelmén és tudatlanságán kívül ugyanis a romák előítéletei, félelme és tudatlansága jelentették a problémát. Főleg a férfiakéi. Ők már jó ideje százalmas helyzetben leledztek, amelyben százalmas módon be is rendezkedtek. A férfi hagyományosan a család feje volt, s büszke arra, hogy családjá sok lelket számlált. Csakhogy immár semmit nem tudott nyújtani a családjának, a szakmák, amelyekkel egykor a kenyerét kereste, kihaltak, sok esetben még a készségeket is elfeledte, ame-

lyekkel kézműves szakmáját gyakorolta, és olyannyira elveszítette egykori önmagát, hogy már azt sem tudta, hogy a kunyhót, amelyben lakik, hogyan kell megjavítani. Családbeli rangja a jobb idők megkopott emlékére épült, amelyek jók soha nem voltak, de valamikor jobbak, mint ma, egy olyan hagyományra, amely teljesen felbomlott. Olyan pátriárka lett belőle, akinek immár semmi nem szólt az uralma mellett, csak az, hogy már mindig is létezett. A pozíció, amelyet a férfi mint tisztelendő s a legfontosabb családi döntéseket meghozó családfő betöltött, igazában tarthatatlanná vált, ezért is tiltakozott oly sok férfi az ellen, hogy a gyerekei iskolába járjanak. Míg az asszonyok azon igyekeztek, hogy a gyerekek összeszedjék a holmijukat és időben elinduljanak otthonról, a férfiak kicsúfolták az ilyen igyekezetet, amely csak a számító gádzsikhhoz méltó, romákhhoz nem. Nem akartak olyan gyerekeket, akik többet tudnak, mint ők, és végképp nem akartak olyan lányutódokat, akik képzetebbek náluk.

Ha tíz-húsz év múlva felnőtt a romák új nemzedéke, amely legalább az általános iskolát elvégezte, vége lesz e férfiak hatalmának, becsületének, büszkeségének. Egzisztenciájukért javarészt már most is oly mód küzdöttek meg, hogy ácsorogtak és közben akadályozták a nőket abban, hogy rendben tartsák a házat, és iskolába küldjék a gyerekeket. Akkor viszont már álldogálni sem fognak, igyekezve az olyan szabad emberek büszke benyomását kelteni, akik álldogálnak, mert éppen álldogálni van kedvük, hanem pálinkás üveggel a kezükben fekszenek majd a koszban, mint az utolsó indiánok.

„Hogy ezt az országot hangokkal megtöltsem teljesen...”¹

A szó hatalma Ingeborg Bachmann verseiben

Volt, aki Ingeborg Bachmann verseit a „tisza, nagy költészet” (Unselde) lenyomataként ünnepelte, volt, aki epigonizmussal és tradicionalizmussal vádolta, és volt, aki „bukott lírikusként” (Reich-Ranitzky) tartotta számon *Szimultán* című elbeszéléskötetének megjelenése után. A legtöbbször a német líra egén fénylő „új csillagként” (Blöcher), a háború utáni költészet megújítójaként (Heselhaus, Holthusen) emlegették. Walter Jens irodalomtörténeti munkájában (*Literaturgeschichte der Gegenwart*) Ingeborg Bachmann, Paul Celan és Ilse Aichinger 1952-es niendorfi szereplését a Gruppe 47 csoportosulás gyűlésén az „új német irodalom alapító mítoszaként” tartja számon.² A radikálisan új hangon megszólaló fiatal Bachmann lelkes fogadtatását és az irodalmi színtérré történő hirtelen berobbanását Kurt Bartsch négy tényező együttállásával magyarázza: a kedvező irodalomtörténeti helyzettel; a második világháború utáni német irodalom legfontosabb csoportosulásának, a Gruppe 47-nek „auratikus” vonzerejével, melynek Bachmann nemcsak tagja, hanem díjazottja is; a Bachmann körülvevő sajátos aurával, mely számos „mítoszt” és „legendát” szőtt alakja köré, valamint a hamburgi *Der Spiegel* 1954-ben megjelent cikkével, melynek megállapításai, úgy mint „az idő sztenogramja”, „otthonalanság”, „szomorúan szép képesség”³ hívószavakká válva hosszú időre meghatároz-

¹ A következőkben Bachmann verseinek fordításait a 2007-ben megjelent magyar verseskötet alapján idézem: Ingeborg Bachmann: *A kimért idő*. Versek. Ford. Adamik Lajos és Márton László. Jelenkor, Pécs, 2007

² Höller, Hans: Die gestundete Zeit. In: Albrecht, Monika und Dirk Göttische: *Bachmann-Handbuch*. Leben-Werk-Wirkung. Metzler, Stuttgart, 2002, 57–67, ide l. 60.

³ Recenzió a *Der Spiegel* magazinban. In: Über Ingeborg Bachmann. Rezensionen-Porträts-Würdigungen (1952–1992). Rezeptionsdokumente aus vier Jahrzehnten. Hg. von Schardt Michael. Paderborn: Igel Verlag, 1994, 9–16, ide l. 13. [A következőkben ezt a gyűjteményes kötetet az RPW rövidítéssel jelölöm.]

ták műveinek fogadtatását.⁴ Aichinger, Bachmann és Celan első fellépésekor Németország líráját egyfelől vallásos és vigasztaló szövegek, másfelől pedig a szociális gondoktól elforduló „természeti költészet” (Naturlyrik), illetve Gottfried Benn valóságtól emelkedett artisztikus költészete határozták meg.⁵ Így nem véletlen, hogy a fiatal írók szövegeinek újszerűsége már felolvasásuk, illetve megjelenésük első pillanatától szenzációzusan hatott.

Bachmann nem igazodott a korszakra jellemző „stílusirányokhoz”, nem állt be sem „a kései metafizikusok és kételyrapszódák, sem pedig a természeti líra követőinek sorába”, nem bújt sem a rezignáció, sem pedig a divatos melankólia álarca mögé, hanem sajátosan egyedi stílussal lépett színre.⁸ Ez a „hangzásában kemény, bátor és bizarr” líra, mely mindenféle „illúzió nélkül”, közvetlenül szólította meg a kor aktualitásait⁹, és melyben a „művészi szépség” és az „egzisztenciális engagement” „intellektuális bájjal” párosult¹⁰, egyszerre szólít fel a múlttal való szembenézésre, a történelem terhének számbavételére, és int az új irányban történő elmozdulás, a cselekvés, a merész kiállítás szükségességére.¹¹ A korabeli és a később megjelent kritikák és recenziók egyike sem mulasztja el megemlíteni a versek „gondolati szilárdságát”¹², a költői képek „hallatlan bátorságát”¹³, „szokatlan erélyességét”¹⁴ és „nagyfokú zeneiségét”¹⁵, továbbá a használt mitológémák többletjelentéseit és különböző szintű vonatkozásrendszer-

⁴ Bartsch, Kurt: *Ingeborg Bachmann*. Metzler, Stuttgart/Weimar 1997, 2–7.

⁵ Uo. 50.

⁶ Holthusen, Hans-Egon: Kämpfender Sprachgeist. Die Lyrik Ingeborg Bachmanns [ED 1958]. In: *Kein objektives Urteil – nur ein lebendiges*. Texte zum Werk von Ingeborg Bachmann. Hg. von Christine Koschel und Inge von Weidenbaum. Piper, München/Zürich, 1989, S. 24–52, ide l. 24.

⁷ Günther Blöcker: Lyrischer Schichtwechsel. Recenzió Ingeborg Bachmann: *Die gestundete Zeit* című verseskötetéről. In: RPW, 17–18, ide l. 18.

⁸ Uo. 18. és W. A.: Werke einer Frühvollendeten. In: RPW, 21.

⁹ Blöcker 1994, 18.

¹⁰ Karl Krolow: Nach zwei Jahrzehnten. Recenzió Ingeborg Bachmann: *Die gestundete Zeit* és *Anrufung des großen Bären* című verseskötetéhez. In: RPW, 19–20, ide l. 19.

¹¹ W. A. 1994, 21.

¹² Wallmann, Jürgen P. Ingeborg Bachmann: *Die gestundete Zeit – Anrufung des großen Bären*. Recenzió. In: RPW, 21–23, ide l. 21.

¹³ Koopmann, Hekmut: Im Geheimnis der Worte. Recenzió Ingeborg Bachmann: *Die gestundete Zeit* és *Anrufung des großen Bären* című verseskötetéhez. In: RPW, 25–26, ide l. 25.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Wallmann, 1994, 21.

it¹⁶, melyek nem engednek teret az egysíkú értelmezésnek, a tematika egyértelmű meghatározásának, a vers végérvényes „meg”- és „fel”oldásának.¹⁷ Bachmann követve, de nem másolva a nyugati (német) kultúra és irodalom tradícióit (összehasonlítva többek között Rilkével, Hölderlinnel, Goethével, Trakllal), azok emblematikus képeit és „állócsillagait” (antik mitológiai, ó- és újtestamentumi alakok, a Grimm testvérek mesefigurái, népmesei elemek) új kontextusba helyezi és új értelemmel és asszociációkkal ruházza fel (pl. a nagymedve alakja). A Bachmann-versek a természet metaforáját is megtörik a táj, a természeti líra tradíciójával szemben, nem marad érintetlen, nem kínál bűvőhelyet, hanem a történelem, a pusztítás nyomait, az erőszak jeleit hordozza.¹⁸ Így a táj egyszerre válik belső térré (ennek a belső térnek a legtisztább megnyilvánulása a *Dalok meneküléskor* 7. éneke), emléktérré (pl. az *Egy országról, egy folyóról és a tavakról* ciklusban, ahol az emberiség története nyelvi és földrajzi határhúzások történeteként is elmesélődik), és irodalmi avagy nyelvi térré (pl. *Prága, 64 január*), ahol a költő nyelvileg teremt új hazát egy poétikus sehol-helyen¹⁹:

(Nem én találtam-e a tavakat ki?
S e folyót? S ki ismeri a hegyet?
Ha óriásléptekkel járjuk a földet,
Hagyatkozni a jó törpére is lehet?
[...]
Kit érdekel az ég, a hold, a csillag,
Ha csillagos és felhős homlokunk?
A legszebb ország pusztulása közben
Álmunkból újjáépítjük honunk.)²⁰

Természet és történelem, jelen és múlt, valóság és mítosz, valóság és álom egyetlen folyamává olvadnak, mintegy felrajzolva az emberiség történetének „rókaprémtől” és „nyusztkabáttól” a szétomló „barokk girlandokon” át a „fekete tengerek” és „hóba csomagolt sírok” apokaliptikus víziójáig

¹⁶ Kucher, Primus-Heinz és Luigi Reitani: Zur Lyrik Ingeborg Bachmanns: Annäherungen. In: *In die Mulde meiner Stummheit leg ein Wort...* Interpretationen zur Lyrik Ingeborg Bachmanns. Hg. von Primus-Heinz Kucher und Luigi Reitani. Wien [u. a.]: Böhlau 2000, 7–36, ide l. 22.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 23.

¹⁹ Schmaus, Marion: Anrufung des großen Bären und Gedichte aus dem Unfeld. In: *Bachmann-Handbuch* 2002, 67–78, ide l. 74.

²⁰ Bachmann, 2007, 86–87.

ívelő vonalát. Bachmann a világ határmezsgyéit annak kronotopikus rendezettségében (avagy épp rendezetlenségében) térképezi fel, tapogatja le, miközben maga a lírai én (a korai versekben „mi”) az „idő fájáról lehullva”, a „tegnap és holnap közén lengve” „átokülte felhőkastélyba” száműzetik. Bachmann nemcsak a modern költő „talajtalanságát” és számkivettségét szólítja meg, hanem az otthontalanná vált ember általános egzisztenciális problémáit artikulálja. Az ember és a költő világból és időből történő kihullása és kitaszítotttsága nemcsak az 1948 és 1953 között íródott *Embersors* és a tíz évvel később keletkezett *Száműzetés* (1957–1961) című versek sajátos párbeszédében érhető tetten, hanem számos más, topográfiailag is kódolt vers központi motívuma lesz (*Kihajózás, A nagy rakomány, Nagy táj Bécsnél, Egy országról, egy folyóról és a tavakról, Dalok meneküléskor* stb.). Sötétség, kialvó csillagfürtök, fagy: ezek kísérik a lírai én útját az egyre növekvő fenyegetettségben, aki a darabjaira hullott világot (és valóságot) a szavak erejével kívánja újjáépíteni.

Hogy Bachmann a különböző „izmusok” és stílusirányok helyett költői hitvallásának igazságát az „intés”, a „buzdítás”, a „figyelmeztetés” és a „Rossz szemmel tartásának” performatív gesztusaiban és mindenekelőtt a mondanivaló morális-etikai megalapozottságában látja elfogadhatónak és szavatolhatónak, részben Adorno „jelmondatának” (amely az 1945 utáni versírást „barbárnak” tartja) poétikai továbbgondolásával magyarázható, részben pedig a háború által korrumpálódott, „rossz nyelv” szétírásának szükségességével. Sem Adorno jelmondata, sem Bachmann 1959/60-ban, a *Frankfurti előadások*ban megfogalmazott esztéticizmuskritikája és annak radikális továbbírása a kései versekben nem a líráról való teljes lemondást jelentette²¹, hanem egy újfajta irodalom létjogosultságának felismerését, amely kevésbé esztétikai, mint inkább morális követelményeknek igyekszik megfelelni. Első *Frankfurti előadásában* (*Kérdések és látszatkérdések*) Bachmann a költői létforma legégetőbb problémáját a nyelv – én – dolog (világ) közti „bizalmi viszony”²² megingásában látja, s Mauthner, Hofmannsthal és Wittgenstein nyelvi szkepszise mentén haladva kérdez rá a világ nyelv általi leképezhetőségének és el-, illetve kimondhatóságának problémájára, összekapcsolva azt a társadalom „tolvajnyelvén” megszólaló én nyelvi deficitjeivel. Bachmann az esztéticizmustól való elfordulás²³ kezdőpontját Hofmannsthal *Chandos levelének* megjelenésére teszi, mely

²¹ L. Kucher – Reitani, 2000, 14.

²² Bachmann, Ingeborg: Fragen und Scheinfragen. In: *Werke*. Bd. 4. Hg. von Christine Koschel, Inge von Weidenbaum und Clemens Münster. Piper, München/Zürich, 1978, 188. [A következőkben ezt a kötetet a W4 rövidítéssel jelölöm.]

²³ Uo.

együttal egy újfajta irodalmi gondolkodásmód kialakulásának alapjává lesz: „Hiszen az utóbbi ötven év igazán nagy teljesítményei, melyek egy új irodalmat tettek láthatóvá, nem azért születtek, mert stílusok garmadát kísérleteztük ki, mert egyszer ilyen, másszor meg olyanfajta kifejezési módot próbáltunk ki, vagy mert modernnek akartunk látszani, hanem mindig ott keletkeztek, ahol egy minden megismerés előtti, új gondolkodásmód mint egy robbanószer, megadta a kezdő lökést – ahol, minden kimondható morál előtt, egy morális ösztön elegendő volt ahhoz, hogy egy új »erkölcsi« (sittlich) lehetőséget értsünk meg és találjunk ki.”²⁴

Erre az „új morálra” és „új szellemre” gondol Bachmann, amikor az „új nyelvet” „morális, a megismerést lehetővé tevő lökésként” definiálja, azaz olyan nyelvként, amely „pengeéles a megismeréstől és keserű a vágytól”, és képes felrázni álmukból az embereket. Ezt a feladatvállalást érvényesíti egy, a *Frankfurti előadásokkal* egy időben (1959) született esszé (Die Wahrheit ist dem Menschen zumutbar) is, melyben a fájdalom tapasztalatának megismerése és tudatosítása lesz elsődleges feladattá.

Az emberek szemének „felnyitása”, a háború veszteségeinek tudatos és fájdalmas regisztrálása: ez a célja Bachmann első verseinek, és ez érvényesül a kései *Halálnemek* töredékben maradt prózacyklusában is. A „fájdalom tapasztalatából” táplálkozó költészet annak az új irodalmi felfogásnak a sajátja, amely „új jogviszonyt” kíván teremteni ember és nyelv között.²⁵ Celan 1960-ban, a Büchner-díj átadásán mondott beszédében, a *Meridiánban* (Der Meridian), az „új vers” ismertetőjegyét éppen a versbe írott „történelmi dátumok” megemlékező gesztusában s ebben a „művészettelen”, „művészet-független” írásmódban jelöli ki. Az esztéticizmus és a *littérature pure* időtlen szépségideáljának önkényességével szemben Bachmann és Celan a háború utáni írás csapdáit az emlékezés/fájdalom és az utópia/remény közt feszülő paradoxonban látják elkerülhetőnek.

Szépség és morál egymást kizáró parancsát dokumentálják Bachmann azon versei, amelyek a nézés – megvakulás – nap motívumai köré íródnak (*A nagy rakomány, Korai dél, A hidak, Zsoltár, A Naphoz, Dalok meneküléskor*), és amelyekben a tiszta, abszolút szépség fényében a lírai én megvakul.²⁶ A megismerés – megvakulás dialektikája a legtökéletesebben *A Naphoz* című Szent Ferenc-i ihletésű himnikus versben figyelhető meg, amelyben a lá-

²⁴ Uo. 191.

²⁵ Uo. 208.

²⁶ Svandrlík, Rita: Ästhetisierung und Ästhetikkritik in der Lyrik Ingeborg Bachmanns. In: *Text + Kritik*: Ingeborg Bachmann (1984), 28–29, ide l. 45. Vö. Höller, Hans: Ingeborg Bachmann. Das Werk: Von den frühesten Gedichten bis zum Todesarten-Zyklus. Hain, Frankfurt am Main, 1993a, 64.

tás, az élet (szerelem) és a művészet metonimikus láncának középpontját a Nap képezi, mely éppolyan elengedhetetlen feltétele a szerelmnek (1. strófa) és a külvilág érzékekkel való megismerésének (2. strófa), mint a művészetnek (3. strófa). Az árnyék (szemhély)/fény (szem) ellentétpárjára felfűzött vers, amely nemcsak a mű létrejöttének alapvető problematikáját képezi le, hanem a valóság megismerhetőségének *fausti* kérdésfeltevését is megismétli, a szerelmesek (Én és Te) egységét is megtöri: „a vitorlák gyöngye tükörként / Húznak el szemed előtt”, míg a „homok és a tenger” „szemhélyam alá menekül”. A művészet és a szerelem együttállása az utópia megvalósulásának előfeltétele is, hiszen a külvilág imaginatív, utópikus irányultságú újrendezése csakis a szeretett „Te” jelenlétében vihető véghez (l. a szerelem elmúlásának és a külvilág eltűnésének párhuzamát az *Egyfajta veszteség* című kései versben, avagy a *Malina* regényben, ahol a megálmodott és „szép szavakkal” teremtett „Ungargasse birodalom” szét hullása Iván, a szerető elvesztésével magyarázható). A nyolcadik strófa ennek az abszolút szépségnek (és ars poeticának) a pusztító konzekvenciáit mutatja be. A világ és a valóság teljes (árnyék és fátyol nélküli) megismerésének vágjától hajtva a lírai én – Goethe Faustjával ellentétben – kitarthat szemekkel néz a nap fényébe.²⁷ A szemek „kivédhetetlen pusztulása” nemcsak a művészet alapvető feltétele, hanem annak szükségszerű velejárója is, ahol az egymásnak ellentmondó parancsok veszélyét – a szépséget „lelkes” „nyitott” szemekkel szemlélni és az élet árnyoldaláról hírt adni – a nap tüzeiben „sebesre égő” szemek képe mesterien sűríti egybe.

Ez a merészség, a halál tudatos vállalása tulajdonképpen már Bachmann fiatalkori verseiben is feltűnik, amelyekben „az individuális sors elválaszthatatlanul összekapcsolódik a költői elhivatottsággal”.²⁸ A költői éthosz és az individuális etika között feszülő paradoxon, mely nem tűri a kompromisszumokat és a közéletet, Szendi Zoltán felismerésében Bachmann lírájának legdöntőbb komponense.²⁹ A korai versek ennek a tántoríthatatlan bátorságnak egyszerű kifejezői, amelyek közvetlen hangon szólítják meg az emberi egzisztencia fájdalmát, az Én kiúttalanságát, reményvesztettségét, tanácstalanságát. A versek nagy részére jellemző melankolikus tónus (*Még félek, Látomás*) gyakran csap át határozott, apodiktikus kijelentésekre

²⁷ Goethe *Faustjának* második részének elején Faust elfordítja szemét a napról, s így a világot csak mint „látszatot”, tükröződő „leképeződést” ismerheti meg.

²⁸ Szendi Zoltán: Megalkuvás nélküli szembenézés Ingeborg Bachmann sorsköltészetében és költői programjában. In: *Tükör tárja fel legmélyeinket*. Az igazság, egy játék? A 2006-os budapesti Ingeborg Bachmann szimpózium konferenciakötete. Kiadja: Osztrák Kulturális Fórum Budapest. Budai HiTop Kft., Budapest, 2007, 253–261, ide l. 254.

²⁹ Uo. 253–254.

be (*Indulunk, porban a szív... , A fal mögött*), majd ismételten kétségbeesett kérdésekbe (*Hogy nevezzem magam? Embersors*). A versek, egyszerű nyelvezetük és világos képek ellenére, megelőlegezik a későbbi versek állandó tematikáját, dialógust nyitva a kötetek egy-egy darabjával (így pl. a már jelzett *Embersors–Száműzetés* párhuzam). Már a *Részeg este*, mely távolról a második verseskötet *Hazaút* versével rokonítható, középpontjában is a költői én születése áll, amely csak önpusztítás és öncsonkítás árán jöhet létre. Erre az öncsonkításra, a lírai én egyik részének szükségszerű elsorvadására utal a vers utolsó strófájának „vérző arcú lény”, ahol a tükrökként funkcionáló „riadt üveglapok” viszik színre a gyermeki én önhasadását (a *Hazaút*-ban a vámpírral való hadakozás!), s a *Részeg este* kéklő fénye a költői ihlet jelképe. Az *Elidegenedés* és a *Hogy nevezzem magam?* a világ – én – nyelv egységének széthullását vezetik be, hogy a nyelvi tematika először burkoltan, majd egyre nyilvánvalóbban és hangsúlyosabban térjen vissza Bachmann kései verseiben. A *Nagy a világ*, mely eredetileg a *Kihajózás* ciklus egyik darabjaként szerepelt, úgy vezet át *A kimért idő* állandó toposzához, az életutat szimbolizáló utazás-, illetve hajózás motívumához, hogy közben a valóság (világ) és utópia (a kék koronájú fa) közti törésre is figyelmeztet: Bár „nem vitt át madár a határokon mégsem”, a világ mögött álló fa koronájáról át lehet „kandikálni” a világ túlsó felére.³⁰ Ez az ellentétes szerkesztés, valamint a reményvesztettségben is igenlő gesztus tér vissza Bachmann első verseskötetében.

A kimért idő, mely 1953-ban Alfred Andersch *Studio Frankfurt* könyvsorozatában jelenik meg először, a címadó, valamint a nyitóvers (*Kihajózás*) tematikáját követve az egyén világba vetettségét, az ismételten erőszakkal és háborúval fenyegető idő elhalaszthatatlanságát és az elsötétülő világgal, az „ezerszemű” erővel bátran szembeszálló én megalkuvásnélküliségét, éberségét és tántoríthatatlanságát mutatja be, anélkül, hogy űzöttségében megfeledkezne a „Nap-part”, a „Nap-hajó” vagy a „fénysekér” távoli hívásáról. A kötet három ciklusának tematikai hangsúlyait a címadó versek adják (*Kihajózás*, *Csillagok márciusban*, *A hidak*), a kötetet nyitó *Kihajózás* és az azt záró *Nagy táj Bécsnél* pedig egymással dialógust nyitva fogalmazzák meg a modern, „otthonatlan” ember elindulás és megérkezés közé ékelt állandó útonlétét. Utóbbi az „osztrák” hazába történő, a kollektív emberi múlttal és történelemmel is összekapcsolt megérkezés momentumát ábrá-

³⁰ A magyar fordítás ezt a párhuzamos mondat szerkezetet figyelmen kívül hagyja. A „rákandikálni” („hinübersehen”) ige pedig nem tudja tökéletesen visszaadni azt a fajta utópikus irányultságot, amely több Bachmann-versben is a „hinüber-/herüber-” előtaggal ellátott igében burkoltan jelen van (pl. a *Napok fehérben* című versben a „herüberschwingen” („átemelkedtem”).

zolja, a vers utolsó strófája azonban a *Kihajózás* utópikus messzeségében felsejlő „Nap-partját” ellentétezve, a „holt halak” és „fekete tengerek” reményvesztett képeivel az ember örök bolyongását posztulálja:

Így hát a halak is holtak, és úsznak
a fekete tengerek felé, amelyek ránk várnak.
De minket más folyamok örvénye
ragadt el, s ahová torkolltunk,
ott szűnt a világ, és alig volt derű.
A síkság tornyai hirdetik hírünk,
hogy akarat nélkül jöttünk és estünk,
mélyebbre estünk a búbánat lépcsőin,
éles hallással az esés iránt.³¹

Bár az első verseskötet hangsúlyozottan történelmi tematikáját, valamint a versekben megszólaló én önmeghatározásának problémáját sokáig figyelmen kívül hagyta a kritika³², már itt is megjelennek azok a jól felismerhető „problémaállandók”, amelyek Bachmann írásművészetének meghatározó elemét képezik, úgy mint az idő fenyegetése, az emlékezés parancsa, a halál/élet/szerelem/írás ambivalens, egymást kizáró viszonya, a permanens vándorlét és a hazátlanság érzése s ennek ellentétezése egy imaginált, álommal és a költői képzelettel átszőtt topográfiában (Búcsú Angliától, Párizs, Nagy táj Bécsnél, A nagy rakomány), a bachmanni hang keménysége, direkttsége és „kényelmetlensége”³³, a kor restauratív tendenciáival szembeni kritikus hozzáállás, illetve a közelgő újabb „háborúk” veszélyével való tudatos szembenézés (*Őszi manőver, A kimért idő, Fa és forgácsok, Korai dél, Nap mint nap*). A versek minduntalan „az idő ellenségességére”³⁴ figyelmeztetnek, ahol az egyén egzisztenciális fenyegetettségét és a háború feltartóztathatatlanságát a költői képek hallatlan érzékletességgel rögzítik: a metaforák – úgy mint az ezerszemű tengeri szörny (*Kihajózás*), az éjjel kízó „kereke” (*Párizs*), a kráter mélyéből feltörő „iszonytató üresség” (*Körtánc*), a gyűlöletnek „sírt kereső” „lefejezett angyal” (*Korai dél*), az „ég hullameleg előcsarnoka” (*Üzenet*), a „rettenetek magzatburka” (*Zsoltár*) – mind a múlt pusztításának lenyomataként lépnek elő. Ennek a veszélyeztetett létérzésnek egyetlen nagy allegóriájaként olvasható *A kimért idő* is, mely közvetlenül a „süllyedés” és a posztulás pillanatában ragadja meg az elsötétülő és mozdulatlaná dermedő

³¹ Bachmann, 2007, 69–70.

³² Höller, 2002, 57.

³³ Holthusen, 1989, 24.

82 ³⁴ Recenzió a *Der Spiegel*-ben. In: RPW, 14.

világot. *A Nap mint nap*, a *Korai dél* szintén a közelgő új, „mindennapivá” vált, a hétköznapi menetébe észrevétlenül beszűrődő háborúról adnak hírt, mely „meneszti az új gyilkosokat” (*Zsoltár*), újra hatalomra juttatja a „tegnapi hóhérokat”, és egészségre kovácsolja a német hatalom címerállatát, a sasmarat (*Korai dél*).

Az új idők újfajta feladatvállalást követelnek: „S minket nem illet meg, mint madárhadat, a menekvés délszaki útja.” – hangzik az *Őszi manőver*-ben a szépségbe és a tudatlanságba menekülés elleni szózat; „Vigyázzatok és virrasszatok”, szól a *Fa és forgácsok* parancsa. A korai versekkel ellentétben *A kimért idő* verseiben megszólaló én nem passzív szenvedője és szemlélője a történeteknek, hanem „megismerésre” és „új utakra kész”, emlékezésre és ébrenlétre buzdít.³⁵ A *Mondandóm sötét* című vers azt a háború utáni művészi *ars poeticát* ábrázolja, mely a költőre vonatkozó „sötétet mondani” törvénynek konzekvenciáit Orfeusz és Eurüdiké tragikus története segítségével teszi transzparenssé. Orfeuszhoz hasonlóan, a lírai én kész lemondani az életről és a szerelemről, hogy a halál oldalán a világ árnyoldalát mutassa be. A vers szerkezetének különlegessége, hogy az első és utolsó versszak kezdő sorainak tökéletes párhuzamával³⁶ a német Saite/Seite (húr/oldal) szavak hangalakai azonossága is összekapcsolódik, és az így létrejött tükör éppen a két homofón szó egyetlen betűben való elkülönülődésében (*différance*) törik meg. Ez a törés a vers mondanivalójának fő üzenetét hordozza. Az élet/halál ellentétpár alá felsorakozó oximoronok („hallgatás húrja” – „zengő szív”, „sötétség fekete pelyhei”, sötét – „kéklő szem”), melyeket a véres, „sötét folyó” választ el egymástól, valójában a szerelem és az írás összeegyeztethetlenségét problematizálják, s a lírai én helyét a halál innenső oldalán jelölik ki. A második kötet poetológiai versei, a kései versek, valamint a *Malina* regény ennek a modern Orfeuszhoz a nyomában haladva számolnak le kegyetlen következetességgel az élethez és a szerelemhez ragaszkodó én-résszel.³⁷

³⁵ Bartsch 1997, 54–55, Höller, 1993a, 19.

³⁶ „Mint Orfeusz, én is / az élet húrjain játszom a halált” vs. „De mint Orfeusz, tudom, / a halál mellett ott az élet” – „Wie Orpheus, spiel ich / auf der Saiten des Lebens den Tod” vs. „Wie Orpheus, weiss ich / auf der Seite des Todes das Leben”. Bachmann 2007, 32–33. Ez a fajta „antitetikus” párhuzamszerkesztés jellemző többek között a *Nagy a világ* és *Az elsőszülött ország* című versekre, ahol a formai párhuzam a sorok tartalmi ellentétét hivatott még erőteljesebben kiemelni. A magyar fordításban ezek a németben tökéletesen egymásra másolható szerkesztések rendre megbillennek.

³⁷ Hans Höller a művészet „hádészi” figuráit keresve állapítja meg, hogy a mű csak a beszélő én halála árán jöhet létre. Höller, Hans: „Eine Kriminalpoetik der Moderne. »Malina« in der Lyrik Ingeborg Bachmanns”. In: Ingeborg Bachmann – *Neue Beiträge zu ihrem Werk: internationales Symposium Münster 1991*. Hg. von Dirk Göttsche und Hubert Ohl. Königshausen & Neumann, Würzburg, 1993b, 81–91.

Ahogy a *Mondandóm sötét* formai szerkezete a mondanivaló nyomtatékosítását szolgálja, úgy a többi formai sajátosság is mélyebb értelmet nyer. Így a *Korai dél* középső verssorainak ballada- és dalszerűsége (amely Goethe *König in Thule* versét imitálja) éppen a maga megtörttségében hivatott a háborús pusztítást szimbolizálni.³⁸ A második kötet strófa- és rím-szerkezete még tudatosabb poétika eredménye, amely a formát mintegy poétikai tartalommal tölti fel. A *Könyörgés a nagymedvéhez* 1956-ban a Piper kiadónál jelent meg, melyért egy évvel később Bachmann a Brémai Irodalmi Díjjal jutalmazták. Ha *A kimért idő* fogadtatásánál a dicsérő és lelkes kritikák közé némi kétely hangja vegyült, úgy a *Könyörgés...* kötetet egyöntetű elismerés övezi. Bachmann nyelve biztosabbá, „letisztultabbá” válik³⁹, a versek mélyebb értelemmel, összetettebb szimbolikával rendelkeznek, gazdagabbak költői képekben⁴⁰, nélkülözik a birtokos metaforákat és az erélyes, már-már militáns stílust⁴¹, amelyek olyan meghatározóak voltak az első kötetben. Ugyanakkor Bachmann visszatér a kötött strófákhoz és rímekhez, és a kötetre általánosan is jellemző a szigorú komponáltság, a verseken és a kötet egészén végigvonuló ciklikusság.⁴²

A négy ciklusból álló kötet, amelynek versei a kivándorlás – száműzés – menekülés/vándorlás – országalapítás láncára fűzhetők fel, vertikális és horizontális irányban térképezik fel az emlékezés segítségével a föld, a nyelv, a kultúra és az emberiség történetét, mely „történetírással” párhuzamosan mesélődik el a lírai én topográfiában is meghatározott személyes „életútja” gyermekkortól időskorig az őskortól a jövőig.⁴³ A fent és a lent közti vertikális mozgás, valamint a különböző korok és helyek közötti horizontális mozgás adja a kötet alapvető polaritását, melyhez számtalan egyéb ellentét (hideg/meleg, sötét/világos, utópia/realitás, ég/föld) tartozik, amelyek nem oldódnak fel egyszerű szintézisekben. A világ és a történelem újbóli felmérésében különösen nagy jelentőséget kapnak (a harmadik és negyedik ciklusban) Bachmann olaszországi útjának élményei. Az *Őszi manőverrel* ellentétben a *Könyörgés...* délszaki vidéke nem mentes a negatív konnotációktól (l. *Az elsőszülött ország* élettelenése és mozdulatlansága, a *Római éjkép* „folyóiszapja” vagy a *Dalok meneküléskor*

³⁸ Bartsch 1997, 53.

³⁹ Holthusen 1989, 34. és Unseld, Siegfried: Ingeborg Bachmanns neue Gedichte. Recenzió Ingeborg Bachmann *Die Anrufung des großen Bären* című verseskötetéhez. In: RPW, 27–29, ide l. 27.

⁴⁰ Svandrlik 1984, 30.

⁴¹ Uo.

⁴² Schmaus, 2002, 68.

⁴³ Schmaus, 2002, 69.

fagy és hó alatt megdermedt városa), a versek végén található utópikus momentumban azonban a költői képzelet újjáéleszti a tájat.

Ennek a topografikus poétikának az alapja a szó hatalmába vetett hit, hogy a cserépdombbá hullott világ a költői szavak segítségével újraformálható. Ez a poétikai program, mely tulajdonképpen már az első verseskötetre is jellemző (l. *Kihajózás, Búcsú Angliától, Nagy táj Bécsnél*), a második kötetben teljeseedik ki. Míg *A kimért idő* említett verseiben az álom és valóság egymással való keveredése hozza létre a végtelen horizonton előtűnő utópikus földrészt, amelyet elérni nem, csupán sejteni lehet, addig a második kötetben a feldúlt világ térképének újrajzolása, a romokká zúzott „város” újjáépítése, valamint egy új ország alapítása, amely védelmet és otthont kínál a vándorló költőnek, a nyelvben lesz megvalósítható. A táj, amely eddig az „emberi lét ontológiai helyét” jelölte ki, egyre inkább a költői nyelv szimbolikus terévé válik.⁴⁴ Ez a nyelvi „országalapítás” a legszemléletesebben a *Honfoglalás* és *Az elsőszülött ország* című versekben jelenik meg, amelyekben a mozdulatlan, kihalt tájat a lírai én „dala” vagy pillantása kelti életre. Utóbbiban nemcsak a táj, hanem a beszélő én is újra konstruálódik: a vers első részében a fényben mozdulatlanul fekvő, alvó ént egy vipera marása ébreszti fel, hogy az új álomba, azaz a költészet fantáziavilágába merüljön, és „látásra eszméljen”. A költő önmagát feláldozva („midőn magamat ittam”) teremti újjá a holt világot.⁴⁵

A világ imaginatív újrendezésével párhuzamosan megindul a lírai én pozíciójának átalakulása is. A már említett *Részeg este, Mondandóm sőtét, Egy hadúrnak* versekre jellemző állandó mozgás „énmeghatározás” és „enkíoltás” között továbbíródik és felerősödik a második kötet számtalan poetológiai versében, ahol a vers szövegtere az egymással dialogizáló énrészek „harcterévé” válik. Ez a többszólamúság ott érdekes, ahol az egyes pozíciók nemi szerepekben is testet öltenek, tehát ahol a lírai én női és férfi énrészre szakad. Míg *A játéknak vége* című versben a két ellentétes szólam még egységgé formálható a testvérszerelemben, úgy más versekben (*A kimért idő, Curriculum Vitae, A derengés órája*) az én részkomponenseinek szembenállása általában a női én-rész eltűnésével ér véget. A poetológiai versek egy másik részében egy nemében nem meghatározható mitikus

⁴⁴ L. Holthusen, 1989, 42.

⁴⁵ A magyar fordító a vers egyik legfontosabb sorát fordítja félre, amely értelmezési problémákhoz is vezet: Nem arról van ugyanis szó, hogy az én száját „fogaira” csukja („Szád fogaidra csukd”, l. Bachmann 2007, 122.), hanem arról, hogy az én a sebre, a kígyómarásra tapasztja száját („Tapaszd a szád sebedre”), hogy ezzel kiszívja a mérget. Erre az önmentő-önfeláldozó akcióra, amely a vers születésének allegóriájaként lép elő, vonatkozik a következő sor: „És midőn magamat ittam...”.

vagy állatfigura (bagoly, albatrosz, vámpír) lép a beszélő én mellé, amely a „művészet kegyetlen parancsát” tudatosítja: a vers, a dal létrejöttek ára mindig szívbrólás, magány és önmegtagadás. Ezt az önköltő gesztust radikalizálják Bachmann utolsó, sokat idézett versei is.⁴⁶

A *Könyörgés...*-t követő lírai termés igencsak szerény: a magyar verseskötet 1957–1961-es időintervallummal ellátott versei a *Szavak, ti* (1961) című vers kivételével valószínűleg szintén 1956/57-ben, a *Könyörgés...* verseivel szinte egy időben keletkeztek.⁴⁷ A négy utolsó vers (*Elég az ingyencségekből, Enigma, Prága, '64 január, Csehország a tengernél van*), amelyek először az 1968-as *Kursbuch*-ban jelentek meg, a *Halálnemek* prózacyklus történeteivel egy időben született, mely prózacyklus a művészi megszólalás ellehetetlenülését és a beszélő én eltűnését egy a női énrészen elkövetett „társadalmi gyilkossággal” magyarázza. Nem meglepő, hogy az utolsó versek a beszélő elbizonytalanodását, valamint a nyelv kiúttalanságait még hangsúlyozottabban artikulálják. Az 1957 és 1961 között keletkezett versek bár még visszautalnak a *Könyörgés...* kötet mitopoétikus írásmódjára (*A mostani özönvíz után* és a *Mirjam*), de már megelőlegzik a kései versek esztéticizmus-kritikáját.⁴⁸ Az '50-es évek végétől keletkezett versek jól dokumentálják Bachmann a költői „szép szavakkal” szembeni egyre növekvő szkepszisének és a „tolvajnyelv” elleni radikális fellépésének fejlődési irányát, a *Szózat és utószózat* menekvést ígérő „szabad, világos, szép” szavától a *Menj, gondolat* és a *Szavak, ti* versek űzött szavain át az *Elég az ingyencségekből* nyelvi szétírásáig, hogy a beszélő végül az *Enigma* zenei nyelvben találjon vigaszt: „Du sollst nicht weinen, / sagt eine Musik. / Sonst / sagt / niemand / etwas”.⁴⁹

Bachmann saját lírájáról való „lemondását” egy 1963-ban adott interjúban a következőképp indokolja: „Fölhagytam a versírással, amikor az a gyanúm támadt, hogy akkor is »tudnék« verseket írni, ha elmaradna az írás kényszere. Nem is írok többé verset, mielőtt meggyőződnék arról, hogy amit írok, versnek kell lennie, csak versnek, olyan újnak, ami min-

⁴⁶ Höller, 1993a, 81. Vö. Larcati, Arturo: Ingeborg Bachmanns Poetik. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft 2006, 165–166.

⁴⁷ Bartsch, 1997, 60.

⁴⁸ Schmaus, 2002, 77.

⁴⁹ Itt a magyar fordítás félreérthető, mert a „Ne sírj / üzeni (mondja) egy dal. / Egyébként / senki / nem mond / semmit” vigasztalását még nyelvtanilag is félrefordítja: „Sírnod azért nem kell, / mondj egy zenét. / Másként / senki / nem mond / semmit.” (A német „sagt” ige csak egy kijelentő módú egyes szám harmadik személyű vagy egy felszólító módú, többes szám második személyű alanya vonatkozhatna.)

den eddigi tapasztalatnak megfelel.”⁵⁰ Míg sokan a „nem írok többé verset”, valamint az *Elég az ingyencségekből* programversének utolsó sorát („A rész, mi enyém: hadd vesszen el”) a lírától való búcsú egyértelmű jeleként értelmezték, úgy Bachmann szándéka korántsem ez. Az idézett mondat ugyanis csak egy bizonyos versformával, azaz a hagyományos értelemben vett, „szép trópusokkal” és az idézett versben is parodisztikusan színre vitt „szófalatokkal” számol le végérvényesen, olyan új formákat keresve, amelyek megfelelnek a „tapasztalatnak”, avagy ahogyan a *Valóban* című vers üzenete hordozza, amelyek etikai, nem pedig esztétikai értelemben örök érvényűek, és szavatolnak a szó igazságáért.⁵¹

Egyetlen mondatot tartóssá tenni,
kitartani a szavak csilingelésében.

Ily mondatot nem írhat senki,
aki most nem ír alá.⁵²

Ez a megalkuvásnélküliség azonban nem vezet teljes elhallgatáshoz⁵³, hiszen az *Elég az ingyencségekből* című vers „utolsóként” történő megjelenése ellentmond mind a szerzői intenciónak, mely a verset a *Kursbuch*ban a versciklus „nyitányává”, nem pedig záró akkordjává teszi, mind pedig a versek keletkezési idejének: a vers valószínűleg 1963-ban születik, szemben a „prágai versekkel”, amelyek 1964-ben, Bachmann és Adolf Opel prágai útja alkalmából íródnak.⁵⁴ Az utolsó versek egyrészt a bachmanni irodalomszemlélet morális követelményeinek kívánnak megfelelni, azaz egy „művészetidegen úton” haladva, a vers esztétikai formájának „látszatszépségét” leleplezve próbálnak eljutni az igaz és etikailag hiteles művészethez, másrészt a korai versekben és a két kötet verseiben megjelenő lírai én megszólalásának lehetőségeit és lehetetlenségeit, pozíciójának elbizonytalanodását konzekvensen a szubjektív énrész kioltásával oldják fel.

Bár – ahogyan Holthussen megállapítja – az ember „világban-levésének”, a világról való „nem tudásnak” és a lét kimondhatatlanságának kérdése Bachmann életművének egészén paradigmátikusan vonul végig⁵⁵, a költői

⁵⁰ Ingeborg Bachmann interjúja Kuno Raebberrel, 1963. január. (Ford. Mesés Péter.) In: Ingeborg Bachmann: *Wir müssen wahre Sätze finden*. Gespräche und Interviews, szerk. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum, Piper, München, 1983, 40.

⁵¹ Szendi, 2007, 261.

⁵² Bachmann, 2007, 175.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Göttsche, Dirk: Späte Gedichte. In: *Bachmann-Handbuch* 2002, 78–82, ide l. 81.

⁵⁵ Holthussen, 1989, 23–24.

megszólalás nehézségei és a nyelv elégtelensége kétségtelenül az utolsó versekben kapnak főszerepet. Már a *Hogy nevezzem magam?* fiatalkori versnek zárómondata is a költői nyelv alapvető kérdését artikulálja: „Egy szó hiányzik! Magam, hogy nevezzem, / ha nem akarom, hogy másik nyelvben legyek?”, s ezt a paradoxont viszi tovább a *Szavak, ti* egyetlen tőmondata is – „jelölve ne, / így jelöletlenül se” –, mely az „új nyelv” lehetőségét ebben a „jelöletlen jelöltségben”, a jel saussure-i dichotómiájának feloldásában és a szubjektum-objektum közti határok eltörlésében látja megvalósíthatónak. A *Szavak, ti* című vers a nyelv dualisztikus rendjéből úgy lép ki, hogy kivezeti a költői szavakat a tradicionális gondolkodási sémából, a szó-dolog hagyományos viszonyrendszeréből és a szó-világ régi konstellációjának automatizmusából. Az „új versnek”, melynek ideálját Bachmann Paul Celan lírájában találja meg, ki kell oltania a megszokott metaforákat, felül kell vizsgálnia a szavak és a világ közti vonatkozási pontokat, és „új definíciókat” kell alkotnia.⁵⁶ A lírai én, kinek nyomában szavak hada indul útra, hogy elhagyja a világot, ebben a vég nélküli hajszában még kiutat és menekvést remél. A „haldoklósszóként” jelölt költői szavaknak, melyek „szótagok üres görgetegként” nem képesek már a világ leképezésére, ki kell hullniuk a (szöveg) világból, hogy egy újfajta költői beszéd váljon lehetővé. Minden eddig használt megszólalási forma a szemétdombra kerül: sem az érzelmekről, sem az életről és a halálról nem lehet a megszokott módon beszélni.

A „szép szavak” kioltásától megoldást remélő Bachmann néhány évvel később keletkezett *Elég az ingyenségekből* versében már sokkal radikálisabban számol le a hagyományos poétikus írásmóddal, mely az „éhség”, a „szégyen”, a „könnyek” és a „sötétség” tapasztalatát már nem tudja artikulálni. A „mandulavirágba öltöztetett” „szófalatok”, a „világos mondatzárkában” fogva tartott szóképek nemcsak a ma emberének egzisztenciális problémáit képtelenek megragadni, hanem a költői lét nyomorát sem tudják kifejezni:

Nem kell-e,
jégverte fejjel,
írógörccsel kezemben,
háromszázéji nyomásra
szagatnom papírlapot,
félresöpörni cédulás szóoperákat,
kioltva így, ami én, te és ő
mi, ti?⁵⁷

⁵⁶ Vgl. Bachmann 2. *Frankfurteri előadása*. Bachmann, Ingeborg: W4, 208.

⁵⁷ Bachmann 2007, 184.

Míg a *Szavak, ti* a nyelv megkerülhetetlen automatizmusát és bináris oppozíciókra épülő szerkezetét úgy leplezi le („Hisz szó / úgyszólván csak / szót von maga után, / mondat mondatot.”), hogy nemcsak az antitetikus szerkezeteket fedi fel, hanem az antitézis-képzés hagyományait is „szétírja”, addig az *Elég az ingyencségekből* azokat a „szóoperákat” viszi színre, amelyekkel éppen leszámolni igyekeznek. Így a vers, saját karikatúrájává válva, nemcsak a poétikus nyelv alapvető építőelemeit bontja le, hanem az én-te-ő-mi-ti kapcsolatrendszerének szó szerinti széthullásában a lírai én társaktól és önmagától való elidegenedését is láthatóvá teszi. A szavak kiüresednek, az egymás mellé felsorakoztatott személyes névmások pusztán csak grammatikai funkciókat jelölnek, akárcsak azok a főnevek (éhség, szégyen stb.), amelyek mögött egykor valamiféle képzet állt. A szavak mögötti valós tartalom lépcsőzetes lebontása végül a szubjektum pozíciójának feladásához vezet: „A rész, mi enyém: hadd vesszen el.” Ez az érvessztés azonban, amely az 1971-es *Malina* regény tükrében valóban az én kiüttalanságának végállomásaként értelmezhető, a *Csehország a tengernél van* című versben egy új, utópikus irányultságú én- és világ-koncepció feltétele lesz.

Az ún. prágai versek (*Prága, 64 január* és *Csehország a tengernél van*) a hazatérés versei, nemcsak földrajzi, hanem nyelvi és egzisztenciális értelemben is. A beszélő én, a topográfia és a nyelv egymásra utaltsága már a *Száműzetés* című versben megmutatkozik, ahol a német nyelv osztozik a lírai én otthontalanságában, és a nyelvhez való ambivalens viszonyt a ház (szilárd, állandó, mozdulatlan) és a felhő (lágú, állandó helyzetváltót) ellentétpárja fejezi ki:

A német nyelvvel
e felhővel köröttem
házam ő nekem
sodródok minden nyelven át⁵⁸

Ez a több éven (és több versesköteten) át kísértő szó szerinti „gyökértelesség”, ez a lebegő sodródás íródik felül a két prágai versben, amelyekben a „biztos talajon”, az „ép hidakon” és a zöld házak közti „járás-kelés” nyelvi otthonossággá is válik („Volt az az éj, / azóta újra járok-beszélek, / úgy hangzik, csehül, / mintha újra otthon lennék”), anélkül, hogy az új otthon (földrajzi és nyelvi) mozdulatlanba dermedne: a befagyott jég össze-roppanó táblái alól eltörő víz, amely a *Dalok meneküléskor* jégbe fagyott

⁵⁸ Uo. 160.

táját és hó alá temetett lírai énjét is felszabadítja, számtalan lehetőséget és mozgást, elmozdulást biztosít, a megrepedő jégtáblák robaja pedig egy új költői hang megszületését példázza, amely túllépve a természeti és ország-határokat, egészen az Urálig hatol.

A *Csehország a tengernél van*⁵⁹ nemcsak a beszéd és a járás újbóli elsajátítását rögzíti, hanem az én – nyelv – dolog (világ) kapcsolatát is újraértelmezi: a beszélő egy „másik” szóval (ein anderes Wort) és egy „másik” országgal (ein anderes Land) való „határossága” egyértelműen egy nem létező, utópikus világ létezését sejteti – csak úgy mint a *Kihajózás*, a *Nagy a világ*, a *Napok fehériben* utolsó soraiban felsejlő „túlnani”, „mesés” földrészt –, mely azonban csak a szubjektum megváltozott pozíciójával lesz fenntartható. „Ha nem én, hát más, s épp olyan jó ő is, mint én” – szól az első állítás, majd később: „Ha én, hát bárki, s az is épp annyi, mint én. / Magamnak már mit sem akarnék. Tönkre menni vágyom.” A szubjektív „énrész”, melyet Bachmann már az *Elég az ingyencségekből* versben is nagylelkűen veszni hagyott, itt a humanitás parancsának engedelmességgel tagadja meg önmagát, mert egy „másik” világ utópiája éppen „az egyetemes emberi sorsközösség vállalásával” teljesebbé válhat.⁶⁰ Nem a beszélő én kioltása, hanem annak a kollektív „mi” polifonikus szövegében történő feloldódása lesz mérvadó, mely feloldódás-élményhez a „haza”, az „otthon” új képe társul. A tenger partjára áthelyezett „Csehország” csak a szárazföld és a tenger, a felszín és a mélység közti örökös oszcillációban válik megragadhatóvá, így olvasztva egybe a „közel” és a „távol”, a „fent” és a „lent” szétartó irányait. E határmezsgyén, e választott „száműzetésben” ugyanakkor minden „vágáns” (Vagant) és vándorló „bohém” (Böhme) otthonra lelhet.

Ennek a hazatérésnek a feltétele pedig a szavak hatalmába vetett hit, amely Bachmann poétikáját kezdetektől végigkíséri. A nem létező tengerparti „Csehország” egy geográfiai exterritóriumba tolódik ki, amely azonban éppen e nyelv által létrehozott üres poétikai térben tud a hazátlanná vált szubjektumnak újra otthont biztosítani. A *Csehország a tengernél van* nem létező topográfiaja egyszer és mindenkorra világossá teszi, hogy én, nyelv és világ között sosem lesz teljes átfedés és megfelelés, de hogy az én „szóval” és „országgal” való határossága a világot hiányaiban és illúzióiban is „igazabbul, sokkal igazabbul”⁶¹ képezi le, mint azt a geográfusok térképe teszi.

⁵⁹ E vers elemzésénél néhány helyen saját fordítással dolgozom, mivel a magyar fordítás nemcsak a cím, hanem egyes szavak többletjelentéseit is figyelmen kívül hagyja.

⁶⁰ Szendi Zoltán: „se keserűn, se vigasztalón”. Ingeborg Bachmann: A kimért idő. In: *Műút*. <http://muut.hu/korabbilapszamok/005/szend.html> [2010. 03. 14.]

⁶¹ Bachmann, Ingeborg: W4, 239–240.

A Bernhard-cédulák

Thomas Bernhard, e világgyűlölő osztrák nagymester, a világot jelentő deszkák tragikomikus clownja rendkívül módszeresen és következetesen lapátolja fanatikus olvasójára a létezés összes elképzelhető szennyét. Műveinek örültek és örültjelöltek, öngyilkosok és öngyilkosjelöltek a szereplői, akiket meggondolatlanul és minden felelősség nélkül belepottyantottak a világba, akiket az eredendő bűn fel nem ismerése következtében félreneveltek, akik a gyűlölt családi fészekből sérülten elmenekülnek, el a világtól, az ész és a szellem, a tudományok és művészetek hermetikusan zárt fellegvárába, hogy létrehozzák a maguk nagy művét, hogy megvalósítsák fixa ideájukat, hatalmas, mindent átfogó, az univerzumot is megrendíteni kész tanulmányukat, könyvüket, építményüket vagy zenedarabjukat. Strauch a *Fagy* (1963), Saurau herceg a *Megzavarodás* (1967), Konrad *A mészégető* (1970), Roithamer a *Korrektúra* (1975), Rudolf a *Beton* (1982), Paul Wittgenstein a *Wittgenstein unokaöccse* (1982), Wertheimer *A menthetetlen* (1983), Franz-Josef Murau a *Kioltás* (1986) figurája – mind ugyanaz a nyelvi kijelentésekben megnyilvánuló, létező és önmegegyesülő figura. A hallást, a körpiramist, a Goldberg-variációkat, a Mendelssohnt illető művek – mind ugyanaz az óriási vehemenciával körülbástyázott és szétomlasztott mű. Weng hegyi falu, Sicking és Wels környéke, Altensam, Bécs – legyen centrum, vagy periféria, Bernhard irritáció alatt szenvedő koponyaembereinek és azok agymunkáinak világa (ön)kioltódik és (ön)ismétlődik az (ön)generált és félreértett nemzés természetellenességében. Mert hiába törekszenek, hogy elérjék tökéletesen izolált és steril állapotukat, hogy megszüntessék a világot, a civilizációt, a társadalmat, a szellemellenes érzéki bizonyosság, az úgynevezett emberi fejlődés zavaró tényezőit, magukban hordozzák önellentmondásaikat. A test létének nyomorúságát a számtalan testi nyomorékság és rútság, a szellemi irritációt pedig a koponya, a fej,

az agy űrtartalmának elmeszesedése jelzi. Bernhardnál mindenfajta kíséreltet eleve kudarcra ítéltetett, csak az öngyilkosság és az örület vezethet ki e vétlen létezésből. Innen a vágy a betegségek, a halálos betegségek, a pusztulás, a halál iránt, amelynek testi és lelki vonatkozása éppolyan erővel rombolja Strauchot, Sauraut, Konradot, Roithamert, Wertheimert, Paul Wittgensteint, Muraut mint a világot a maga elrákosodása. Gyűlölködnek és szitkozódznak, kilátástalanul és reménytelenül gondolkodnak, beszélnek és járnak egyik szövegből a másikba, ahol a név, a figura és a hely mindig más, de a járás, a gondolkodás és a beszéd tárgya monomániákusan és bevégezetlenül ugyanaz. Mint ahogy ugyanaz a nyelvi raszter is, amely egytől egyig védelembe burkolja és pusztulásba viszi a világ fennállása ellen beszélőket. Az önreflexivitás legitimálhatatlansága, a szubjektum töredezettsége, a világ történéseinek elbeszélhetetlensége a verifikálható példamondatok elhasználódásából következik. Bernhard ezzel a nyelv káoszára mutat rá: a világ káosza a kioltásban talál rá a nyelv káoszára. De e kioltási aktusban a szubjektum már sem a nyelvet, sem a nyelven keresztül a világot el nem érheti. Bernhard példát statuál, s e példa az elmúlt évtizedekben is az egyik legnagyobb irodalmi hatással ért föl – magyar nyelven is.

*

Gondolnánk, Bernhardtól már mindent elolvastunk magyarul is. Miközben a németül olvasó az elmúlt években meghökkenve tapasztalhatta, hogy a megszokott kiadások mellett szép fokozatosan jelennek meg a keménytablás, puritánul fehér borítójú, csupán a nevet, címet, a szerző aláírását és a kiadói sorozatot jelölő paratextuális jeleket tartalmazó Bernhard-életműkiadás kötetei. A sorozat Martin Huber, a gmundeni székhelyű Thomas Bernhard Magánalapítvány vezetője és az időközben váratlanul elhunyt Wendelin Schmidt-Dengler, a bécsi egyetem germanisztika-professzora gondozásában jelenik meg 2004 óta a Suhrkamp Kiadónál, 22 kötetben. Mégpedig a hagyatékban található kéziratok, vázlatok ellenőrzésével, a szerzői szándéknak megfelelően javítva, a korábbi kiadásokat helyreállítva. E nagyigényű vállalkozás az 1957 és 1989 között publikálásra szánt szövegeket tartalmazza, a hagyaték különben rendkívül izgalmas, de kiadásra soha nem szánt darabjai továbbra sem fognak nyilvánosságra kerülni. A 22 tervezett kötet nem kritikai kiadás, de szerepelnek a sorozatban azok a szövegek is, amelyeket Bernhard élete során lapokban, folyóiratokban elszórva publikált. A sorozat kötetei keletkezés- és befogadástörténeti folyamatában mutatják meg a Bernhard-szövegek terjeszkedő, világot behálózó voltát. Így derülhet fény olyan filológiai kér-

désekre, mely művek alkotnak első megjelenésükhöz képest más poétikai elképzelésnek megfelelő közös történetalakzatot, milyen viszony van az egyes publikált részek és az esetleges nagyobb szerzői projektszándékok között. A darabos, fragmentális prózakíséletek számos felfedeznivalót jelentenek még, Bernhard ugyanis többkötetes kompozíciókban gondolkodott, melyek nem nyerték el végső formáikat, ugyanakkor az egyes publikált szövegeket bűvópatakokként működő motívumok és gondolatjátékok fogják össze. És a nyelv zenei természete az, ami alapvetően más kódolással jelenik meg a korai korszakban és a kései, artisztikumot jelentő művekben. A kör úgy zárul be, hogy Bernhard élete végén, mintegy hátraarcként fordul az *Amrashoz* (első „hivatalos” prózájához), amit Franz-Josef Murau az 1986-ban megjelent, de már jóval korábban megírt *Kioltásban* ajánl tanítványának, Gambettinek az öt legfontosabb elolvasandó irodalmi alkotás között. S néhány nappal halála előtt jelent meg az 1959-ben keletkezett, aforisztikus miniatűrökből álló *Magasban* című kötete. Az összkiadás egy pontos, immanens szerzői alakulástörténetet mutat meg, amely alaposan megváltoztathatja vélekedésünket az agyonbeszélt bernhardi klisékről, s segítségével más képet kaphatunk az egyes korszakok írói problémájáról, íráskinjáról, vagy éppen e gyakori küszöbhelyzet sikeres meghaladásairól.

*

A német nyelvű életműsorozat szisztematikussága fentebbiekből is koncentrálatlanságra és fordításgyakorlati hiányosságra irányítja a magyar olvasói figyelmet. Az egyes már megjelent könyvek jogai és jogutódlásai eleve nem teremtik meg az egységes magyar Bernhard-összkiadás lehetőségét, holott úgy tűnik, a művek iránt folyamatos az olvasói, kritikai és kiadói érdeklődés. Bernhard különösen az elmúlt húsz évben, halála után és a rendszerváltás óta került helyi reflektorfénybe. A kilencvenes években nem egy kiadó jelentkezett a műveivel, s mindjárt egyszerre évi kettővel, hárommal. E kiadások azonban mára eltűntek a könyvesboltokból, maguk a fordítások – a legtöbb esetben ellenőrizetlen, kontrollálatlan mi voltuk következtében – meg is koptak. Ugyanakkor némileg újrakezdve Bernhard régi kiadását, egykor szerény példányszámban megjelent, de annál nagyobb hatást kiváltó könyvek ma új köntösben is feltámadhatnak a magyar könyvpiacra. *A mérségető* és a *Fagy*, Tandori Dezső akkor és most is mérföldkőnek számító fordításainak új kiadása (2004, illetve 2006: Cartaphilus Kiadó) már igényelte volna az új életműkiadás szövegváltozatainak figyelembevételét. Természetesen németül is tovább élnek az első kiadások utánnomásai, utóbbi két alapmű esetében viszont to-

lódik a szerzői szándéknak megfelelő, definitív szövegkiadás reménye. A hiánypótló munkák a Kalligram Kiadónak köszönhetőek: a *Kioltás* (2005), a *Megzavarodás* (2006), *Az olasz férfi* (2008) szó szerint felszólítanak a szerzői korpusz újraértelmezésére. Bernhard életrajzi írásainak egykori katasztrófális kiadása részben rendeződött Sarankó Márta és Szijj Ferenc újrafordításaival (*Önéletrajzi írások*, 2007: Ab Ovo). A hagyatékából közölt-fordított *Díjaim* (2009), ugyancsak a Kalligram jóvoltából, újra az önéletrajzi történetalakzat hatóerejét erősíti fel, immáron szarkasztikus-populista irányból.

*

Ezért aztán nem lehet arra a kérdésre világos választ kapni, miért is késlekedett Bernhard opus magnumának, a *Kioltásnak* a magyar megjelenítése. Közel húsz évet kellett rá várni, míg összehasonlításképpen: Peter Handke hasonló kritikai minősítéssel ellátott, egy időben megjelent *Isméltése* aránylag gyorsan olvasható volt magyarul is. A *Kioltás* megjelenésétől kezdve a posztmodern gondolkodás és világerzés egyik legautentikusabb megfogalmazásának számít. A regény főszereplője, Franz-Josef Murau belső gondolatvilágán keresztül mondja fel egy család, egy kastély, egy nemzet és egy európai térség visszas történetét. A *Kioltás* két, határozottan nem elkülönülő részre van osztva. *A távirat* címe első részben Murau szülei és testvére autóbalesetéről értesül, s ebből az indirekt eseményből bomlik ki római lakóhelyén az emlékezés és az irritáció, amely a családjától, kastélyától, nemzetétől menekülő beszélőt szó szerint halálra élteti. Az emlékezés és irritáció a fénykép hamisító médiumára játszik rá: Murau a családi fényképeket nézegetve vázolja fel kapcsolatrendszerének halálos voltát. *A testamentum* című második rész a nem kívánt, de kötelesnek érzett visszatérés reflexióit tartalmazza, az őshelyszín genézisének betegségét. Míg az első rész igen tragikus hangnemű, pseudofilozofikus állításokat tartalmaz a világ fennállásának botrányáról, addig a második rész a temetés allegorikus történetével biztosítja a komikus ellenhatást. A regény poénja természetesen az elbeszélői szituációban gyökeredzik, mely csupán a regény utolsó mondatában lesz világossá: ez az utolsó mondat túlmutat mind a római, mind az ősfészek, Wolfsegg topológiáján. A *Kioltás* összefoglalása mindannak, amit poszt-monarchikusság és kelet-európaiság alatt érthetünk: búcsú-regény a gondolattól, a gondolattalanság korszakában, az igazságtól a média másolat-korszakában, a nyelvtől a nyelvtelenség korszakában. De éppen ironikus nagyregény-formátumban búcsúzik Bernhard a világtól: egy gondolattal, egy igazsággal – hihet-

lenül impozáns és muzikális nyelvén. Ez az impozáns és muzikális nyelv az, amit a magyar fordításban Hajós Gabriellának artisztikus módon, dőccenés nélkül, végig ki kell tartania. E rendkívül terjedelmes regény nem csupán kitartást igényel fordítójától, de olyan szakmai tudást és nyelvi érzékenységet is, mely a mai magyar fordításirodalomban sajnálatos módon nem jellemző előfeltétel. Hajós, bár neve nem ismeretlen a szakmában, nem kilóra fordít, s legfontosabb fordításai éppen Bernhard életművéből származnak. Mintha szakosodott, specializálódott volna egyetlen nyelven belül a zeneileg, mondatritmikájában különösen szferikus, narcisztikusan logikus, ideológiamentes, szimbólumképző, kései Bernhard-nyelv adekvát átültetésére. A *Wittgenstein unokaöccse*, a *Beton*, az *Irtás*, a *Korrektúra*, a *Régi Mesterek* (hogy legfontosabb Bernhard-fordításait említsem) nem csupán világirodalmat közvetít a műfordítás mértékes médiumával, de egy szerzői életművet is újraszínesít adott fordítási minták meghaladásával (Tandori Dezső és Györffy Miklós, legújabbban pedig Adamik Lajos teremtett ekvivalencia értékű mintát). Hajós fordításaiban tény, hogy a magyar nyelvtől egyébként igen idegen bernhardi német szintaxist és szóalkotást nem szigorú értelemben vett szabályszerűséggel követi, hanem – metaforikusan szólva – lélegzethez juttatja a szöveget. Azzal, hogy ha szükséges, fellazítja az eredeti nyelvet, olvashatóvá, élvezhetővé teszi az egyébként súlyos, egymáshoz láncolt mondattömeget. A zenei vonal így vezető szerepet kap nála, sőt minden más, még az esetleges pontosíthatóság is ennek rendelődik alá. Hajós fordítása akkor kérhető számon, amikor éppen az egész tekintetében a rész enyészik el, válik neutrálissá. Ez a némileg fordítói hangot narrativizáló eljárás alapvetően szubjektív. De az egész kompozíció és a részek harmóniája között lélegző nyelv érvényes Bernhard regényére.

*

A tárgyilagos, darabos, korai Bernhard-nyelv a *Megzavarodás*ban születik meg magyarul, Adamik Lajos jóvoltából (2006). Itt még nem találkozzunk csinált, kurzivált szavakkal és fogalmakkal, itt zöreje a zene, itt az újra és újra előtörő monológ szekvenciák töredékes és zárványszerű voltukban alig illeszkednek a magyar szintaxishoz. Dühítő volna, ha minden egyes, a beszélőt megnevező, kijelölő, s ezzel elidegenítő közbeékelés kedvéért egyfolytában idézőjeleket olvasnánk. Ha a német függő beszéd és az esetleges konjunktív szabályainak megfelelően egyfolytában azt olvasnánk: X vagy Y valószínűleg, feltehetően, nagy valószínűséggel mondta, gondolta, vélte, hogy stb. Bernhard függő beszédét magyarul ki kell találni. Adamik ragaszkodik is az eredetiben működő elidegenítő effektusokhoz,

így hangzik, engedmény nélkül így kell hangoznia magyarul is: töredezetten, szikáran, a mondatot meg- és kifeszítve. Az idézőjeleket csak akkor engedélyezi, ha azok tematikusan is szekvenciákat képeznek. Adamik a maga Bernhard-nyelvében puritán, szigorú, szinte szóról szóra megy az eredeti mellett, nem lépi át annak néha igencsak kérdéses értelmét, de nem is bonyolódik bele fordítói értelmezésbe. Ráadásul a *Megzavarodás* is két részből áll, mint a *Kioltás*, de a részek itt alapvetően elválnak egymástól, s csak mélytartományaikban érintkeznek egymással. Az első rész, a főcímet viselő, a korai Wittgenstein nyelvszemléletének felelne meg a legtökéletesebben: halálos pontosságú, verifikálható, leíró mondatok olvashatók itt. *A herceg* című második rész ennek szatírája. És ebben az értelemben az egész könyv egy nyelv kettős látletele: tézis és antitézis. Az első rész pontossága, leíró jellege, pontosító töredékessége és a második rész töredékesen monologikus, de gördülékenyebb volta ugyanannak az éremnek a két oldalát mutatja. Adamik két partitúrával kénytelen dolgozni. De akkor teljesít nagyot, amikor a szójáték szintjén sem veszíti el a maga pontosító szerepét. A Schöpfung (teremtés) és az Erschöpfung (kifulladás) hangalaki érintkezése és szemantikai feszültsége a *teremtés* és a *temetés* egymásba fordításában valósul meg nála. De hogy ér össze ez a két dolog Bernhard regényében? A *Megzavarodás* első pillantásra tökéletes Kafka-reminiscencia. Az első részben egy vidéki orvos fiával beteglátogató körútra indul. A fiú, mint elbeszélő a legkülönbözőbb betegségek, pusztulások és nyomorok megfigyelője, feljegyzője. A látélet súlyos: mintha a világrajövetel egyszermind halálos betegség volna, az élet mint a halál tornáca jelenik meg a legsötétebb és legotrombább változatban. Az állapot állandósul, a természet a belső kivetülését allegorizálja. Az orvos hihetetlen akkurátussággal végzi a dolgát, a fiú figyel, asszisztál, és magába szívja a halálos vidék halálos embereinek halálos kigőzölgéseit: a test beszédkényszerét, a páciensek panaszáradatait, az emlékfoslányokat, a viszonyokat, az embervolt roncsolt maradványait. Utazási regény is ez, fejlődési íve is lehetne, a fiú beavatása bányamérnöki tanulmányai alatt az emberi szenvedéstörténetbe. Geopoétikája is van: apró helységeket érintve egy szurdokban lévő malmon át Hochgobernitz magashegyen álló várába igyekeznek, hogy aztán e horizontálisan is, vertikálisan is vizionálható útbejárás, a halálos betegség természeti alakzatához, kiindulópontjához érjen. Bernhard tradicionális technikával dolgozik: elbeszélője kitapintható, a függő beszéd, az idézett dialógus vagy monológ jelezve van, határozottan elválik egymástól az egyes szám első személyű elbeszélőmód a harmadik személyű tárgyától, illetve szubjektumtól. A fiú – Kafkát idézve – levélben juttatja el kíméletlenül leleplező analízisét apjának a vele való viszonyáról, s abban a

tudatban járják a vidéket, hogy tulajdonképpen mindkettőjük tud a másik előfeltevéséről, de egymás közötti interakcióra nem kerülhet sor, nem nyelviessülhet a megzavarodás e foka. S bár a megzavarodás, mint hívószó nemegyszer előfordul a regény e részében, valójában Saurau lényében mint sokértelmű, őrületet és világos belátást egyaránt feltételező szellemi állapot testesül meg. A második, hosszabb részt az első felvezeti, bevezeti, keretezi, ez a csúcса az egész könyvnek, miközben fokozatosan kibomló, a későbbi prózát alapvetően uralni látszó monológok sora, töredéke szabdalja szét az egész fejezetet. A végén apja és fia már hazatért, záróakkordként a fiú visszaidézi (lejegyzi) a herceg néhány vezérgondolatát, s szatírátékká változtatja az egészet Saurau utolsó kérésével (közvetítésével), a három ponttal és az idézőjel bezárásával. A *Megzavarodás* ténylegesen eldöntetlen, filológiaiilag is bizonyíthatóan több szövegből összeillesztett mű. Ugyanakkor egyszerre találjuk meg benne Bernhard főcspását (fő cspását), más szövegek jelenlétét (féltestvérevel egy házasságban élő, művét a megfelelő pillanatban papírra vetni kívánó, egy vadászház teljes izoláltságában élő gyáripáros Konradot, *A mészégető* főszereplőjét és annak azonos történetét vetíti előre). Saurau és fia, valamint Murau (a *Kioltás* figurája) és apja viszonyrendszerében, és persze Wolfsegg (*A Kioltás* „kastélya”) és Hochgobernitz nemesi-hercegi felülnézetében kifejezetten egy szándékoltan sűrített, immanens szövegvilág különböző elő- és utóképeit fedezhetjük fel. A *Megzavarodás* a tradicionális regényírás és a kísérletezés közti küzdelem láttelepe.

*

A két hiánypótló regényhez, a kései *Kioltáshoz* és a korai *Megzavarodáshoz* képest *Az olasz férfi* (2008) csemegének, különleges kiadásnak számít. Bernhard elbeszéléseinek teljes magyar nyelvű kiadásának kvázi első kötete olyan szövegeket ad közre, amelyek első alkalommal olvashatók magyar nyelven. Bernhardról ugyanis az a kép járja, hogy írógépe előtt ülve egyre-másra írja hosszabbnál hosszabb elbeszélői szövegeit, melyek szinte egy kaptafára mennek: figurátlan figurái akár egyik szövegéből átmehetnek a másikba; a nevek felcserélhetők, ahogyan a vágyott művek, a filozófiai tételek s az ismétlődő monológok, szűkös cselekmények helyszíneiről nem is beszéltünk. Holott Bernhard az egyik leggazdagabb műfajú életművet hozta létre, s csupán a felszínes ismeret szerint gondoljuk regényírónak. *Az olasz férfi* című kötet azért jelent újdonságot, mert a korai próza hosszabb elbeszéléseit fogja össze, így Adamik Lajos zseniális magyarításának köszönhetően tanúi lehetünk e prózai távváltás

eseményekben igencsak bővelkedő alakulástörténetének. A *Magasban* Bernhard egykoron visszautasított első prózai szövege, melyet bosszúból vagy bosszantásból, a címet evokálva már a „magasban”, halála előtt publikált. A *Magasban* ennek megfelelően fokozott olvasói aktivitást igényel. Szerzőnk második regényéhez, a *Megzavarodáshoz* hasonlóan különböző szövegekből vagdalta szét és rakta újra össze; benne egy jogi gyakornok s egy szanatóriumi kezelés története sejlik fel egy kisasszony, egy professzor s egy képzelt nő viszonyrendszerében. Az 1964-ben megjelent *Amras* egy toronyba zárt testvérpár történetét beszéli el, miután szülei öngyilkossága után nagybátyjuk Amras tornyába menekíti őket. Az *Amras* azt a korai, még egyáltalán nem megszokott hangvételt képviseli, amelyet a *Fagyból* és a *Megzavarodásból* már ismerhetünk. Bernhard maga annyira fontosnak tartotta e művét, hogy Franz-Josef Murauval, a *Kioltás* című 1986-os „utolsó” nagyregény elbeszélőjével, mindjárt a felütésében, az őt legfontosabb olvasmány között neveztetni meg. A kötetcímadó elbeszélés, *Az olasz férfi* (aki különben egyfolytában Bartókot hallgat) rendkívül szuggesztív erejű gyászszertartás-leírása ugyancsak a *Kioltás*ban köszön vissza. *A Kulterer* a korai Bernhard egyik legszebb, legvisszafogottabb darabja; büchneri-kafkai reminiszcencia egy elítéltről, az írás szabadságáról és a szabadulás gyötrelméről. A megfigyelés direkt pontossága, az objektív elbeszélői hang szenvtelensége olyan imaginatív képi világot teremt a temetési előkészületekről *Az olasz férfiban*, a zárkaélet boldogságos pillanatairól *A Kultererben*, hogy nem lehet véletlen: éppen *Az olasz férfi* és *A Kulterer* került a filmvászonra. A kötetben megtalálható mindkét szövegvariáció: az eredeti elbeszélés és a filmnovella egyaránt.

*

Nem szövegvariáció, de szakmailag releváns, korrektúraértékű Bernhard önéletrajzi műveinek második magyar nyelvű kiadása (*Önéletrajzi írások*, 2007: Ab Ovo). Mert bizonyára a világirodalom egyik legfurcsább életrajzát alkotta meg Bernhard az 1975 és 1982 között publikált öt kötetével. Sorozatot ugyan nem tervezett, egy televíziós interjú alkalmával az életrajzírás igényét *Az ok* megjelenésével kapcsolatban is csupán azzal magyarázta, hogy miután annyi lehetetlenséget mondtak s írtak már róla, kénytelen immáron helyére tenni a dolgokat. Bernhard persze életrajzi verziót kínál, önös önképet, s az egyes kötetek kellő munkát is biztosítanak ahhoz, hogy egyáltalán tisztázni lehessen, mi bennük a dichtung és mi a wahrheit. Többek között nagyanyjának, Anna Bernhardnak első férjétől nem három, hanem kettő gyermeke volt, férje pedig nem harminc évvel

volt nála idősebb, hanem héttel. Továbbá Bernhard első évét nem a tengeren töltötte egy holland hajón, s a szülészetről sem kosárban vitte magával az anyja, hanem egy kofferban. De a későbbiekből arra sincs bizonyíték, hogy Bernhard valóban letette a kereskedői szakvizsgát. A költő hazudna? Stilizációról, misztifikációról, s az utolsó kötetben, az *Egy gyerek*ben hangsúlyosan jelen levő legendagyártásról van szó. Bernhard egészen egyszerűen dekonstruálja az életrajz műfaji kategóriáját, miközben a születést és a halált teszi meg abszurd egzisztencialista módján központinak feltételezhető kiszögelléseinek. Egyszerre próbál általános, egzisztencialista kijelentéseket tenni természetszerűleg a célját vesztett és értelmetlen létezésről, s modellálja saját kitalált/valós élettörténetén keresztül a kivételességet, az ellenállást. Bernhard életrajzi könyvei ugyanis mindegyre rövid tartamú győzelemmel zárulnak, hogy ezután ez a létezésen, bukáson és ellehetetlenülésen való túllendülés újabb lépcsőpadákat teremtsen, szinte a sors adta ritmus szerint. Hogy rávilágítson: csak krízishelyzetek vannak, csak határszituációk vannak, s alapvetően minden a saját élet ellen szól. Már csak azért is, mert Bernhard éppen a származás okát keresi írásaiban. Életrajzi tények sorából kellene, melyek ráadásul nem éppen pozitív tartalmúak, levezetnie létezésének jogilag rendezhető lényegét. Köztudomású, hogy maga a szerzői név sem feltétlenül egyezik a szubjektum materiális voltával. A Thomas Bernhard név két keresztnév, a Bernhard családi név ugyanakkor az anyai nagyanya férjzett neve. A monomániákus Bernhard-hősök prefigurájának, az istenként és tanítómesterként tisztelt és szeretett nagyapának, Johannes Freumbichlernek ugyanis nem sikerül hivatalosan elvennie az elvált Anna Bernhardot, így már közös lányuk sem viselheti a Freumbichler nevet. A név nem-önazonossága ráadásul további történettel bír: Herta Bernhardot, az anyát faképnél hagyja Thomas Bernhard vér szerinti apja, s bár az anya később férjhez megy, a mostohaapa nem kívánja a nevére venni immáron mostohafiát, Thomas Bernhardot. A szerző egy több generáción átívelő jogi, a névben megmutatkozó áldatlan és így jogtalan állapot örököse és egyben elszenvedője. De tulajdonképpen *A hideg*ben teszi fel konkrétan a kérdést (a többi körülírás, „rávilágítás”): ki volt az apám; honnan származott valójában a nagyapám; honnan származtak mindahányan, ők, akiknek a lelkén száradok? És a relatív ódzkodás és abszurd meditáció argumentuma: „A fatönkön ülve származásomon tűnődtem, és azon, vajon kell-e egyáltalán, hogy érdekeljen, honnan származom, meg merem-e kockáztatni a leleplezést vagy sem, vajon megvan-e bennem a vakmerőség, vagy nincs, hogy megvizsgáljam magam a kezdetektől fogva.” Salzburg és a szeretve gyűlölt Ausztria így a bernhardi szubjektum laboratóriumi önprezentációját teresíti, s az e színpadon mario-

nettszerűen mozgó figurák a decentralizált én dialóguslehetőségéhez asszisztálnak. *Az okot* ennek megfelelően szinte évről évre további oknyomozó kötet egészíti ki, melynek recepciótörténete a heves – elsősorban osztrák (salzburgi) – elutasítást követően a fokozatos elismerésen át (*A pince* „világosabb” mint *Az ok*, *A lélegzet* „kulminációs pont”) a csúcra jutásig ér (*A hideg* „a század irodalmának mesterműve”). A hetvenes évek elejére Bernhard már maga mögött tudja leghatásosabb prózaremekeit, *A fagyot*, a *Megzavarodást*, *A mézéletöt*, s az irodalomtudományos diskurzusok elfogadott tétele, hogy az 1971-es *Járás* című hosszabb szövegével eljut egy olyan nyelvi-esztétikai szintre, amely absztrakciós túlerheltségéből következően már nemigen lett volna alkalmas a folytatásra. A bernhardi életrajzoknak ezért többszörös jelentősége van. Az életműben okoz változást, váltást, mert az *Egy gyereket* olyan elbeszélői szövegek követik, mint *A menthetetlen*, a *Wittgenstein unokaöccse*, vagy az *Irtás*, amelyek nem hagynak fel az életrajzi háttérrel, lényegében tekinthetők az életrajzi kötetek bizonyos variatív folytatásainak is. Az ún. művészregények figurális világában a Thomas Bernhard nevű elbeszélő is fontos szerepet kap, immáron a megfigyelői státusz kiegészül a résztvevői és részvétellel résztvevői szereppel. Nem egyedi jelenség Bernhardnak ez a fajta dekonstrukciós tevékenysége a német nyelvű osztrák irodalmon belül: Peter Handke, Elfriede Jelinek, Barbara Frischmuth vagy Friederike Mayröcker szövegirodalma egyaránt az életrajziság történetalakzatának megteremtésével haladják meg akkori, hetvenes évekbeli pozicionáltságukat. Bernhard életrajzi művei ugyanakkor a korábbi nagyprózák művi modellszerűségét igencsak életszagú válaszokkal ellentételezi: a megfigyelés állandó tematizálása, a valóság fikcionalizálása, illetve a fikció valószerűsítése, a látszólagos emblematikusság, a színpadszerű létezőmód és a marionett-életmód, a zárt terek architektonikus körüljárása mind közös jegyei Bernhard prózájának. Nem kisebb meglepetést okozott ezért a műviséget előnyben részesítő szerző *Az okkal*, amelyben az 1943 és 1945 közötti salzburgi gyermekéveiről mond szarkasztikus – és cinikus – óriásmondásokat, nem éppen a város hírnevét tovább ápoló értékrend szerint. Bernhard itt teremti meg Salzburg, a német Róma középpontba állításával nemzetiszocializmus és katolicizmus egymásba érő szimbólumát, a hol ilyen, hol olyan ideológiáknak behódoló közoktatási intézmény Hitler-képének és Krisztus-keresztjének egymásra kopírozódását. Ez a fajta „leleplező” történeti narratíva persze lehet felháborító, bírósági perhez is vezetett, de a salzburgiak ösztönös ellenszenv-kimutatása végeredményben a könyv sikertörténetének garanciája lett. *Az okban* szereplő katolikus internátust vezető Franz bácsi ugyanis a valóságban magára vélt ismerni, hazugsággal vádolta a szerzőt, a

tartományi bíróság pedig nem mutatta magát jártasnak a fikcionalitáselméletekben, a Franz bácsit érintő vitriolos kijelentéseket Bernhardnak törölnie kellett a későbbi kiadásokból. (A Presse eleve így adott hírt az esetről: „Egy regényhős bepanaszolja a szerzőjét.”) Ha *Az ok* azzal zárult, hogy a tizenéves kiszabadult a gimnázium művészellenes légköréből, a folytatás, az 1976-os *A pince* azzal kezdődik, hogy a szaktanoncnak jelentkező szó szerint bemenekül Podlaha kereskedő pincéjébe, s életvezetése is másik irányt vesz, Salzburgnak hátat fordítva a külváros a cél. Ha *Az ok* Salzburg barokk örökségének bedarálását jelentette, akkor *A pince* ennek az ellenkező tétele, a centrumból a perifériára vetődve, a szellemtelen szellememberek társaságából az egyszerű emberek egyszerű közegébe kerülve kapjuk meg a bernhardi életvonal újrajzolását. Ugyanilyen párdarabnak tekinthető *A lélegzet* (1978) és *A hideg* (1981); míg az egyik egyszerűbbnek tűnő betegség kialakulásának halálközeli élményét regisztrálja nemegyszer naturalisztikus közelítésben, a másik paródiája a szanatóriumregényeknek: a tüdőbetegség kórisméről, a gyógyulás reménytelenségéről, az érzékeny érzéki megtapasztalás megtanulásáról. E párba állítás is hozzásegíthet ahhoz, hogy az egyes kötetek együtteséből minden dekonstruktív szándék és szituációhangsúlyozás ellenére kiolvashassunk egy bizonyos fejlődési ívet; ez pedig a megfigyelésművészet kialakulásának lassú folyamatábrázolása, amely ugyancsak ismerős lehet a korábbi szövegekből. Itt az a tét, hogy a megfigyelő és a megfigyelt mennyire közeledik egymáshoz, válik egymássá, illetve válik le az elbeszélő figura magáról az elbeszélőről. S Bernhard többszörösen vált egyes szám első személyből harmadik személyre, s jelzi az elbeszélés idejének és az elbeszélő időnek a feszültségét; nem egy alkalommal figyelmeztet reflexív módon arra, hogy itt és most az akkori és az ottani érzelmeket és gondolatokat kívánja papírra vetni, ami eleve lehetetlen, az akkori és ottani, de a jelen pozíciójából történő megfigyeltnek a tulajdonságait. Úgyhogy igazságról ne is beszéljünk! Születés és halál kiszögellései azért érnek egymásba, mert a megfigyelésen keresztül és az érintettségnek köszönhetően az elviselés és az elszenvetés lesznek a tulajdonképpeni okai és egyben céljai a bernhardi szubjektum létezésének. Az *Egy gyerek* 1982-es megjelenése zárja a sorozatot, s bár Bernhard még tervez egy kötetet a nyolcvanas évek második felében *Der Zweifel* ('A kétely') címen, nem maradtak a tervről feljegyzések a hagyatékban. Az *Egy gyerek* több esetben az életmű legszeretreméltóbb darabjaként kerül említésre, holott némi félreértésre adhat okot. Bernhard nem csupán az egész életrajzi projektjét állítja fejre azzal, hogy e kötetben visszakanyarodik az elejére (ugrál az időben az egyes köteteken belül is, ugyanakkor némi laza kompozíciós szabályvezetés segítségével utalás tör-

ténik az egyes kötetekben a további kötetekre is), s *A hidegben* kerül sor néhány nagyon korai emlék felvillantására, az ontogenezis szükségének szó szerinti kimondására. A megfigyelő Bernhard szabad útjára engedi a megfigyelt Bernhardot, s ahogy egy legendához illik, a nagy biciklivel történő zuhanás minden kezdet kezdetét jelenti majd. Ugyanakkor az *Egy gyerek* stiláris regisztere már meg sem közelíti *Az ok* nyelvi világát. Talán nem véletlen, hogy a sokszoros poétikai és időbeli töréseknek köszönhetően Bernhard végül mégsem írta meg azt a tervezett hatodik kötetet, s soha nem is járult hozzá, hogy az elkészült öt kötet egyben megjelenjen. Hogy végül mégis olvasható egyben, ami első pillantásra sem tartozik egybe, annak két oka van: a salzburgi Residenz Bernhard halála után, 1998-ban kazettás formában jelentette meg a köteteket, s hogy ne sérüljön szerzői szándék, s kötetlenül csaponghasson az olvasó is, az öt könyvet külön, díszdobozba csomagolta. 2004-től pedig a Suhrkamp kiadó gondozásában megjelenő 22 kötetes életmű-sorozat 10. darabjaként olvashatók *Die Autobiographie* címen egybekötve, úgy, ahogyan annak lennie kell: megjelenési sorrendben, javítva az első kiadások hibái, függelékben közölve a szövegvariáns, nem utolsósorban *Az ok* meghúzott részei.

*

Köztudomású, hogy Bernhard életéhez, ahogyan a vele – posztmodern ideológia ide, meghalt a szerző oda – tökéletes szimbiózist alkotó írói életműhöz is releváns módon tartoznak a nyilvános fellépések, az alkalmi megnyilvánulások, az olvasói levelek, a beszédek, az interjúk. A nyilvánosság e műfaji gazdagságán belül az oly sokat emlegetett bernhardi gyűlöletretorika és szidalmazó beszéd nem egyszerű szatellitként kapcsolódik a műhöz, hanem értelmezi, kiegészíti, variálja, nemegyszer megdöbbenő módon aláássa a szerzői mítoszt. Ezt a kettős kódolását, irodalmi-nyilvános Bernhard-képet színesíti a *Díjaim* (2009) című kötet, melyet halálának huszadik évfordulója alkalmából, a hagyatéki kéziratok alapján adott ki a Suhrkamp kiadó, s amit Adamik Lajos és a Kalligram Kiadó gondos munkájának köszönhetően a német nyelvű megjelenéssel párhuzamosan olvashatunk magyarul is. A könyv laza, mégis ciklikus rendjében a kvázi-életrajzi anekdotázás, az emlékirat műfaja különös gonoszsággal keríti körbe a díj, mint olyan fenomenológiai, egzisztenciális, mindamellett morfológiai lényegét. Az olvashatóság a szerzői arcél kirajzolódásának ironikus-szarkasztikus, de leginkább emberien esendő voltát célozza, mert Bernhard bizony sztorizik, s talán nem véletlenül, de éppen a paparazzi populizmusát irodalmiasítja. Bon mot-vá vált mondata, miszerint díjat,

különösen állami díjat átvenni, perverzitás, a díjátadások beszámolóiban szabályos létszükségletté válik. A díj végeredményben az, ami definiálja a díjazottat, még oly különös félreértésekre, megaláztatásokra kerül is sor az aktus során. Ha Bernhard valóban publikálta volna ezt a könyvecskéjét, nyilvánvalóan a nyilvánosságához tartozó kritikai attitűdjét emelte volna az általa oly markáns módon misztifikált életrajz fölé. A kilenc rövidtörténet magában is, de finom, egymást értelmező hálórendszerükben is roppant szórakoztatók, a mindenkori díj középpontba állításával olykor fölényes, nemegyszer morózus rezüméjét, összefoglalóját olvashatjuk az írói lét anyagias feltételeinek nem szokványos, bernhardi megteremtéséről. Ha Bernhardot alapvetően, különösen első regényei ismeretében, fekete humora által ismertük meg, akkor a *Díjaim* a bizonyíték rá, könnyű kézzel is bánhatott volna saját anyagával. Persze életrajzi ciklusának utolsó darabjai (különösen az *Egy gyerek* című kötet), vagy a *Wittgenstein unokaöccse* (máig ez számít Bernhard legolvasottabb, legpopulárisabb munkájának, nem véletlen, hogy éppen ide kerülnek át részletek e tervezett munkából) mutatja ezt a könnyed, fölszabadult, ugyanakkor továbbra is vérmesen komoly egzisztencialista irányvonalat. Az egyes beszámolók ugyanis tökéletesen megfelelnek annak a filozófiai kacajprogramnak, amit Bernhard legfontosabb nagyinterjújában, a Mallorca-monológban definiált. A Grillparzer-díj történetében például ráismerhetünk Bernhard kedvelt oppozícióira, többek között a nadrágvásárlás és a reprezentáció közötti, külsőségek diktálta, eldöntetlen nagyságrendű feszültségre. Ennek a díjnak egyértelmű nyertese csak és kizárólag egy következő vásárló lehet, az öltöny szűkössége miatt: „Az a valaki, aki majd megveszi az öltönyt, amit éppen visszaadtam, nem tudja, hogy az már ott volt velem a bécsi Tudományos Akadémia Grillparzer-díjának átadásán, gondoltam. Képtelen gondolat volt, és ez a képtelen gondolat megint erőt adott.” Az öltöny szűkössége párhuzamba állítható az ünnepi ürességgel, s azzal a ténnyel, hogy a díj „egyáltalán nem is jár együtt semmilyen összeggel”. A Német Gyáriparosok Kulturális Körének Díjadománya az anyagiakkal küszködő Bernhardot mutatja, aki állandó kölcsönökből, támogatásokból tartja fenn magát, tehát van mit visszafizetnie, különös tekintettel rendszeres szanatóriumi kezeléseire. „Lehunyt szemmel a nyolcezer márkáról álmodoztam, és szépnek festetem ki Regensburgot, a várost, amely a fogadásomra készült.” S ez az a történet, amely utal Bernhard állandó identitásproblémájára: nevét összekeverik a másik, női díjazottéval, a díjazottak későbbi dokumentációjából pedig törlik a nevét. A Julius Campe-díj kedvenc hobbijának, az autózásnak teremti meg, s veszi is el rögtön az alapfeltételeit: megvásárolja első Triumph Heraldját, melyet rögtön össze is tör. Hogy mennyire indifferens

a díjazott viszonya az általános ismertséghez vagy elismertséghez, arra ugyancsak ebben a történetben találunk mulatságos (ön)rámutatást: „Azt gondoltam, hogy mindenki, aki szembe jön velem, tud a boldogságomról, hogy megkaptam a Julius Campe-díjat.” Személyiségfejlődési vonzatról is olvashatunk a kötetben: Bréma szabad Hanza-város Irodalmi Díja az, amely megvalósítja Bernhard mindenkori vágyát, általa jut üres, fehér falaihoz. Állítólag az osztrák művelődési miniszter asszony is úgy nyilatkozott, kár, hogy elődei nem ismerték ezt a szöveget, sokat tanulhattak volna belőle arra nézvést, hogyan ne szervezzék az ember díjátadót. Nekünk, magyar olvasóknak bizonyára óhatatlanul fel fog tűnni e ceremóniák és következmények abszolválása során, hogy bizony nem is lehet olyan rossz egyszerre kedvelt és gyűlölt szerzőnek lenni, ha egy díj, különös tekintettel az árfolyamra, így is, úgy is ellensúlyozza az emberi és okatlan előítéleteket. A magyar kultúrpolitikai intézményrendszer és magánmecenatúra is sokat tanulhatna ebből a könyvből, legalább, ami a szerzői művész- és díjlélektant illeti: „Úgy gondoltam, hogy az ember fogadja el a pénzt, bárhol kínálják neki, és soha ne morfondírozzon sokáig a hogyan meg a honnan miatt, hisz mindezek a fontolgatások soha nem egyebek, mint merő alakoskodások, így hát helyi asztalosmesteremnél leadtam a rendelést a külső ablakaimra, ezzel egy csomó fűtésköltséget takarítok meg, így az én megfontolásom. Huszonötezer schillinget a derült égből értelmes ember nem utasít vissza, aki pénzt kínál, annak van, attól pedig el kell venni, gondoltam.” A díj a teremtő kultúrember számára sosem elég.

*

Bernhard-reneszánsz? Vagy inkább egy állandóan ható életmű? A magyar kiadástörténet mintha az utóbbit erősítené: Bernhard örök aktualitását. De az sem mellékes, hogy az életmű (újra)értelmezési igénye az elmúlt fél évtizedben a magyar szekunder megnyilvánulásoknak is kedvezett. Egy utolsó cédulán, felsorolásszerűen, ez áll: Budapesti hagyatéki kiállítás, rendezvénysorozat és katalógus: *Thomas Bernhard élete és 'életemberei'*. *A hagyatéki*. Kiadta a Közép-európai Kulturális Intézet 2003-ban, Adamik Lajos fordításában. – Manfred Mittermayer monográfiáját kiadta a Láva Kiadó 2006-ban, Kurdi Imre fordításában. – *A Megzavarodás* budapesti bemutatója a Közép-európai Kulturális Intézetben, 2006. december 6-án. Beszélgetőpartnerek: Wendelin Schmidt-Dengler, Martin Huber, Adamik Lajos, Bombitz Attila, Mészáros Sándor. – Bernhard-nap a szegedi Grand Caféban Peter Fabjan, Bernhard féltestvérének részvételével, 2008. február 12-én. A program: *Az olasz férfi* bemutatója Martin Huberrel, Adamik

Lajossal, Bombitz Attilával és Sándor Ivánnal. A Bernhard életéről készült dokumentáció és a *Der Italiener* című film vetítése. – Kovács Edit német nyelvű monográfiája *Richter und Zeuge. Figuren des Autors in Thomas Bernhards Prosa*: megjelent az *Österreich-Studien Szeged* sorozat ötödik köteteként a bécsi Praesens kiadó gondozásában, 2009-ben. – Thomas Bernhard-konferencia Szegeden 2009. március 15-e és 16-a között hazai és nemzetközi (Hans Höller, Martin Huber, Manfred Mittermayer) résztvevőkkel. – Előkészületben: „*Ist es eine Komödie? Ist es eine Tragödie?*” *Ein Symposium zum Werk von Thomas Bernhard*. Hg. von Attila Bombitz und Martin Huber. Praesens Verlag: Wien 2010.

A félkarú amazonok esete

Elfriede Jelinek: *A zongoratanárnő*

1. Jelinek újszerűsége

A második világháború után az osztrák irodalmi életben is más kategóriába nem sorolható, új hangok jelentkeztek. Erre az új író- és költőgenerációra jellemző a pluralitás, valamint az, hogy mindannyian szakítani kívántak a hagyományos, a német nyelvterületre jellemző, polgári realista irodalommal és minden olyan berögződéssel és előítéllettel, ami ehhez az irodalmi korszakhoz tartozik: „Nemcsak az alacsony és a magas színvonalú irodalom közötti határ mosódik el, hanem alapvetően újraértelmezik az irodalom és a valóság közötti kapcsolatot.”¹ Ez az új író- és költőgeneráció visszatért a nemzeti-szocialista hatalomátvétellel félbeszakadt avantgárd irodalom jellemzőihez, és az e korszakokra jellemző fordulatokat beépítették alkotásaikba. A változás és a változtatás szükségességét hangsúlyozták, elsődleges szempontként a megdöbbenés, a kizökentés, a mozgás és a megmozgatás játszott szerepet műveikben. Az új irodalom „egyidejűleg a különböző értékrendek bukását, a tiltás erőtlenségét diagnosztizálja, átlépi a határokat, ledönti a tabukat”.² Eszközként erre különböző módszereket alkalmaztak: az irodalmi alkotásoknak megváltozott a nyelvezete, a tematikája és a társadalomhoz fűződő viszonya, ez érthető, hiszen a világháborúk után magának az egyénnek is megváltozott a társadalomhoz fűződő viszonya: „A szubjektum és a világ közti megváltozott viszonyrendszerben, amelyben relativizálódik az igazság és a megismerés, önként adódik

¹ In Janz, Marliez: *Elfriede Jelinek*. Metzler, Stuttgart, 1995, 5.

² Nádudvari, Gabriella: Das Jelinek Design. In: Bombitz, Attila (Hg.): *Brüchige Welten. Von Doderer bis Kehlmann. Österreich-Studien Szeged. Band 4.* JATEPress/Praesens, Szeged/Wien, 2009, 166.

az epikai kifejezésrendszer válsága is.”³ Az irodalom társadalmi kérdéseket is kezdett taglalni, és helyenként feladatává tette, hogy aktuálpolitikai eseményeket, botrányokat helyezzen előtérbe, és így kritizálja a társadalmat. Előtérbe került a művek nyelvezetének és elbeszélőmódjának jelentősége. „Az osztrák új regény hírnevét a valósággal szemben felülírt elméleti beágyazottság, a klasszikus-realista hagyománnyal való szakítás, a művészetek saját valóságosságának eltörése és a mimesissel szembeni poesis hangsúlyozása biztosítja.”⁴ Egyes művekben teljesen háttérbe húzódott a tematika és a cselekmény, helyette az írás nyelvezete került előtérbe. Rámutatott az új osztrák irodalom a nyelv hatalmára, és arra, hogy egy bizonyos nyelvezettel manipulálni lehet az embereket, vagy az akár politikai vagy kereskedelmi ideológiát kiszolgáló hatalmi eszközként is szolgálhat.

Az új irodalomnak az volt a célja, hogy felszabadítsa az emberek tudatát a nagyiparilag előre gyártott valóság alól, mégpedig játékosággal. Ez a játékoság jellemző Elfriede Jelinek munkásságára, emellett a módszer mellett kötelezte el magát. Korai írásai között gyakran találunk irodalmi kísérleteket, montázsokat, kollázsokat: hogyan lehetne ebből a műanyag és látszatvalóságból kitörni. Írásaira jellemző a polifonikusság, a többszólamúság. Jelinek maga erről így ír: „A mi közbeszólása, akikről sosem mondom el pontosan, hogy ők most kicsodák, akik ezt a mit mondják. Mint egy keresztretjvényben, ahol a mi-pozíció vagy az én pozíció álláspontját mindig újra meg kell határozni. Ezek amolyan tréfák, amelyekkel azért hozakodik elő az ember, hogy az olvasó ne tegye le a könyvet.”⁵ Munkássága első felére jellemző eszközei: a Bécsi Csoporttól átvett következetes ékezet nélküli, kisbetűs írás, illetve a szójátékok. Gyakran használ – már korai műveiben is – permutációkat, alliterációkat, rímeket, ismétléseket, neologizmusokat és metatéziseket, ezzel is hangsúlyozva különbözőségét és távolállását mindattól, amit a hivatalos osztrák írószövetség, a PEN, a hagyományos irodalomírás és irodalomértés képviselt.

2. Jelinek női alakjai: a félkarú amazonok esete

Jelinek nőalakjai antihősök. Általában azért, mert képtelenek felelősséget vállalni saját életükért. Nem látják át az élet törvényszerűségeit, vagy mert nem hajlandóak, vagy mert képtelenek az őket ért történéseken elgondolkodni, és a tapasztalatokból a megfelelő következtetéseket levonni,

³ Bombitz Attila: *Mindenkori utolsó világok*. Kalligram, Pozsony, 2001, 21.

⁴ Uo. 2.

⁵ Heinrichs, Hans-Jürgen: *Schreiben ist das bessere Leben*. Gespräche mit Schriftstellern. Verlag Antje Kunstmann GmbH, München, 2006, 26.

illetve nincs elég önbizalmuk ahhoz, hogy kezükbe vegyék és tudatosan irányítsák az életüket. Látszólag egyéni gondolatok és érzések nélküli felszínes, sematikus alakok. „Nincs életút, és nincs én, a szereplőimnek nincsen énje, mert az önálló cselekvésnek a 19. századi regénnyel vége szakadt.”⁶ Jelinek antihőseinek érzései és gondolatai nem artikulálódnak, szinte nem is léteznek. „A szereplők abban az értelemben nem is nőnek a szívemhez, hogy együtt élnek velük. A szereplők csak vállfák, amelyekre a nyelvet akasztom.”⁷ Jelineket olvasva mintha kívülről látnánk a szereplőket, mintha bábukként mozgatnák őket, és bár észleljük a történések körülöttük, de gondolataikba mindvégig nem látunk bele, ezért a motivációik is végső soron ismeretlenek. Mintegy jegyzőkönyvszerűen kerülnek az események feljegyzésre, jellemző a hideg, távolságtartó tárgyilagosság. És valahol a történések közepében bukkannak fel a karakterek, akik általában taposómalomban élnek, kiegészültek vagy kiábrándultak, és esetlenül, magatehetetlenül reprodukálják az idők során beléjük sulykolt mintákat: nyomasztó Jelinek műveiben a „boldogtalanság egzisztenciális állandósulása”.⁸ A félkarú amazon elnevezés arra vonatkozik, hogy harcolnának ezek a figurák azért, hogy eltűnjön körülöttük a szürkeség, és akarják a változást, a boldogságot, vagy azt, amit ők boldogság alatt értenek. Sőt, miután megismertük életkörülményeiket, amelyekben élnek, szinte el is várható, hogy cselekedjenek, mert annyira elviselhetetlen környezetük, helyzetük. Tudatosság híján azonban nem veszik észre a szembetűnő problémákat, nem látják át, és nem ismerik fel, vagy tévesen értékelik helyzetüket, lehetőségeiket, vagy erőszakosan fordítják el a fejüket a problémáktól, bízva abban, hogy annak nem lesz következménye.

Ezen a ponton érhető tetten a szereplők félreértelmezett agresszió-problematikája. A Jelinek-írások alapvetően erőszakról szólnak. Férfialakjai az erőszakot mint félreértelmezett férfiasságot élik ki a nekik alárendelt áldozataikon. Az ezt elszenvedő nők pedig ugyanekkora agresszióval takargatják életük sötét oldalait mind maguk, mind mások előtt. Azért találunk egymásra, mert a *simili simile* elv érvényesül, hasonló találkozik a hasonlóval. Mindketten félreértelmezik a kérdést, csak máshogy élik meg, éppen aszerint, hogy milyen pozíciót foglalnak el a patriarchális társadalomban. A cselekmény előrehaladtával azonban feltámad bennük a vágyakozás, a vágy, a torz akarat, ami ugyancsak egy hasonló, rosszul értelmezett élethelyzethez vezet el. Ahhoz, hogy vágyaikat kielégítsék, általában

⁶ Uo. 17.

⁷ Uo.

⁸ Bombitz, 2001, 26.

belemennek a létkorruptióba, élet-, illetve társadalmi hazugságba, mert az életet meg akarják maguknak nyerni, lehetőleg könnyen, gyorsan, és a lehető legkevesebb erőfeszítéssel akarják a pillanatnyi boldogságot. Jelinek protagonistái korrumpáltak, és éppen ezért az élet kegyetlen törvényszerűségei szerint bukásra vannak ítélve. Végül áldozatok lesznek, valójában azonban maguk is tettesek, és felelősek az őket ért katasztrófáikért.

3. A média szerepe, a fogyasztó vagy a fogyasztott dilemmája

A média Jelinek írásaiban folyamatosan jelen van, akár egy kortárs vizuális háttérzene. Elsősorban a szókészletben találunk rengeteg olyan példát, amikor a szöveg írásakor aktuális televíziós sorozatokból ismert, reklámszlogenes frázisok, Julia és Romana stb. (ponyva)regények idézetei köszönnek vissza. A média katalizátor, amely felgyorsítja a cselekményt, mert felerősíti és szaporítja a könyv szereplőinek életről vallott kényszerképzeteit, hazugságait, korrupcióit. A média diktálja a legolcsóbb életnyerési stratégiákat, de az ígéretek természetesen nem teljesülnek, azaz a fogyasztók nem kapják meg bizonyos termék megvásárlásával az óhajtott életérzést. Így a bennük lévő frusztráció csak tovább növekszik, hiszen éppen az a médium bizonyul hazugnak, amelytől az életük minőségbeli változására vonatkozó ígéretet kapták, vagy amely a jobbra való reményük forrása volt eredetileg.

A média az elidegenedést is fokozza. Az állandó zaj, a botrányhajhászat tompává teszi az egyént: „A technika által meghódított világ és intézményrendszere személytelenné válik, az eltömegesedés jelensége, amelynek következtében az egyén mindinkább képtelen a világgal, a világ meg a személyiséggel kommunikálni, egyre nagyobb mértékben ölt, az élet eliparosodik, és mindezzel az én fokozatosan elveszíti értékét. Az elmagányosodás, az elidegenedés, a közömbösség, az emberi kapcsolatok degradálódása mind az én életképtelenségéhez járulnak hozzá.”⁹ A média és a hétköznapi élet összefonódik, az egyik elképzelhetetlen a másik nélkül, hiszen a Jelinek-írások nyelvezetében állandóan felbukkannak a médiafrázisok, akár a leglehetősebb helyzetekben is. A társadalom, illetve az osztrák kultúra is kiveszi a részét az individuuum megnyomorításából, hiszen az egyén ennek is kiszolgáltatott: „...akkor is alárendeltjei vagyunk annak a kultúrának és annak a patriarchális normarendszernek, amelyekben élünk, és mindegy, hogy mit teszünk, nem mi vagyunk azok, akik a kulturális normákat meghatározzák”¹⁰.

⁹ Uo. 22.

¹⁰ Heinrichs, 2006, 52.

A társadalom, a társadalmi hazugságok és a média együtt egy rendszert alkotnak, amely könyörtelen és szisztematikus, az embereket betago-
lódásra kényszeríti, ezért végső soron brutális. Hatványosan erős rendszer,
ami napról napra átmosza az emberek agyát, hogy többé ne hallgassanak a
józan eszükre és arra, mi logikus, mire vágnának. Nem lehet tudni, hogy
végül a fogyasztó, aki azt hiszi, hogy tudatosan választott, valóban tudatos
cselekvő-e, vagy valójában ő az, akit már sokkal korábban (el)fogyasztásra,
kizsigerezésre kiválasztottak.

4. A „mítosz inflációja”¹¹

Roland Barthes (triviális) mítoszkonceptiója rendszerkritikaként értel-
meződik Jelinek műveiben. Barthes kiindulópontja szerint a modern mítos-
zokat a média gyártja a fogyasztói társadalom részére. Így egy új beszéd,
egy látszatvalóság alakul ki, ami rátelepszik a hétköznapi életre. Ezzel az
új beszéddel zavarja össze a fogyasztót a média, hiszen megfosztja életről
vallott eredeti és saját elképzeléseitől, manipulálja propagandájával, hogy
a lehető legkevesebbet gondolkodjon, és minél többet fogyasszon: „...a
mai franciák mindennapi életének témáit elemeztem, abban az alakjuk-
ban, amilyenné a nagy napilapok és a reklám formálják őket. Valamiféle
modern, világi és – ami a legfőbb – *meghonosodott* mítoszkokról van itt szó;
az úgynevezett tömegkultúra egyszeri természeti effektusként tálalja őket,
holott egy, kultúránk burzsoá szerkezetéhez kötődő ideológia szemelte ki
és hatja át valamennyit.”¹² Barthes szerint a mítosz elleni harcban a legha-
tásosabb fegyver az ellenmítoszok létrehozása, amelyek megkérdőjelezik
ezt a médiajelenséget, és gúnyt űznek a modern trivialisításokból. Jelinek is
ezt teszi műveiben, bár annyiban módosítja a barthes-i mítoszkonceptiót,
hogy a média hazugságai mellett a társadalmi és kulturális hazugságokra
is koncentrálnak: az anya-gyermek viszony szentimentális tévképzeteit vagy
az érzélgősen félreértelmezett férfi-nő kapcsolatot az osztrák kultúrán be-
lül elemzi. A mítoszok lerombolásában Jelinek nem riad vissza a pornog-
ráfiától, a botránytól és az erőszaktól sem, hiszen a média is éppen ezekkel
a módszerekkel testálja rá a termékeit a fogyasztókra. Mindazt az idegi
feszültséget, ami szereplőit napközben éri, magánéletükben vezetik le a
náluk gyengébben, vagy a nekik kiszolgáltatottnak. Jelinek társadalmat fel-
rázó témái az érzelmi tompaságot az elidegenedés víziójával konfrontálják.

¹¹ Barthes, Roland: Afrikai nyelvtan. In uő: *Válogatott írások*. Európa, Budapest, 1971, 100.

¹² Barthes, Roland: A magyar olvasóhoz. In uő: *Válogatott írások*. Európa, Budapest, 1971, 5.

A karakterek ezért is statikusak, változást, hajlandóságot, nyitottságot a fejlődésre nem mutatnak. A szereplők körforgásszerű élete, hétköznapiak szürkesége elkésztő. „Sokkal inkább a hamisság és az elidegenedés leplezése történik egy újabb változást nem eredményező torzítással, mely maga is kötött marad a legtriviálisabb mintákhoz, és azok bármilyen eltorzult ismétlődéséhez.”¹³ Jelinek a hagyományos irodalomértés nyelvi elvárásainak sem tesz eleget, szakít az irodalom barthes-i értelemben vett nyelvi mítoszával. A klasszikus poétikai realizmus rútat is szépítő, cifrázó, cikornyázó magasztos nyelvezetét helyettesíti sajátos, szintén cikornyás nyelvezetével, azzal a különbséggel, hogy az olvasó figyelmét immár az anomáliákra irányítja, nem kíván szépíteni, nem riad vissza az undorítótól sem, sőt, azt tematizálja: „...[Jelinek] nyelvezete tobzódik az örületben. [Jelinek] irodalma az elidegenedés médiumán, triviális mintákon keresztül beszél, de akkor is nyomasztó, agresszív és vicces mellékszöveggel.”¹⁴

Írásainak lehetséges egy fasisztairodalom-ellenes, annak ideológiarendszerét destruáló, azzal szemben álló olvasata is. A náci Blubo (Blut-und-Boden) irodalom követelménye a vidék megszépített bemutatása volt, mint a faszizmus mikrokozmosza par excellence minden akkori nácipropaganda mítosszal (a parasztasszony és a parasztember mint a tiszta ária faj legfőbb képviselői, a gyönyörű német vidék közhelyei, félreértelmezett hazaszeretet stb.). Jelinek éppen ezeket a fasiszta mítoszokat támadja írásaiban: bemutatja a falusi élet nyílt agresszivitását, a vidék elszigetelődését és az ebből következő elbutulást – ezzel is támadva a nácik elszigetelődésről vallott elképzeléseit. Ennek megfelelően is Jelinek szereplői a naturalizmus antihőseihez hasonlíthatnak, köszönő viszonyban sincsenek a poétikai realizmus központi regényalakjaival. Olyan értékeket képviselnek és olyan életkörülmények között élnek, amivel az olvasó nem kíván azonosulni. Fejlődésre képtelenek, az őket ért tragédiákból nem tanulnak, egyre mélyebbre süllyednek saját mocsarukban. Korai műveiben többet merít a múlt századforduló utáni izmusokból, későbbi műveiben pedig a montázsokból és a kollázsokból egy – jellemző – homogén stílus bontakozik ki. Jelinek azt az irányt választja, ami feltétlenül eltér a jól beválttól, az általánosan elfogadottól, attól, amivel lehet azonosulni, amivel együtt lehet érezni, és így képes szakítani végül a polgári mítoszokkal, a mimézis feladásával az elidegenedés és személytelenség ellenében.

¹³ Janz, 1995, 5.

¹⁴ Uo. 7.

5. *A zongoratanárnő* matriarchális triumvirátusa

Georg Schmid *Das Schwerverbrechen der fünfziger Jahre* című tanulmányában *A kirekesztettek* című regény főbb problémaköreit visszavezeti az ötvenes évek generációjának életérzésére.¹⁵ Arra a generációra, amelyik már tudatosan átélte a háborút és a háború utáni szegénységet, illetve e generáció gyermekeire, akiknek ezt az életérzést szüleik közvetítették. Innen eredezteti például a félelmet a szegénységtől és a kommunikáció hiányát, amely e generációra és gyermekeire rányomta bélyegét.

Szembetűnő és ritkaságnak számít Jelinek írásaiban az a személyesség, amely a szereplők jellemeinek és a regények cselekményének új dimenziót ad. Jelinek maga is párhuzamot von két regénye között: „*A zongoratanárnő* és *A kirekesztettek* szereplőivel szemben kialakítottam egyfajta empátiát, és volt olyan időszak, hogy ezekkel a szereplőkkel együtt éltem, de ezt a szintet már elhagytam.”¹⁶ Az a személyes hangvétel, amelyet kifejlesztett *A kirekesztettekben* (1980), *A zongoratanárnőben* (1983) tetőzik. Ugyan fennáll a törekény egyensúly a cinizmus és a szájalom között, amit az elbeszélő a szereplőkkel szemben tanúsít, de kevesebb a hideg távolságtartás, a jegyzőkönyvszerű feljegyzés. *A zongoratanárnő* Jelinek legszemélyesebb írása eddigi életművében, és ebből fakadóan lenyomat rajzolódik ki belőle az osztrák női társadalmi réteg tudatalatti mélyrétegeiről. Mintha az eddigi tapasztalt közelség a szereplőihez egy látszat mögötti valóságba engedne betekintést. Ezek a mögöttes tartalmak azonban nem artikulálódnak, a regény tudatalattijában maradnak, és sokkal inkább az elfojtásaikkal küszködő szereplők személyes katasztrófaiban manifesztálódnak. A három női szereplő, nagymama, anya és Erika egymást érzelmileg zsarolva, a maguk kis játszmáival, olcsó életnyerési stratégiáikkal feltartóztathatatlanul haladnak a vesztük felé.

Jelinek e regényében lerombolja az anyaságról alkotott társadalmi mítoszt, úgy, hogy bemutat egy torz, mesterségesen fenntartott anya-lánya kapcsolatot, amelyben a szereplők erőszakosan védekeznek az idő múlása és az ezzel járó változások ellen. A regény gyújtópontja az, amikor a lányban feltámad a vágy fiatal tanítványa iránt. Úgy tűnik, Erika esete nem egyedi eset, mintha már több generációt is átítatott volna a Kohut anyuka példáján megismert beteges viselkedési minta, hiszen az idősebbek teljes egyetértésben nyomorítják a leggyengébbet. Az ötvenes évek reprezentáns alakja a regényben Kohut nagymama alakja. Első felbukkanása a regény-

¹⁵ Schmid, Georg: *Das Schwerverbrechen der fünfziger Jahre*. In: *Gegen den schönen Schein*. Texte zu Elfriede Jelinek. Verlag Neue Kritik, Frankfurt, 1990, 44.

¹⁶ Heinrichs, 2006, 17.

ben háborús állapotokat idéz, mert átvitt értelemben fegyverrel jelenik meg, és védelmezni próbálja képzelt birtokát: „Az asszonybrigád, az anya és a nagyi, maguk mellé készítik a fegyvereket, hogy a lányt a vadászó férfiaktól, akik odakint ólálkodnak, megvédjék, s a vadászokat szükség esetén kézzelfoghatóan megfenyítsék.”¹⁷ Kohut nagymama összességében jelentéktelen figura, csak abból a szempontból fontos, hogy a nőági háború utáni irracionálisnak a családban ő a kezdeti alakja. Vidéken él idilli környezetben, ami cinikusan visszautal a fasiszta hagyományra, illetve ezáltal a háborúra (népviselet, fényesre csiszolt külsőségek mögötti szörnyűségek, zene és kultúrimádat háttérismeretek nélkül, katonás napirend). Magas kort ér meg, hiszen az utódok életerején élösködik: „A két méregkeverő az áldozatnak már majdnem minden vérért elszívta. A keresztes pók. Tiroli ruhájukban, virágos kötényükkel. A ruhájukat jobban kímélik, mint foglyuk érzéseit.”¹⁸

A Kohut család női tagjai sajátos késztetései erre a háborús állapotra vezethetők vissza. Mintha egy sajátos gondolkodásra fogékony nők csoportja kollektív tudatalattijuk mélyrétegeibe sülyesztették volna, hogy a háborús szenvedésekért a férfiakat hibáztassák. Ezt a haragot, neheztelést és gyűlöletet örökítették tovább utódaiknak, a férfiakból nem néznek ki semmi jót. „Az anya csak azt tudja elképzelni, hogy aki lányára szemet vetett, az valójában pénzt akar, még ha ügyesen leplezi is.”¹⁹ Neheztelésük okát – kollektívan a férfiakra, a bűnbakokra, akik a háborút és az ezzel járó szenvedésünket okozták, akik egyedül hagyták őket a szintén férfiaktól elszenvedett erőszakkal, éhezéssel és nélkülözéssel – már nem tudják értelmesen megfogalmazni. Gyűlöletüket kiterjesztik azokra a férfiakra is, akiknek nincs közük a háborúhoz – hiszen elfojtott indulataik kiindulópontja általánosításon alapszik –, és őket is elmarják maguk mellől: „ráadásul az anya már meglehetősen felemésztődött az apával folytatott harcokban”.²⁰

A Kohut nők betegesen félnek az egyedüllétől, az egyedül maradástól, a visszamaradástól. Ez a késztetés szintén visszavezethető a háborús generáció félelmére, hiszen ha egy nő egyedül marad a háborúban, az biztos vesztét jelenti. Ezért aztán beteges matriarchátusba tömörülve próbálják túlélni az életet. Félnek attól, hogy függőségbe kerüljenek egy férfitől, de egymástól maximálisan függenek, és ezt a függőséget, ha kell erőszakkal

¹⁷ Jelinek, Elfriede: *A zongoratanárnő*. Ab Ovo, Budapest, 1997, 28.

¹⁸ Uo. 31.

¹⁹ Uo. 172.

²⁰ Uo. 126.

is, de félelmeikbe és irracionális késztetéseikbe kapaszkodva, fenntartják. „Kívülről hívja valami, amiben ő szándékosan nem vesz részt, hogy kérkedhessen vele, ennek ő nem részese. Érmeket és plaketteket kíván a sikeres elzárkózásért, a részt nem vételért, mert nem akarja a megmérettetést. Egy rosszul úszó állat, átluggatott bőrrel, életlen karmokkal, kalimpálva, fejét félelmében felszegve, lökészerűen körbe-körbe a meleg anyalöttyben, hol lesz már vajon a menekítő part? A ködbe burkolózó szárazföldre lépni túl nehéz, túl sokszor csúszott már ő el a sikos partoldalon.”²¹

A Kohut anyuka legfőbb félelmei közé tartozik az, hogy lecsúsznak a társadalmi ranglétrán, és elszegényednek. Ahhoz, hogy ennek a problémának elébe menjen, minél több pénzt akar a lányával közös bankszámlán tudni, mintha a bankszámlán lévő pénz megóvhatná őket félelelmeiktől, vagy kompenzálhatná azokat: „Az anya most takarékoskodni akar, hogy később jó legyen nekik. [...] A pénz soha nem megy ki a divatból.”²² Valójában itt is tetten érhetjük az anya irracionális gondolkodását, hiszen a biztonság érzését nem lehet anyagi javakkal mesterségesen kialakítani. A biztonság érzése, akár az anyagi biztonságé, sokkal inkább tudatállapot, amit nem mindenki bír magában élete során kialakítani. Így aztán előfordul, hogy, mint Kohut anyuka esetében, akár más emberek életét megkeiserítve is, mesterséges – és ebből kifolyólag képzelt – biztonságérzettel ellensúlyozzák ebbéli késztetéseiket. „Nem is szabad másra gondolnia, mint az öt fekete vonalra. Ezt a rendszert, az anyával szövetségben, előírások, rendelkezések és pontos utasítások fűzik elszakíthatatlan hálóba, akár a kötözött sonkát a hentes kampósszögén. Ez biztonságot ad, a biztonság pedig félelmet ébreszt a bizonytalanságtól.”²³ Az anya zsarolja, ostorozza, szidja Erikát, és megtagad tőle mindenféle érintkezést a férfiakkal, arra hivatkozva, hogy lányának minden szabad percben dolgoznia kell a konzervatóriumban, és magánórákat kell adnia, hogy meg tudják venni az új és nagyobb öröklakást. A nagyobb öröklakás mint életcél már önmagában nevelésnek tűnik, főleg ha olyan megvonásokkal jár, mint amilyeneket Erika hagy magára testálni. A regényben anya és lánya legalább kétszobás lakásban laknak, ami bőven elég lehetne kettejüknek, úgy, hogy Erika ráadásul egész nap otthon sincs. Valószínűleg a nagyobb öröklakás mögött is valójában irracionális késztetés van. Mégpedig az, hogy nem a lakás, mint cél a leglényegesebb szempont, hanem a lakásig vezető út, az ezzel járó folyamatos anyai zsarolás, ostorozás és szidás. Mindemellett a férfigyűlölet

²¹ Uo. 70.

²² Uo. 4.

²³ Uo. 154.

is megjelenik a Kohut-matriarchátusban, mint irracionális készítés. Az anya azért tiltja lányát a férfiaktól, mert fél, hogy akkor elhagyják, és „az anya egyedül marad, és mehet az öregek otthonába”.²⁴ Ezzel megint lelepleződik mérhetetlen önzése, hiszen azért kergeti el a férfiakat lánya mellől, hogy a saját értelmezése szerinti boldog öregkorát biztosítsa. Az apa volt az egyetlen, aki freudi cenzorként, a családban gátat szabhatott volna ezeknek az irracionalitásoknak, de egyedül gyengének bizonyult, megöregült, talán éppen a család nőtagjainak efféle latens berögződései miatt.

E problémákat nem beszéljük meg egymással a regény szereplői, és egyáltalán nincsen értelmes kommunikáció, „agyonhallgatják” a konfliktusokat. Estére, mire hazaér Erika az egész napos robotból, csak a közös vacsora marad a televízió előtt, ahol megint csak nem beszélnek. „Már-már testi fájdalommal lesz a hatalmas vágy az otthoniasság tökéletes elviselhetősége és nyugalma iránt, a csend iránt, amit csak a tévé hangja tör meg.”²⁵ Erikát elnémitja a társadalmi és médiagépezet, közönséges biorobottá degradálódik, aki azt teszi, amit parancsolnak neki.

6. A kommunikáció hiányának okai

A zongoratanárnőben is visszaköszön az a tipikus motívum, hogy nem létezik értelmes és őszinte emberek közötti kommunikáció. A szereplők itt is közhelyekben beszélnek, nincsen mondanivalójuk egymásnak, szürkének, unalmasoknak és jellegteleneknek tűnnek. Különböző kommunikációs gáttal szembesülnek, ilyen a folyamatos zeneáradat és a hosszas, nesztelen leskelődés (voyeurizmus) is. Nem beszélnek őszintén azért sem, mert az már interperszonális kölcsönhatást feltételez, és nem hajlandók tenni azért, hogy valódi vágyaik teljesüljenek, őszinte csere alakuljon ki maguk és embertársaik között. Amikor elérkezik a regény fordulópontja, és Erika el akarja mondani titkos vágyait tanítványának, akkor sem beszél, hanem levelet ír, amelynek következményeit nem gondolja végig. A kommunikáció hiánya még inkább növeli a szereplők félelmeit, mert nem tudhatják pontosan, hányadán állnak a másikkal valójában, ezért gyakran mind verbálisan, mind mentálisan tör felszínre rejtgetett agressziójuk: „Ezt a harmadosztályú közönséget nem kell olyan komolyan venni [...], zsarnokoskodni kell felettük, gúzsba kötni és leigázni őket [...], buzogánnyal a fejükre vágni! Bunkósbót, az kell nekik, meg mértéktelen szenvedés...”²⁶ A regény végén pedig ez az egymás elől takargatott agresszió ténylegesen fizikai erőszaktevésbe torkollik.

²⁴ Uo. 123.

²⁵ Uo. 95.

²⁶ Uo. 56.

A háború utáni generáció visszamaradt a megcsonkított anyanyelvvel, amiből a nácik által eltorzított szavakat elhallgatták. Azokat a szavakat, amelyeket e generáció gyermekkorától fogva mindenféle politikai színezet nélkül használt, el kellett feledni. „Nem utolsósorban nyelvrablás (Sprachraub) történt. Nemcsak hogy senki sem beszélhetett, ez volt az egyik főszabály, hanem ha nem volt valaki vagyonos, vagy nem élvezett másféle előnyöket, akkor »Pofa be!«, így hangzott. Elhallgattatott a döbbenet, a düh, az undor, a szörnyülködés és a kilátástalanság.”²⁷ A háború vesztesei – Ausztria, mint Németország egyik első számú csatlósa – a háború alatt bekövetkezett szörnyűségek miatt érzett szégyenérzetükből fakadóan is elhallgattak. A nyelv a propagandagépezet jelentős részét képezte, amivel az aktuális rendszer manipulálta az embereket. Aki belátta, hogy átvették, elhallgatott, és a közélettől a magánszféra felé fordult, és ott próbált meg először rendet rakni. Innen is ered a rendmánia bizonyos nőknél a regényben. A belső rendetlenséget tisztára csiszolt külsőségekkel próbálják kompenzálni.

Ebben gyökerezik Jelinek kritikus álláspontja a manipulált nyelvvel szemben is. Hiszen játékos nyelvezetével görbe tükröt tart azoknak a rendszereknek, amelyek rátelepszene a nyelvre, és öncélúan kisajátítják. A nyelv gondolkodásmódot, tudatállapotot, fejlődési szintet is feltételez, és ha azt elveszik az egyéntől, vagy eltorzítják, azzal az ember szabad akaratát is befolyásolják, korlátozzák a választási lehetőségeit. *A zongoratanárnőben* ez az (el)hallgatás a generációk során eltorzult formájában jelentkezik. Őszinte érzések, vágyak ezért nem fogalmazódhatnak meg benne. Az ötvenes évek generációjától megtanult hallgatás odáig vezetett volna, hogy elvesztik a képességüket arra, hogy akár még maguknak is megfogalmazzák érzéseiket. A szisztematikus hallgatás végül némaságba vált át, a szereplők Jelineknél már teljesen elvesztették a kapcsolatot belső hangjukkal: képtelenek hallgatni magukra, követni saját vágyaikat, álmaikat, s ez generálja végső soron veszteséget is.

Túl a „trilógián”: egy regénypoétika szintézise

Christoph Ransmayr *A repülő hegy* című regényéről

Christoph Ransmayr az 1945 utáni német nyelvű irodalom nemzetközi hírnő alakja. Rendkívül lassan publikáló szerző, regényei megjelenése között több év is eltelik, utolsó kötetére több mint egy évtizedet vártak az olvasók. Nemzetközi hírnevét *Az utolsó világ* (1988) alapozta meg, bár első regénye *A jég és sötétség borzalmai* négy évvel korábban látott napvilágot (1984). A következő műve, *A Kitahara-kőr* (1995) egyszerre tette sokat tárgyalt és – mind a téma, mind a regény nyelve miatt – vitatott szerzővé. 2006-ig ez a „trilógia” alkotta Ransmayr regényírói munkásságát, éppen ezért a nagyon várt könyv, *A repülő hegy* sajátos, összegző munkaként, „szintézisként” is értelmezhető. E nézőpont szerint a szerző még egyszer destruálja és rekonstruálja regénybeli valóságát, még egyszer felfedezőútra indítja szereplőit, hogy új regénye végén a korábbi, saját maga alkotta hagyományával szemben – mely a pusztulás és az eltűnés képeivel a nagy ember nélküli üresség poétikáját festette meg –, s korábbi motívumaiból a halál és feltámadás kettősségén keresztül újraépítse egykor már letűnt utolsó világait.

Ransmayr úti riportokkal kezdte írói pályáját, és már e *reportage*-ok szövegéből kirajzolódik az a motívumháló, mely később mind kisebb prózai írásaiban, mind regényeiben visszatér, újabb és újabb kontextust kap. A „végső magány” fennkölt hangú költője, az „apokaliptikus”¹ írásművészetében – ezek a jelzők egyrészt műveinek rendkívül magas nyelvi színvonalára, másrészt domináns témáira utalnak – a világ többszörösen kitálalt: párhuzamos utakon járó figurái többször elbeszélte világok krónikásai. Ransmayr regényei a kereső embert jelenítik meg, akinek helykeresése, a

¹ Weidemann, Volker: Über alle Berge. Christoph Ransmayr schreibt nach elf Jahren wieder einen Roman. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2006. 10. 4.

szövegvilág megismerésére irányuló törekvései a késő modern ember ismeretelméleti válságára is utalhatnak. *Az utolsó világ*ban Ransmayr bevezeti a „köztes világ” (*Zwischenwelt*) fogalmát, ennek mintájára megalkotható a „köztes történet” (*Zwischengeschichte*).² *Az utolsó világ* Cottája köztes történetbe kerül Róma racionalizmusa és az irracionális, mitikus erők által uralt Tomi között – ezzel válik a posztmodern ember metaforájává, aki a józan ész segítségével képtelen megérteni az egyre összetettebbé váló világot, ugyanakkor a mitikus világértelmezés is immár teljesen idegen tőle. Ezt a köztes helyzetet egy ismeretelméleti űr jellemzi. A mindenkori szereplő a logika és a véletlen, a valóság és a valószínűség, a modern – *Az utolsó világ*ban Róma, *A Kitahara-kórban* Brand – és a premodern – Tomi, illetve Moor – között nem találja a helyét, ősei szövegei között, „papírtengerei” felett áll, és nem érti többé világának törvényeit. A sehová nem tartozó ember egy már megtett út megisméltése révén reméli saját identitásának megtalálását, miközben a racionalitásban csalódik, az irracionálisban pedig már nem hisz. Az első „köztes történetet” *A jég és sötétség borzalmainak* névtelen én-elbeszélője jeleníti meg. Az expedíció története képezi az alapot, az őstörténetet, amit a főszereplő Mazzini modern verzióban ismét meg. E két elbeszélői sík között az én-elbeszélő olvassa a hátrahagyott naplót, de az út megtételéhez át kell váltania a valóságból a valószínűbe. A történetek végének vigaszát kutató krónikás *Az utolsó világ*ban Cotta figurájában jelenik meg, aki magát a szöveget, a történet médiumát keresi, illetve próbálja rekonstruálni. Egyedül, Trachila magányában a szövegek és kövek között a saját nevét kiabálva keresi Naso útját, amely egyben az ő útjává is válik, immár nem a szöveg után kutatva, hanem a szövegben feloldódva. Ez a többsikű modell *A Kitahara-kórban* leegyszerűsödik. Egy kitalált történelemben Bering, a kőkorszakba visszataszított Moor szülőltje a kőfejtő és egyben a múlt determinációjából próbál kiszabadulni. A brazil Pantano, a történet utolsó helyszíne, a köztes történet földrajzi kivetülése: egy másik Moor, ami tulajdonképpen mégsem Moor, a hely, ahol múlt és jelen találkozik, ahol a háború és béke határán, a köztes világba született „moori üvöltőnek” a semmibe kell zuhannia. Ransmayr térben és időben végleteket járó figurái nyelvükben megélik, történetmondásukkal megszüntetik a valóságot.

² Vö. Niekerk, Carl: Vom Kreislauf der Geschichte. Moderne – Postmoderne – Prämoderne: Ransmayrs *Morbus Kitahara*. In: Wittstock, Uwe: *Die Erfindung der Welt. Zum Werk von Christoph Ransmayr*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1997, 158–180., itt 165.

A szerző *A repülő hegy*ben egyetlen regénybe sűrítve adja meg írói világának sarokpontjait, szimbólumhalmazok segítségével „változtatja nyelvvé” köztes világait.³ A nyelvvé transzformálás művelete már rögtön a szöveg formájában tetten érhető: az író prózaverssé szigorodó sorai, repülő mondatai (*Flattersatz*) a Ransmayrtól megszokott nyelvi fegyvelemről tanúskodnak. Ennek a formanyelvnek is voltak már előzményei: *Az utolsó világ* ritmikus sorai, vagy *A Kitabara-kór* olykor végtelenen megrövidülő mondatai előre mutatnak egy fegyvelmezettebb struktúra felé. A magyar fordításból kifejejtett szerzői széljegyzet a következőképpen indokolja a sajátos forma használatát: „Amióta a legtöbb költő búcsút intett a kötött beszédnek, és immár a versformák helyett szabad ritmusokhoz, valamint azokból strófákká formált szökőmondatokhoz folyamodik, imitt-amott szóhoz jut az a félreértés, mely szerint minden szökkenő jellegű, vagyis különböző hosszúságú sorokból álló szöveg esetében versről van szó. Ez tévedés. A szökőmondat – vagy inkább: a *repülő mondat* – szabad kincs, és nem csupán a költők kiváltsága.”⁴ Erre a „nyelvből emelt univerzumra”⁵ totális nézőpontból tekint az elbeszélő, a történetmondásban artikulálódó születés, halál és feltámadás „köztes terében” helye van a sejtnek és az óriáscsillagnak⁶, a hegy elérhetetlen magasságának és a tenger mélységének. Mind vertikálisan, mind horizontálisan belakjuk a regény terét: Pádraic a tengerből jön (vö. Liam hívása, „*Ki kell jönnöd a vízből!*”⁷), „tengeri embereknek” nevezik őket a nomádok, és felfelé, a legmagasabb csúcs felé tartanak, míg horizontálisan Horse Islandtól Khamig utazunk. A szerző sajátos kronotoposza rajzolódik így ki: „Úgy éreztem, hogy a bátyám ezekben a pillanatokban / megértette: bár *elkísérjük* egymást a csúcsra, / onnét ki-ki a saját / életébe kell, hogy visszatérjen. / És talán tényleg abból az egyetlenegy / okból másztunk együtt mind magasabbra és magasabbra, / hogy: minket csak a függőlegesbe vezető út, / mely az időben lefelé és a tengerhez lefelé vezetett, / vezethetett egyszersmind a jövőnkbe is.”

A repülő hegy két testvér története: az én-elbeszélő Pádraic és bátyja, Liam meg akarják mászni a kelet-tibeti *Phur-Rit*, a Repülő hegyet. Az első fejezet a regénybeli történet végéből villant fel egy részt: Pádraic halott,

³ Ransmayr, 2004, 13.

⁴ Idézi a regény fordítói kéziratából Bombitz, Attila: Az ég peremén. In: *Élet és Irodalom*, LIII. évfolyam, 15. szám, 2009. április 10.

⁵ Láng, Zsolt: A történet neve. In: *Élet és Irodalom*, LIII. évfolyam, 15. szám, 2009. április 10.

⁶ Vö. Bombitz, 2009

⁷ L. Ransmayr, Christoph: *A repülő hegy*. (Ford.: Márton László.) Kalligram, Pozsony, 2008, 23.

mint a pillangók, amelyeket elkapott egy légörvény, és a magasba röppíttette megfagyatva, majd így hulltak a két testvére a hegy megmászásakor. A fagyott pillangóraj halott, de még mindig repül. Liam azonban visszame-séli testvérét az életbe. Ő maga odavész, míg Pádraic elbeszélővé lép elő. *Az utolsó világ* nasói elbeszélője tér vissza, aki minden világot azok végéig elbeszélte, most pedig a halállal szemben kezd el mesélni. Az első fejezet nem csak a cselekmény megértésének szempontjából fontos: szüntelenül megjelennek olyan sorok, melyek az elbeszélés alapfeltételeit követelik a halálból visszatérő Pádraictól és az olvasótól egyaránt: „*Kelj fel!*”, „*Hallasz engem?!*”, „*Emlékezz!*”⁸ A fivért segítő pásztor éneke jelöli ki a valóság határait, egy dal, egy nevetés, mormolt szavak, mint az oralitáskultúra visszátérő szekvenciái hívják létre a történetet: „Szerettem volna felülni, / az énekeshez nyúlni, őt megérinteni, / hogy megbizonyosodjam róla, ő testből van, ő *valóságosan* létezik.”⁹ Kham, Kelet-Tibet, 21. század – hangzanak a koordináták, 6840 méterrel a tengerszint fölött, május 4-én, a ló esztendejében. Ransmayr szimbolikus nyelvű változtatja a világot: míg *A Kitahara-kórban* „Madáremberrel”, Kutyakirályal és Kutyák szigetével találkozunk, ebben a regényben a fivérek korábbi hegyi útjai halak neveit őrzik, a ló évében járunk, és a „ló szigetéről”, Horse Islandról indulnak útnak a fivérek a Madár-, Felhő- és a Repülő hegy meghódítására.

Elkezdődik a történet – *A Kitahara-kórhoz* hasonlóan: előlről. *Horse Island* szigetén két hegymászó fivért mutat be a regény. Liam ide száműzte magát a magányba, ahol számítógép-képernyője fényében hol csillagászati jelenséget figyel, hol a világ valamely digitalizált szeletét. A szöveg erősen „mediatizált”, a számítógép és az internet mint médiumok kiemelt szerepet kapnak, a két fivér interneten keresztül tartja egymással a kapcsolatot, Liam mindent digitalizál maga körül. Ez a motívum Liam bináris nyelvben is megmutatkozik, a kérdésekre egyszerűen igennel vagy nemmel válaszol. A képernyőn jelenik meg az a régi fénykép is, mely a legmagasabb, eddig még meg nem hódított csúcsot ábrázolja. A korábbi regényekhez hasonlóan az „üres helyek poétikája” ismétlődik meg itt¹⁰, a térkép egy fehér foltja és a még fel nem fedezett terület elnevezése vonzza a két fivért, akik Liam „virtuális tervét” váltják valóra. A felmérő expedíció, az utazás kettősen rétegzett szövegében párhuzamként kísérve a történéseket a fivérek gyermekkori emlékképei között *A Kitahara-kór* „háborús apafi-

⁸ Uo. 14–15.

⁹ Uo. 17.

¹⁰ Vö. Fröhlich, Monica: *Literarische Strategien der Entsubjektivisierung*. Das Verschwinden des Subjekts als Provokation des Lesers in Christoph Ransmayrs Erzählwerk. Ergon Verlag, Würzburg, 2001, 161–162.

guráját” megismételve felsejlik egy szigorú író apa, egy IRA-mánikus alakja és „hadgyakorlati”, „manőverei”. Közben Liam – hasonlóan *A Kitahara-kór* Ambrasához – egyre inkább az apa egykori helyét foglalja el, míg „Pád-raic” a programozók bináris nyelvét beszélő bátyja mellett a „Pad”, „mousepad”, vagyis „egérpad” elnevezést kapja. Az én-elbeszélő köztes figura, akinek az identitása mások névadásán keresztül konstituálódik. Sokáig nem is ismerjük a nevét. Liam Egérpadnak nevezi, Captain Daddytól kapta a Pádraic nevet: „Pádraic, ama Szent Patrick egyetlen, valódi, ősi ír nevét [kapta az apjától – A. M.], / aki Írországot az összes kígyótól megszabadította, és / a megmentett földet a Szentháromság hitére térítette.”¹¹ Az én-elbeszélő anyja, Shona viszont egy levélben azt veti az apa szemére, hogy „a név megválasztásakor / valójában nem is Írország apostolára, hanem arra a Pádraic Henry Pears-re gondolt, / aki az 1916-os húsvéti fölkelésben a brit uralom ellen, / Írország szabadságáért harcolt [...]. / Vajon egy hős vagy egy szent nevét viseltem?”¹² A fejezetcímek önmagukban is egzisztenciális határjelölők és azonosítók: „Aki megmondja a nevét”, „Aki egyedül megy”, „Aki fivérének őrzője”.

Kelet-Tibetben egy helybeli nemzetségben találkozunk az elbeszélő fivér Nyemával, későbbi kedvesével. A Madárhegyen és a Felhőhegyen – mint nehézségi fokozatokon – át vezet a két testvér útja, miközben Pádraicot immár bátyja tervei nem érdeklik, szívesebben maradna Nyema mellett. Egy újabb rejtvényt, a regény „mediatizáltságának” egy újabb fokát jelentheti az a fejezet, melyben Nyema és az elbeszélő felfedezik az írást, és saját nyelvükre tanítgatják egymást egy remete imákkal teleírt kőfalai és kavicsai között. Az írás és az olvasás Nyema szerint talán a legnagyobb ajándék, hiszen segítségével legyőzhető a tér és az idő. Az ember az írás jóvoltából, ha meg is hal, úgy beszélhet szeretteihez, mintha még közöttük volna, üzenetet hagyhat az eljövendő számára. Nyema mint női figura *A Kitahara-kór* kétféle nőtípusának – az „ártatlan”, pogány istennőre emlékeztető Lilynek, valamint a befogadás és az otthon konnotációját hordozó Muyrának – az eredője. Míg az előző regényben nem nyerhet teret a szerelem, mert Bering vakon konkrét (Muyra) vagy átvitt értelemben (Lily esetében a Brandba vezető úton) maga öli meg kedvesét, *A repülő hegy* túllép ezeken a képeken, és az „ég-menyasszonyát” formálja meg. Míg Liam az apakarakter, Nyema anyai figuraként jelenik meg az elbeszélő mellett, és Pádraic többé nem is akar továbbmenni, Liam nemegyszer egyedül teszi meg felfedező útjait. Pádraic megtalálta, amit keresett, az életet, a szerelmet, a maradást válasz-

¹¹ Ransmayr, 2008, 297.

¹² Uo.

totta. Liam homoszexuális, a „hamis menyasszony”¹³, megszállott, és apja nyelvének továbbhordozója. A végső zuhanásban neki – mint az elbeszélőt visszamesélő alteregónak – kell eltűnnie. Ransmayr krónikása mindig saját elbeszélői világának csapdájában vergődik: elbeszélése által megszünteti története kereső alanyát. A szerző ismétlő hagyományát követve Pádraic útra kel testvére után, aki egyedül vágott neki a hegynek. Most Pádraic is elhagyatott, mint Cotta *Az utolsó világban*, és megismétli Liam útját. A regény alapvető iránya azonban megfordul a korábbi művekhez képest: *A Kitabara-kór*nak a semmibe, szakadékba vezető képe helyett most egy „mentőexpedíció” részesei vagyunk.

Az elbeszélő folyton keresi a helyét bátyja mellett, mígnem a Repülő hegyről egy lavina felhőjéből csak Pádraic tér vissza. A történetmondás és újraírás, az írás feltalálása, az értelmezés egy – keleties gondolkodást tükröző – ciklikus létszemléletben összpontosul, melyben a Repülő hegy arra emlékeztet, hogy mindennek el kell múltnia, el kell repülnie, majd megannyi új alak és forma után vissza kell térnie.¹⁴ Ransmayr *Az utolsó világban* az átváltozást tette meg vezérelvnek, ennek szimbóluma, mementója a Repülő hegy, hiszen „a történeteknek, így a repülő / hegyről szólóknak is, minden fejben valami újjá, / addig nem halottá kell változniuk. / Abból, amit hallott, kinek-kinek a maga történetét, / a saját elbeszélését kell megteremtenie [...]”¹⁵ Ransmayr „elröpteti” a szereplőket, és később ismeretelméleti alapját, a hegyet is (*Az utolsó világ* Cottájának utolsó útján a háttérben az Olümposzt látjuk emelkedni, mint a megismerés sejtelmes hegyét, ez egyfajta előképe is lehet a Repülő hegynek). Ransmayr *Az utolsó világ* szenvedő, halálra ítélt figuráit is madáralakban szabadítja ki sorsuk mitikus megköötöttségéből, *A Kitabara-kór* madárembere, Bering is zuhanásában a repülést éli át a regény végén, mikor a nagy ürességbe lépnek. *A repülő hegyben* ugyanez a motívum jelenik meg a tibeti égbe temetkezés vagy madártemetkezés képén keresztül. A keselyűk által széttépett halottak „madárként” elszállnak, elhagyják a világot.

Ransmayr szövegei sohasem didaktikusan moralizálnak, de a szerző általában nem mulasztja el pozicionálni az embert világegészeinek totális koncepciójában: „[...] még a világ legmagasabb hegyei sem / magasodtak öröktől fogva az emberi élet fölé, / hanem az emberek segítségével repültek ide, // [...] // De mindenekelőtt azért ereszkedett le hegy hegy után / a világra, hogy az istenek és a védőszellemek / a csúcok el nem

¹³ Ransmayr, 2008, 299.

¹⁴ Uo. 140.

¹⁵ Uo. 134–135.

enyésző havában / otthonra leljenek, szellős pavilonokra, / ahonnét figyelhetik teremtményük / előrehaladását, és nézhetik, merrefelé megy / ez az egyenes tartású, de gyakorta még botladozó lény: / alighogy az állatvilágból kiemelkedett, / máris megint a bestialitás felé tart, pusztulásba indul!”¹⁶

A szerző többször megváltoztatja a perspektívákat: a megmentett Pádraicnak Liamot kell kiásnia a hóból, és az a sejtés is elhangzik, hogy talán nem is ők választották úti céljuknak a hegyet, hanem a hegy – őket. A regény epilógusa a történet feldolgozása: egy újabb emlékezés Liamra – a Hidegszívű Nagyfőnökre –, az utazásra, Captain Daddyre és Horse Islandre. „A képernyők kialudtak”¹⁷, minden eladva, az elbeszélő pedig a Nyemához való visszatérésre készül. A szent vagy hős én-elbeszélő újramondott történetei során végigjárta a regény extrémpoétikáját, amelyben egybeesik az immanens és a transzcendens.¹⁸ *A repülő hegy* jól kiolvasható párhuzamokat mutat a korábbi regényekkel, műfajelméletileg pedig kifejezetten rájátszik Ransmayr *Az utolsó világban* elkezdett világgölteményére, melyben helyet kapott a világvége és a mitikus átváltozás elve, és melyben ugyanúgy eltüntette elbeszélésének szubjektumait, mint minden eddigi regényében. *A repülő hegy* megismétli *Az utolsó világ* totális poétikáját, és egyszersmind a Repülő hegy felszámolja a hősök ismeretelméleti gondolatjátékait, Ransmayr eddigi regényeinek mintegy végső konklúziójaként, a megismerhetetlen megismerés hegyeként definiálja önmagát. A Phu-Ri egy világnézet szimbólumává válik, amely szemben áll a természettudományos alapokon nyugvó gondolkodás „ami létezik, az mérhető, fixálható” alaptézisével. Ransmayr elve: az örökös változás, a természet és benne az ember kiszámíthatatlansága.¹⁹ Ezért lehet a mindenkori figura világtérképezése szükségszerűen mindig csak töredékes.²⁰

A repülő hegy amellet, hogy összefogja a korábbi regények alapgondolatait, befejezésében egy új utat rajzol meg. Ransmayr korábbi regényeiben eltűnnek a figurák – az Északi-sark jégvilágában, egy költemény

¹⁶ Ransmayr, 2008, 133.

¹⁷ Uo. 319.

¹⁸ Vö. Mangold, Ijoma: Christoph Ransmayrs „Der fliegende Berg”. Höhenrausch im Flattersatz. In: *Süddeutsche Zeitung*, 2006. 09. 22., SZdigital, <http://www.sueddeutsche.de/kultur/595/408370/text/> [2010. 03. 29.]

¹⁹ Schröder, Christoph: Der Berg der Erkenntnis. Christoph Ransmayr ist nach elf Jahren wieder da – mit einem waghalsigen Versepos über Sinnsuche im Himalaya. In: *Frankfurter Rundschau*, 2006. 09. 28. <http://www.lyrikwelt.de/rezensionen/derfliegendeberg-r.htm> [2010. 03. 31.]

²⁰ Ransmayr, Christoph: *Geständnisse eines Touristen*. Ein Verhör. 2. Auflage. Fischer, Frankfurt am Main, 2004, 13.

szövegében vagy egy szakadékbán –, és az ember nélküli természet képével zárul a történet. *A repülő hegyben* Ransmayr első regényének krónikása tér vissza, aki fél, hogy elbeszélésével végképp eltünteteti története főszereplőjét. Ennek ellenpontoszásaként a *visszamesélt* Pádraicnak jut az a feladat, hogy Liamról – s rajta keresztül folyton önmagáról – beszéljen. *A repülő hegy* az ember nélküli kép helyett az életbe való visszamesélésen keresztül „lassú lépésekkel”, a szelek csitultával a túlsó partra vezet, hogy a hosszú út, a mélység és magasság, a halál után visszainduljunk: Nyemához. Liam az apát, Captain Daddyt idéző, hegyi utakra vezető, s közben mégis virtuális világa, valamint Nyema nomád világa között szünetlik és szűnik meg az én-elbeszélő köztes története, mikor leszámol múltjával, és bátyja halálának elbeszélése után ő maga egyedül kel útra. Másként fogalmazva: míg Ransmayr prózaszövegeinek elkerülhetetlen – és érdekes módon elsősorban nem morálisan, hanem természettudományosan megokolt²¹ – következménye az ember nélküli kép (*menschenleeres Bild*), míg extrém és darabjaira hulló világokba²² vezető útjainak megismétlése szükségszerűen el is tünteti szövegének alanyát, addig *A repülő hegy* egy szubjektummentő akció, amelyben végig azért küzd az elbeszélő, hogy ne kelljen elvesztenie testvérét. Ebben a regényben engedi magához legközelebb az elbeszélő figuráját, Liamet, akit testvéreként, alteregójaként ismerünk meg, akit szeret, annak ellenére is, hogy túráik során, képzeletben újramondott manővereikben fivére egyre inkább apja parafrázisává válik. Szorosan követi testvérét, aki az életbe visszameséli őt, akinek sikerül az, ami az elbeszélőnek nem: Liam történetmondása által feltámasztja Pádraicot, és ezzel megszünteti saját elbeszélői jogosultságát, és átadja azt testvéreinek. Nem egyértelmű, ki mozgatja a szálakat, *Az utolsó világ* szubjektumcseréjéhez (Cotta és Nasó identitásának regény végi egymásba csúsztatása)²³ hasonlóan Liam egérvadként, statisztaként kezeli Pádraicot, aki viszont rátalál saját erejének vigaszára. Pádraic többször „fivérének őrzőjeként” tünteti fel magát, vagy éppen tudatosan megtagadja magát, amivel Káin és Ábel történetét hívja elő. Ki nem mondott irigységgel tekint bátyjára, aki zsarnok apjuk számára mindig kedvesebb volt. Talán ettől a rejtett Káin-effektustól vezérelve támad bűntudata, hogy testvérét maga vitte a halálba utolsó útjukon a Phur-Rin.

²¹ Vö. Ransmayr, 2004, 102–103.

²² Vö. Mosebach, Holger: *Endzeitvisionen im Erzählwerk Christoph Ransmayrs*. Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München, 2003, 157.

²³ Hage, Volker: Mein Name sei Ovid. Anmerkungen zu Christoph Ransmayrs *Die letzte Welt*. In: Wittstock 1997, 92–99., 99.

Pádraic Nyemával folytatott írásleckéi révén maga válik elnevezővé és maga írja át a világot a sajátjává: halhatatlanná, amilyenné csak az írás teheti. Ransmayr *A repülő hegy* is az utaztató regény hagyományához kapcsolódik, jóllehet módosítja is annak alapvető természetét. Nem maga az utazás a fontos a szerző számára, hanem annak megisméltése. Nem tehető meg kétszer ugyanúgy ugyanaz az út, az állandó változás aláaknázza a megismerést, a hegy mint ismeretelméleti alap „repülő” természete folytán nem szilárd fundamentum többé, és a költői beszéd szökőmondattá válik.

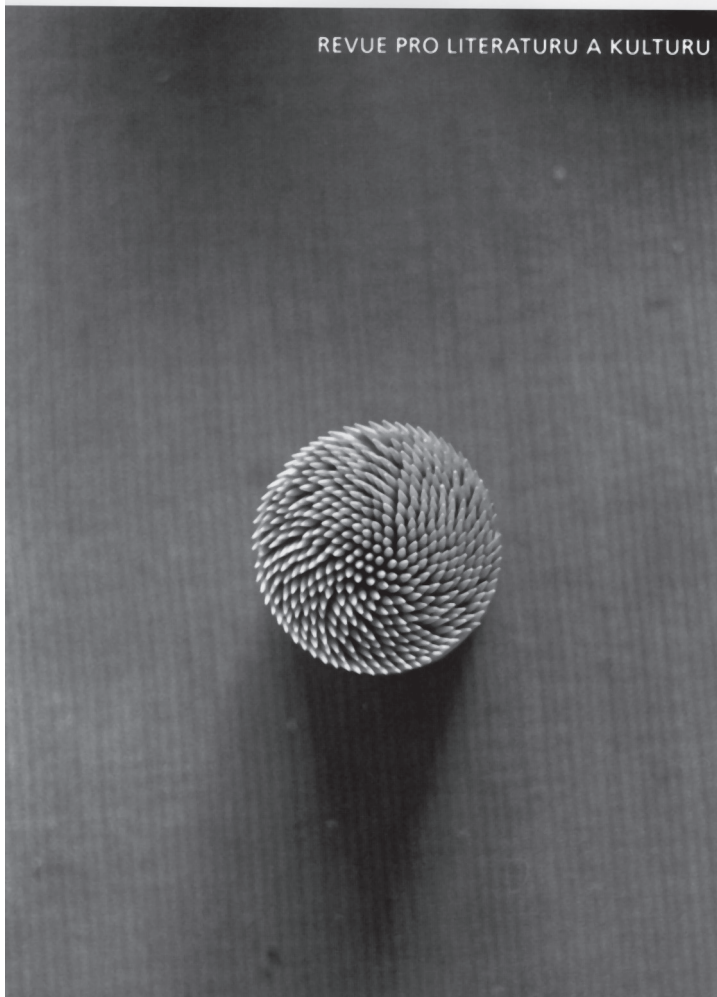
KONTEXT Montale Ljubková Dvořáková Šigut
ROZHOVOR Matys LITERATURA Vladislav Pelán
Guinizzelli Voda Médilek Bonowicz Eschgfällerová
RÁDIOVÁ UMĚNÍ Marinetti Hraše Goldflam Rataj Typl
Daněk Schlichting Grundmannová Hageluken Jiříčka

souvislosti

1

REVUE PRO LITERATURU A KULTURU

2009

Juhász Erzsébet cseh nyelven, Marta Pató fordításában

Obsah

Kontext

Eugenio Montale: Je poezie ještě možná? (Řeč u příležitosti převzetí Nobelovy ceny za literaturu v prosinci 1975) (přeložil Jiří Pelán)	4
Marta Ljubková: Východ vs. západ (Cestománie české prózy)	10
Alena Dvořáková: Výchova dětí v Čechách, aneb Co se rýmuje a co nerýmuje	16
Jiří Šigut: Fotografické záznamy (fotokontext)	21
Jaromír Typlt: Osvit zvuku (k Fotografickým záznamům Jiřího Šiguta)	29

Rozhovor

„Jeich slovo bude učiněno větrem“ (s Rudolfem Matysem o rozhlasové hře, Náchodě i Petrovicích, pseudosisyfovi, babylonizaci kultur, tichu i příposlechu a kráse jenom na kmínek) (připravil Miloš Doležal)	33
--	----

Literatura

Miloš Doležal: Poznámky k poslední básnické sbírce Jana Vladislava	48
Jan Vladislav: Příběhy	51
Jiří Pelán: Dvě doktrínální básně italského stilnovismu (Guido Guinzelli, Guido Cavalcanti)	59
David Voda: Na obvyklém místě	65
Jiří Mědílek: V únoru stačí mít cokoli	68
Wojciech Bonowicz: Poslední v řadě (přeložil Jiří Červenka)	73
Sabine Eschgfällerová: Zkus vážít slova (přeložil David Voda)	77
Erzsébet Juhászová: Temešmár, nicht wahr? (přeložila Marta Pató)	85
Miloš Doležal: V mlze Varšavy ódy chorého (31. 10. – 7. 11. 2008)	94

Erzsébet Juhászová Temešmár, nicht wahr?

Nebohá Lina byla vždycky nemocná na lásku, na to také zemřela – přiznal s tichou rezignací Sándor Gitté, tehdy v roce 1936, když k nim s Lexim přijeli na deset dní na návštěvu do Subotice, a většinu času trávili spíš u Paličského jezera než ve městě. Podnikali dlouhé procházky od břehu až k secesnímu Sovímu hrádku a zpět, často se na ně snesl i soumrak. Sándor pozoroval jezero a zdálo se mu, jako by jej vodní hladina ztrácející se v mlze ponoukala právě ke vzpomínkám na to manželství. S Gittou si dopisoval častěji než s Ilou, a tak Gitta znala jejich život celkem až do podrobnosti, i když Sándor se vždy vyjadřoval zdrženlivě. Prázdnota nikdy nenaplněného vlastního svazku vedla Gittu k zvýšenému zájmu o osudy ostatních, a tak si i o Sándorovi a Lině vytvořila obrázek s řadou znepokojivých detailů.

* ÁPRILIS 24. (szombat)

9:00 órától: IRODALMI VETÉLKEDŐ (vers, novella,
kritika, publicisztikai írás, humoreszk)

12:00–14:00 óráig: Ebédszünet – városnézés

14:00 órától: A vetélkedő folytatása
EREDMÉNYHIRDETÉS

17:00 órától: „Élet a KMU után” a Híd Kör bemutatkozása

18:00 órától: KEREKASZTAL a Városi Színház
Klubtermében

22:00 órától: KMU KONCERT :)

A Híd Kör a KMV-n

8. Europoetica

NEMZETKÖZI KÖLTÉSZETI FESZTIVÁL

2010. április 26 – 30.

Április 26. (hétfő) 18:00
VIZUÁLIS KÖLTÉSZET
Koppány Márton kiállításának megnyitója és előadás

Április 27. (kedd) 18:00
A BETŰ TÁRSASÁG NYILVÁNOS ESTJE
Vendég: Nádai Ferenc

Április 28. (szerda) 19:00
MI TÖRTÉNIK A NAGYVILÁGBAN?
ÚJVIDÉK / NOVI SAD
Vendégeink: A HÍD c. folyóirat fiatal szerkesztői-szerzőinek irodalmi beszámolója a kortárs irodalom és a kultúra helyzetéről.

Április 29. (csütörtök) 16:00
IRODALMI MŰHELYEK TALÁLKOZÓJA
HÍD, Korunk, Echinox, Stella Art Foundation (Oroszország), Dokk.hu

Április 29. (csütörtök) 18:00
MI TÖRTÉNIK A NAGYVILÁGBAN?
KOLOZSVÁR / CLUJ NAPOCA
A Korunk és a román nyelvű Echinox szerzőinek-szerkesztőinek irodalmi beszámolója a kortárs irodalom és kultúra helyzetéről.

Április 30. (péntek) 16:00
STELLA ART FOUNDATION
Bemutatkozik Oroszország egyik vezető művészeti alapítványa
Vendégeink: Alexander Rytov költő, az Alapítvány igazgatója és Anastasia Dokuchaeva művészeti igazgatója

Április 30. (péntek) 17:30
ZORAN ĐERIĆ ÉS VESNA KORAC
ÚJVIDÉKI KÖLTŐK ESTJE

Április 30. (péntek) 19:00
RADNÓTI MIKLÓS – DANILO KIS
Válogatás Danilo Kis műveiből / Radnóti Miklós: Razglednicák, kantáta

Helyszín: Ráday Könyvesház és Képesház
IX. Budapest, Ráday utca 25-27.

www.radaykonyveshaz.hu

*A Híd
a 8. Europoetica
Nemzetközi
Költészeti
Fesztiválon*

HÍD

irodalom
művészet
társadalomtudomány

A Híd Kör tagjai:

Barlog Károly
Benedek Miklós
Berényi Emőke
Brenner János
Drozdik-Popović Teodóra
Gyantár Edit
Herédi Károly
Kiss Tamás
Kocsis Árpád
Kovács Hédi
Mikuska Judit
Oláh Tamás
Ördög Mónika
Patócs László
Penovác Sára
Raska Szabina
Sági Varga Kinga
Szügyi Edit
Terék Anna
Vékás Éva
Zabos Ákos

A fedőlapon

Christian Thanhäuser
alkotásának részlete

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A szám megjelenését
a Tartományi Művelődési Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Szülőföld Alap támogatta.

ISSN 0350-9079

9 770350 907007

HÍD

HÍD